

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1979

A TARTALOMBÓL:

BÉKÉSI GYULA
GYURKOVICS TIBOR
KÁROLYI AMY
LABANCZ GYULA
PARTI NAGY LAJOS
PÁKOLITZ ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

*

CSALOG JUDIT
NÁDAS PÉTER
THIERY ÁRPAD
PRÓZAI

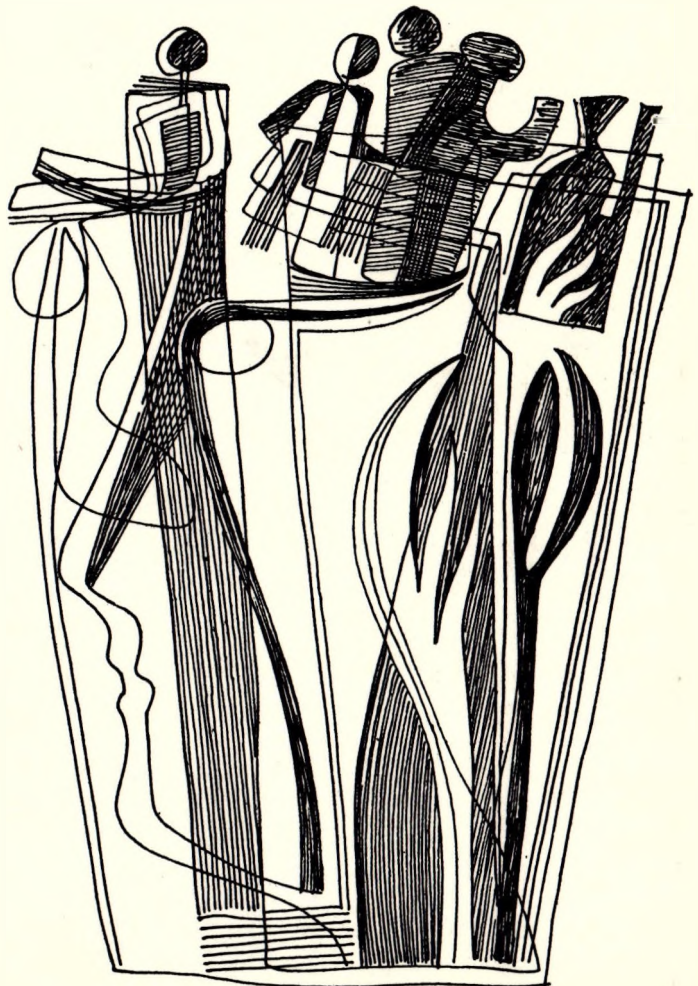
*

BÉLADI MIKLÓS:
HERNÁDI GYULA
REGÉNYEI

HALLAMA ERZSÉBET:
BESZÉLGETÉS
FLERKÓ BÉLÁVAL

TUSKÉS TIBOR:
VARGA HAJDU ISTVÁN RÓL

VEKERDI LÁSZLÓ:
BERTHA BULCSU INTERJÚI
VERSRŐL VERSRE

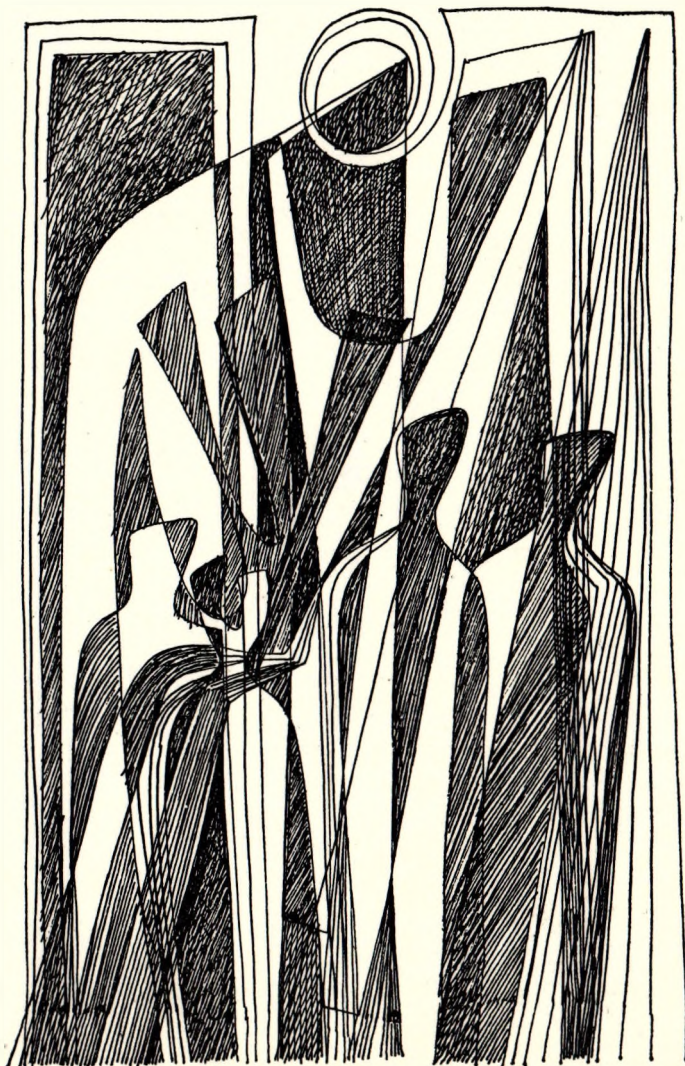
10,— Ft

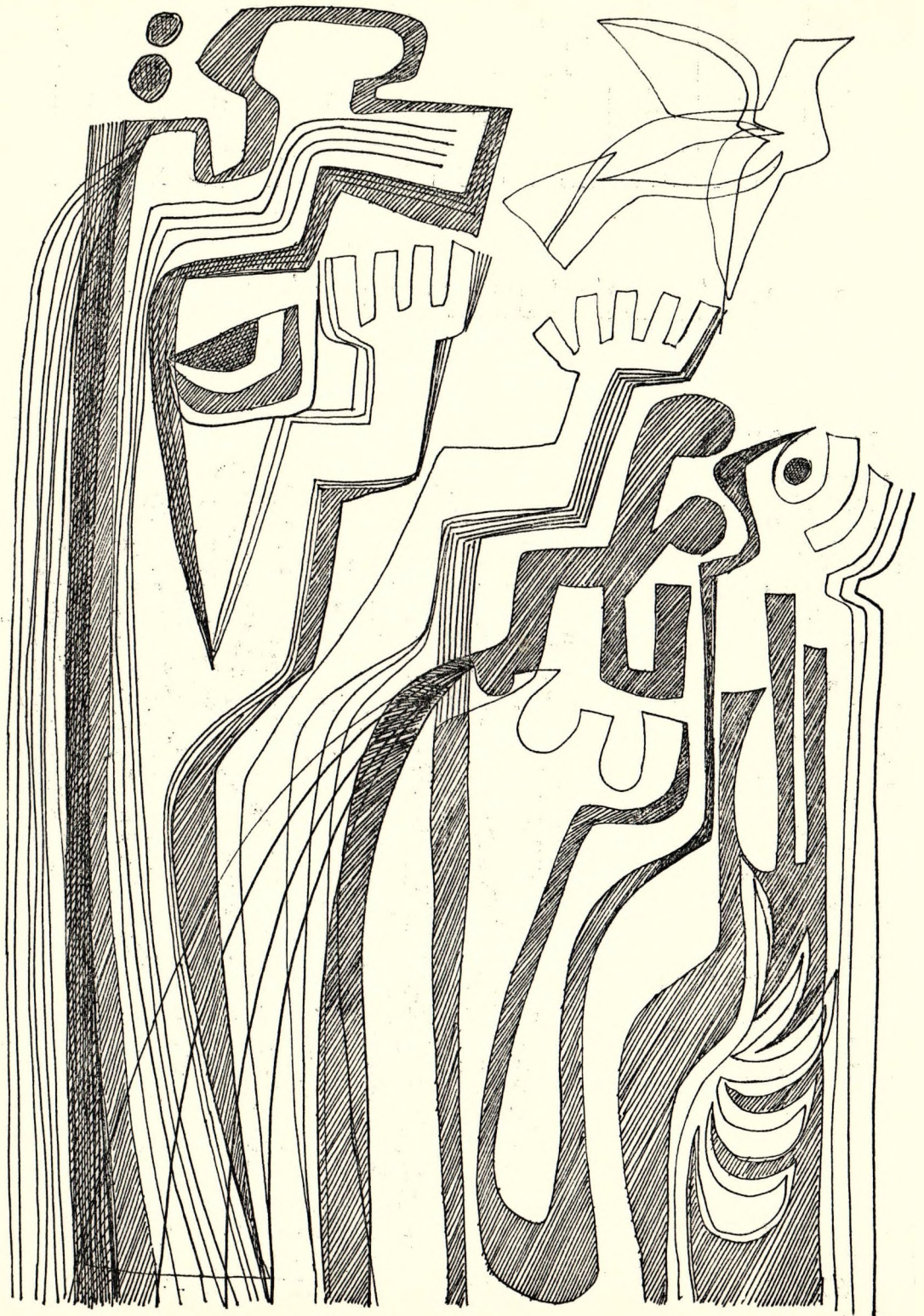
SZAMUNK SZERZŐI:

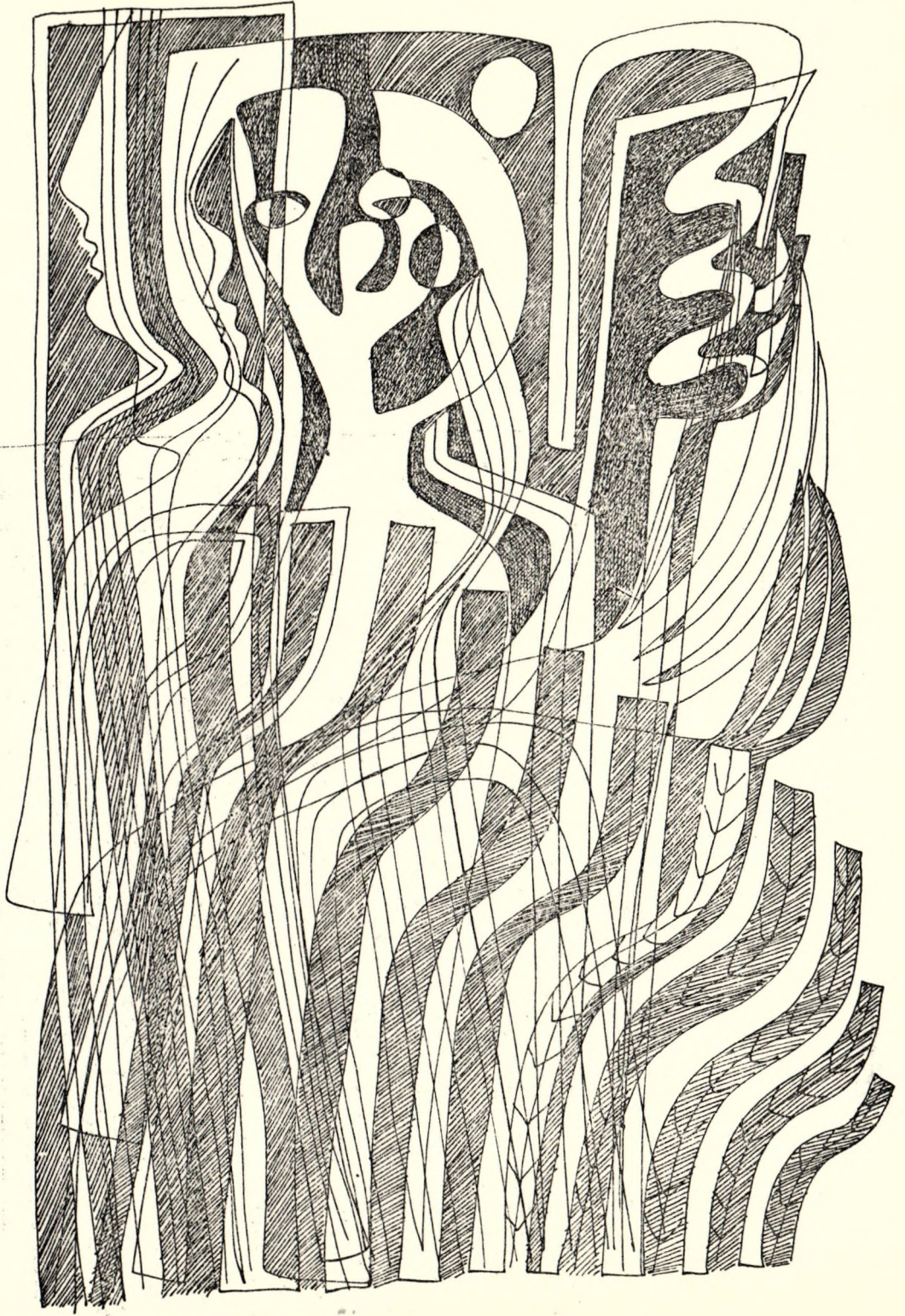
BALÁZSOVICS MIHÁLY
BÉKESI GYULA
BÉLADI MIKLÓS
CSALOG JUDIT
DOMOKOS MÁTYÁS
GYURKOVICS TIBOR
HAJNAL GÁBOR
HALLAMA ERZSÉBET
KÁROLYI AMY
KOVÁCS SÁNDOR
LABAN CZ GYULA
LATOR LÁSZLÓ
LÁN CZ SÁNDOR
MELCZER TIBOR
NÁDAS PÉTER
NEMES ISTVÁN
PARTI NAGY LAJOS
PAKOLITZ ISTVÁN
POMOGÁTS BÉLA
THIERY ÁRPAD
TUSKÉS TIBOR
VEKERDI LÁSZLÓ
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

ÉK SÁNDOR
KIRCHNER, E. L.
MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ
SCHLEMMER, OSKAR
VARGA HAJDU ISTVÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1979. MÁJUS

TARTALOM

PÁKOLITZ ISTVÁN versei — — — — —	387
NÁDAS PÉTER: Sétánk egy régi délutánon (elbeszélés) —	389
GYURKOVICS TIBOR versei — — — — —	402
LABANCZ GYULA versei — — — — —	403
BALÁZSOVICS MIHÁLY versei — — — — —	404
CSALOG JUDIT: Kapcsolat (elbeszélés) — — — —	405
THIERY ÁRPÁD: Városarc (szociográfia, VIII.) — —	410
KÁROLYI AMY versei — — — — —	418

•

Tudósportrék

HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Flerkó Bélával — —	419
--	-----

•

WEÖRES SÁNDOR versei — — — — —	429
TÜSKÉS TIBOR: Varga Hajdu Istvánról három tételben —	431
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika — — — —	435
HAJNAL GÁBOR versei — — — — —	442
MELCZER TIBOR: „... mint tanú szólni a kései kornak” (<i>Radnóti Miklós Nyolcadik eclogája</i>) — — — —	443
BÉKÉSI GYULA versei — — — — —	451
PARTI NAGY LAJOS versei — — — — —	452

•

Versről verse

SZABÓ LŐRINC: A földvári mólón (A versről Lator Lászlóval Domokos Mátyás beszélget) — — — — —	454
--	-----

•

VEKERDI LÁSZLÓ: A jelenkor irodalma (<i>Bertha Bulcsu: Délutáni beszélgetések</i>)	— — — — —	461
BÉLÁDI MIKLÓS: Hernádi Gyula regényei	— — —	469
POMOGÁTS BÉLA: Szüntelen képmás (<i>Labancz Gyula versei</i>)	— — — — —	474
KOVÁCS SÁNDOR: Cseres Tibor: Elveszített és megőrzött képek	— — — — —	477
NEMES ISTVÁN: Holdosi József: Kányák	— — — —	478
A Jelenkor krónikája	— — — — —	480

K É P E K

VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai	— 388, 401, 409, 428, 434, 453, 460, 473
---------------------------	--

Műmellékleten

1. E. L. KIRCHNER: A Brücke plakátja, 1910.
2. OSKAR SCHLEMMER: Táncosnő, 1922—23.
3. MOHOLY-NAGY LÁSZLÓ: Fény-tér-modulátor, 1922.
4. ÉK SÁNDOR: Plakát, 1924.

(Makky György fotói)

A borítón

VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Evi előfizetési díj 120,— Ft.

79-1767 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Elvágólag

— Varga Imre Radnóti-szobra —

*Ahogy a Szolgálati Szabályzat előírja:
bakancsa elvágólag
– mintha takarodó után az ágy alatt –
mert pontos a méla munkaszolgálatos
és fegyelmezett a merengő poéta*

*Bekerített elhagyatottságára támaszkodik
halottlepel-felöltője zsebében a notesz
beleírvák Jeremiás új siralmi –
halálárnyék nehezül
szívszorító razglednicáira*

Tekintete tömegsírba réved

*A halált virágzik most a türelem
tébolyító-félelmetes nyugalmát
fölborzolja pusztulás-irtózata
vibrál megalázóit megvető szánakozása
föl-földereng életsóvárgó reménye*

Bakancsa elvágólag

Túlélted

— Dr. Tarisznyás Györgyi emlékének —

*A hatalmi mánia sátáni gesztusait
a tébolyult Bábjátékos iszonyú dramaturgiáját
az országos játszmában rád osztott
megalázó epizódszerepet*

*a hazúgságra kényszerítő brutális erőszakot
a vértanúsággal csaknem azonos koronatanúságot
a testet-lelket felörlő zárka-csöndet*

TÚLÉLTED

Túlélted

túl-él-ted

*olyan megtöretettséggel-kínszenvedéssel
hogy a halál elviselhetőbb lett volna*

*Kiszolgáltatottságod gyehennájából
kimentett-meggyötört életedet
íme elvonszolhattad a temetőig
– kényszerű-áldozatod jóvátételeként*

TÉGED NEM KELL MÁSODSZOR IS ELTEMETNI

(1979. március 19-én délben)

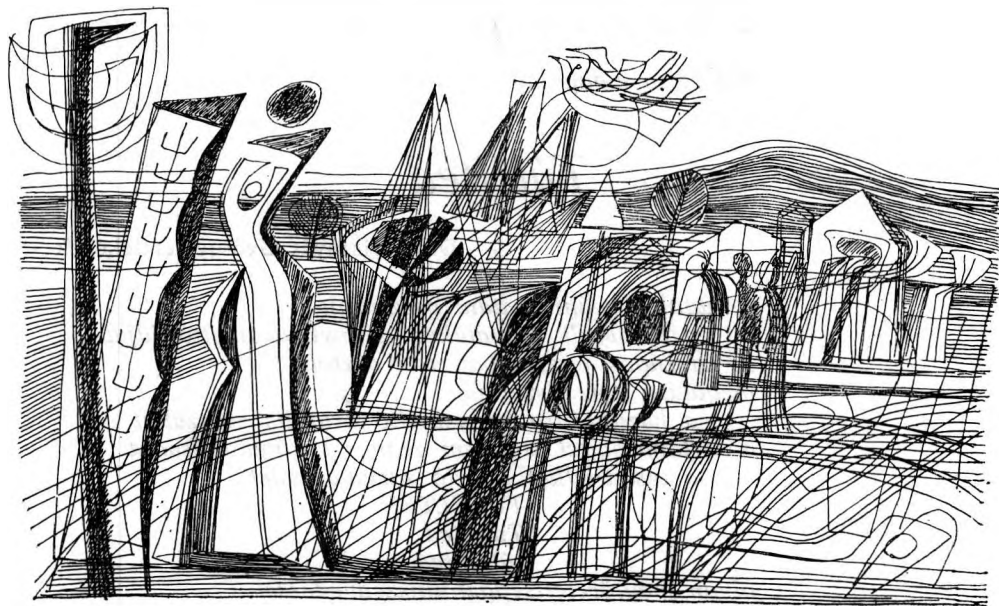
Tacepao

*Lehetne több a rizs egy félmarokkal
és kevesebb a lapos bölcselet.*

*A szó pörög, akár az üres rokka.
Kelepce bújik a mosoly megett.*

*Néhány pimasznak, lám, semmi se drága.
A papírtigris vérre szomjazik.*

*– A tacepaot, ha irni tudnának,
így pingálnák ki a hajdan-kulik.*

Sétánk egy régi délutánon

– *Fejezet egy emlékiratból* –

Amikor az előző nap délutánján Heiligendammba érkeztem, túlságosan fáradt voltam ahhoz, hogy átöltözzem és a közös étkezésen részt vegyek, s ezért a szobámba kérettem a vacsorát, másnap reggelre halasztottam a bemutatkozást, és korán lefeküdtem. De nem jött szememre álom. Mintha egy nagy, sötét, meleg és puha buroknak feküdnék, melyet minden oldalról a tenger hullámai ostromolnak, s bár éreztem, hogy itt védett vagyok, de a fejem fölött, amikor önnön puhaságomban végre elsimultam volna, a víz minduntalan átcsapott, tajtékja bevágott a szemem alá.

A ház néma volt. Úgy tűnt, mintha kinn szél süvöltene, de a fekete-fenyők szálkás koronái mégis mozdulatlanul lebegtek az ablak előtt.

Lehunytam a szemem és összepréseltem a szemhéjamat, ne lássak, de ha nem láttam, akkor megint itt feküdtem ennek a sötét buroknak a közepén, ahol csak azért nem volt teljesen sötét, mert képek rajzolódtak ki benne, és képek foszlottak szét, képek önmagamról, nem hagytak nyugodni, jeleneteket mutattak be rólam, olyasmiket, miket már felejteni véltem, mert felejteni akartam, az ágyon, ahol most én fekszem, apám aludt, hanyatt, de tudtam, hogy nem is ezen az ágyon, hanem a szalon keskeny díványán alszik, cipője a földön olyan magányos volt a lába nélkül, s hatalmas combjait illetlenül szétvetette, horkolt, a behúzott zsalugátereken csikokban tűzött be a délutáni napfény, a csikok keresztezték a padló csíkjait, és éreztem, hogy testem a látvány hatására az álom mélységéből felvonaglik, nem bírtam ezt nézni, levegőt, fényt akartam, apám lélegző teste a múltat túl közeli és túl fájdalmas jelennek mutatta, de sötétbe értem, s láttam magam, amint egy lámpa fénykörében előbukkanok, majd ismét eltűnök, egy ismerősen nedves utcán közeledem magam felé, talán éppen a Schönhauser faszor volt ez, az elutazásom előtti estén, üresen, valamivel éjjél után, amint öreg barátnémtól, Natalja Kaszatkínától hazamegyek, de a Senefeldter tér sarkán a nyilvános illemhely előtt vártam, hogy odaérjek, s miközben felém csattogtak lépteim, eltűnőben, előbukkanóban, a fénytelen kis építmény a tér csupasz bokrai között valami zajt lihegne, szél csapkodta ajtaját, kinyílt és bezáródott, lélegzetem ritmusa szerint, és amint éppen kinyílt, beláttam: a kátránytól csillogó fal előtt magas férfi állt, és amikor végre odaértem, vigyorogva nyújtott egy szál rózsát nekem.

Lilásan kék volt a rózsza.

De nem akartam megérinteni, ezt a képet is el kellett valahogy háritanom; jó lett volna egy nyugodt, fényes űrben megpihenni; s szelíden úszott be jegyesem burkom belsejébe, ám éppen abban a pillanatban, amint fejéről durva mozdulattal letépi fátylas kalapját, súlyosan vörös haja a vállára omlik, állati mohósággal az arcomba lehel, de leheletének íze helyett valami kellemetlen, csaknem bűdös fuvallat.

Valahol, a közelben, ajtó csapódott.

Eberem ültem föl az ágyban, talán riadtan is. A háló ajtaja nyitva volt,

s kék mázzal csillogtak a szalonban a fehér bútorok. És nem volt ablak, amely mögött a fenyők koronáit lebegni láthattam volna, a függöny összevonva, szél nem sűvített, csak a tenger hangjai, ám ez is messziről, mert szobáim a parkra nyíltak.

Mintha a nyilvános illemhely ajtaja csapódott volna be, ébrenlétemben az álom utolsó taktusa.

De a folyosón sietős léptek, távolodva, a szomszédos szobában pedig valaki felsírt vagy felsikoltott, úgy látszik nagyon hangosan, vagy nagyon vékony volt a fal, aztán mintha egy tárgy vagy egy test zuhant volna le a földre, döndülés.

Hiába füleltem, nem volt következő mozdulat.

Moccanni nem mertem, ágyam recsenése, takaróm suhanása eltörölhette volna a pillanatot, a paplan óvatlan felhajtása akár egy gyilkosság zaját, de csend következett. És nem voltam benne bizonyos, hogy mindezt nem álmodom. Egyrészt, mert számtalanszor megesik, hogy az ember felébredést álmodik, holott az nem felébredés, csak álmának újabb lépcsője, lefelé, még mélyebbre való leereszkedés, másrészt a sírás vagy a sikoltás, a test zuhanása, mintha egyszer megtörtént volna már, s ez is apámra emlékeztetett, a szemem nyitva volt, mégis láttam, amint álmában megvonaglik, feldobja magát, és a diványról a fénycsíkos padlóra zuhan, ugyanis akkor, amikor húsz évvel előbb, délutánonként a szalon divánván aludt, ahol éjszaka én aludtam, éppen ezt a lakosztályt vettük ki, amelyből most ezeket a sajátos zajokat hallani véltem, tehát felmerült a kétség, hogy ezt az egészet valójában nem is élem, hanem újraálmodom, annál is inkább, mert az a helyzet, amely egyszer és mindenkorra véget vetett a heiligen-dammi szép napoknak, eszembe is ötlött, mielőtt lefeküdtem volna, s becsuktam a terasz ajtaját.

Akkoriban, meleg éjszakákon, nyitva hagytuk nemcsak az összes ablakot, hanem a terasz aítaját is, ami számomra azért jelentett kivételes örömet, mert mikor a hálószobát szüleim végre magukra zárták, némi várakozás után óvatosan fölkelhettem, és összes félelmeim legyőzését játszva, kiszökhettem a teraszra.

Ilyenkor fenvegetően üres volt. széles és hatalmas, mélyen benyúlt a park fölé, ha sütött a hold, akkor élesen, ha fénytelen volt az éjszaka. akkor puhán ékelődött a fák közé, lebeatetett, a fenyők szállkás árnyai lágván úsztak, s ha ezt figyeltem, ha csak ezt, ha tekintetemmel gondosan elkülönítettem magam a körnvezettől, akkor úgy tűnt, mintha nem is itt lennék, hajóra szálltam, s a hajó csendesesen szeli a tenger vizét, de mielőtt kiléptem volna, mindig meg kellett bizonyosodnom, hogy valóban egyedül leszek-e, mert megtörtént, hogy nem vettem észre a szomszédunkban lakó hölgy alakját, a terasz sarkában, a mellvédnek támaszkodva állt, kísértet vagy árnyék, a hold állása szerint, s ha kinn volt, akkor nem mehettem, mert hiába szövődött közöttünk valami titkos, csak az éjszakában érvényes, napfényre nem merészkedő viszony, mégis féltem, hogy szüleimnek beáru, s ha közelsége olykor jól esett is, ha a közelségre olykor vágytam is, ezek az éjszakai kiszökдésések csak akkor jelentettek igazi örömet, ha egyedül lehettem, ha elképzélhettem a hajót, mely innen is elúszik velem.

Amikor először jelentem meg, óvatlanul, s meglepetten megmeredtem a terasz közepén, sütött a hold, de vékonyan mozdulatlan felhő mögöl, s a levegő sűrűn kék derengésében, arcát a fénynek fordítva ott állt, kísértet-

nek hittem, valami olyasminék, aminek létére és működésére otthoni cselédünk, Hilde, már alaposan előkészített, gyönyörűnek kellett lennie, „megrendítően, megrendítően szépek”, mesélte Hilde, és kecses alakján a habosán könnyed szárnyas lebernyeg, derékig omló haján az ezüstös csillogás ezt látszott bizonyítani, szép volt, s mintha nem is földön állna, mégis súlyosan, mintha szeme nyitva lenne, de hiányozna belőle a szemgolyó, a meleg éjszakában hűvös fuvallat érte arcomat, az ő lehelete ez, tudtam, kilégzés, amit majd belégzés követ, az a lélegzet, amivel majd magába szippant, s teste üres burkába bújtatva elragad engem.

Nem a félelem készített mozdulatlanságra, vagy ha a félelem, akkor az olyan fokon, ami már áttetsző boldogságba csúsztatja át az érzékeket, olyan felfokozott állapotba, amelyben a test megszabadulni látszik önmagától, nem éreztem a lábam, a kezem, s ezért mozdulnom se volt mivel, ugyanakkor anélkül, hogy külön gondolnom kellett volna rá, mégis itt volt velem tiz évnyi életem, melytől lám, most meg kell válnom, hogy egy másik alakba bújhassak át, csak a szerelemben éreztem később hasonlót, és annál is természetesebbnek tűnt e kivételes állapot, mivel elkövetkezésére nemcsak Hilde figyelmeztetett a meséivel, hanem magam is vágytam.

A nemes borzadály és a heves vágyakozás érzete természetesen csak egyetlen pillanatig tarthatott, aztán már nagyon jól tudtam, hogy mindez hamisság, még ha valóban érzem is, „hiszen ez Wolgast kisasszony, akivel szomszédok vagyunk”, s Wolgast kisasszonyt, aki esti sétáinkon is gyakran szóba került, sokszor megfigyeltem a közös étkezéseken, amint anyámmal társalog, és különben is, ez a kísértet-dolog már nekem is gyanússá lett, mióta valamiféle jelenést, vagy hasonlót véltem látni, s apám komolyan, csaknem komoran, de a humorral megáldott ember kaján elégedettségével bólogatott, hogy persze, a kísértet minden bizonnyal ott van a sásban, hol is lenne, ha én egyszer láttam, habár ő, hiába erőlteti a szemét, nem lát semmit, ámbár mintha most valamit hallana, semmi, semmit nem hall, ami persze nem jelenti azt, hogy az imént még nem lehetett volna ott, hiszen ez nagyon is a kísértetek természete szerint való, egyszer itt lenni, másszor ott, ilyenek a kísértetek, olykor láthatóvá válnak, ám többnyire láthatatlannak, sőt, ha tudni akarom, az is a természetükhöz tartozik, hogy nem bárkinek, nem akárkinek, hanem csak kivételes személyeknek testesítik meg maguk, érezzem tehát megtisztelve magam, kitüntetve, s ő is örül, hogy egy kísértet abban a szerencsében részesíteti a fiát, hogy megijeljen magától, ám sajnós, ami őt illeti, már régóta nem élvezte ezt a pokoli gyönyört, egyszerűen felszívódtak, egyszerűen eltűntek a kísértetei, ezt sajnálja, hiányukban szegénynek és üresnek érzi magát, létezésükről és kísértéseikről már csaknem elfeledkezett, de hogy saját egykori és az én pillanatnyi tapasztalataim között némi összehasonlítást tehessen, kéri, írnam le neki pontosan kísértetem küllemét.

Aznap nagyobb sétát tettünk, ami, ha a kísértet megijelésére nem is gondolok, már önmagában is szokatlan dolognak számított, hiszen délutáni sétáink alkalmával a fürdőhely közvetlen környékéről nem merészkedtünk távolabbra, ez a terület pedig nem volt nagyobb, mint maga a park, azon túl az érintetlen táj következett, a tenger feketeköves partja, a sziklák járhatatlan élei és meredélyei, a másik irányban meg az ingovány, közepén a hályogosan tükrösödő tóval, a csigakert, s még távolabbra, már a szárazföld belsejében, a mesésen fenyegető nevű bükkfaerdő, „a nagy vadon”.

Igaz, a parkot, melyet a kecsesen nyúlánk, fehér villaházak öleltek körül és tártak a tenger felé, hatalmasnak is lehetett mondani, a kocsiknak széles utak szolgálták ki és behajtani, és terekbe öblösödve, sugarasan futva szertesztét, szeszélyes ösvények hálózta a zöld gyepet, de a magányos feketefenyőknek még így is bőven jutott tér megmutatni magányukat, éppen úgy, mint a fehértörzsű nyírfáknak gondos hanyagsággal csoportba rendeződni másutt; és a parkhoz tartozott még a parti sétány, amely a magas, hosszúkás márványkelyhekkkel díszített kőfal védelmében nyílegyenesen választotta el a vizet a földtől, és bizonyos értelemben a parkhoz tartozott a gátnak az a rövidke szakasza, mely a sétány közvetlen folytatása volt ugyan, mégis elkülönült tőle, amit az is hangsúlyozott, hogy nem a szokásos fehér murvával, hanem finom fehér kavicssal tették sétára alkalmassá durva felszínét, ebbe a kavicsba bokáig bele tudtam sülyeszteni a lábamat, mert a gátat a kellemes csikorgással süppedő kavicssal ezen a rövid szakaszon hiába szelídítették sétánnyá, a gát csupaszon emelkedett a tenger és a láp közé, keletkezésének nyers körülményeire emlékeztetett, arra a századokkal előbbi szörnyű árdagályra, mely egyetlen éjszakán ide kicsapta, elrekesztve a víztől a vizet, és az egykor kedves tengeröblöt hagyva ingoványvá zülleni; akkor talán inkább a faszor volt még a parkhoz tartozónak nevezhető, bár ez is, ha köznapibb értelemben is, kifelé vezetett: a gyógyház hátsó bejáratától az állomásra; de onnan aztán igazán nem volt tovább, onnan már csak visszafordulni lehetett, mert más volt a séta, s megint más a kirándulás.

És az is igaz, hogy sétáink irányáról szüleim nem határoztak előre, mindig a pillanatban rejlő véletlen, vagy tán a lehetőségek szükségessége döntötte el, hogy merre menjünk, s talán ezért tűnt teljesen fölöslegesnek azon töprengeni, hogy két utacska közül melyiket válasszuk, hogy a gyógyház felől jövet a parti sétányra kanyarodjunk-e, vagy a gáton menjünk tovább, s onnan jövet kerüljük meg a szállodát, így véve utunkat az állomás felé, avagy a gyógyház nyitott csarnokában időzzünk a fonott karosszékekben ülve, és a tényleges sétára már csak annyi idő maradjon, hogy ne az ésszerűen legrövidebb, hanem az ésszerűtlenül leghosszabb utat válasszuk visszafelé, mert mindez nem számított, csak annyiban, hogy minden sétaival eltöltött délután a lehetőségek és választások kellemes játékát ismételtette velünk, de csak addig a pillanatig, míg az ég gyöngyházzsine mélyülni nem kezdett, annyira, hogy már a szobából, vagy a teraszról lássuk teljes első-tétedését.

Most mégis kinn ért az este, pedig aznap is a legközönségesebb módon kezdtük a sétát, előbb a partra mentünk, hogy a kőfal pereméhez dőlve légkúrát vegyünk, s ez ugyan nem tartott egynegyed óránál tovább, mert egyszerűen abból állt, hogy izmainkat a lehetőségekhez képest ellazítva és szigorú némaságba burkolózva, csukott szájjal, a levegőt csakis az orrnyíláson beszippantva, s ugyanott engedve ki, igyekezzünk kihasználni azt az alkonyati időt, mely Köhler doktor véleménye szerint, tekintettel a levegő átmenetileg magas páratartalmára s azon természetes hatóanyagokra, melyeket ilyenkor az orr nyálkahártyái illatként is képesek voltak érzékelni, különösen kedvező a légutak megtisztítása, a tüdő feltöltése, következképpen a véráramlás serkentése és az idegek megnyugtatója szempontjából; habár e nemes cél, ahogy a nagytekintélyű doktor hangsúlyozni szerette, csupán úgy lenne igazán elérhető, ha a tisztelt páciensek minden tekintet-

ben hajlandók lennének követni előírásait, és könnyed felületességükkel nem sértenék meg minduntalan a szabályokat, ha tehát a könnyebbség kedvéért nem támaszkodnának közben fának és falaknak, nem beszélve azokról, akik egyszerűen a gyógyház csarnokában vagy a fürdőház teraszán üldögélve traccsolnak, s ha a társalgás már amúgy is elakadna, akkor átszellemlélt arccal szuszognak és sóhajtoznak, míg valami sürgető közlendőjük nem akad, nem, ezekről a hölgyekről és urakról beszélni sem érdemes, ők már a hullakamrában ülnek, kényelmük érthető, aki viszont földi tartózkodását némely idővel meg óhajtana nyújtani, az háromszor öt percig, míg a gyakorlatokat ismételni kell, meg tud állni a maga lábán, igen, állni kell, támaszték nélkül és lazán, a kifogások és ellenvetések meg sem hallgathatók, mert szépség és egészség nem elválasztható, s ezért igazán boldoggá tennék, ha elhínnék neki, természetesen főleg a hölgyek, hogy szépségünket nem veszélyezteti, sőt, ha bonyolultabb módon is, mint a fűzők és kencék, de fokozza, ha egészségünk érdekében nem röstellünk némely grimaszokat is vágni, ezt egyébként is csak az első öt percben kellene, míg a bűdös levegő el nem hagyja a tüdőt, ám nem a parfümtől és dohánytól pállott szobákban, mert ott ugyanazt a rohadást szívjuk be, amit kifújunk, hanem igenis közvetlenül a víz közelében, még ha mindenki látja is, önnön egészségünkről lévén szó, csak semmi szemérem, orron lélegezni, de nem a mellkast fújni fel, mint az alázatukra gögősebb katolikusok tennék, hanem le a levegőt, bele a hasba, elvégre protestánsok vagyunk, és a hasunkat, ha a fejünket nem is, megtölthetjük levegővel nyugodtan, mert mindent a maga idejében a maga helyére, és akkor nem lesz semmi baj, agyocsonyát a fejbe, levegőt a hasba, na persze, ha a fűzőnket már megint nem szorítottuk, ugye hölgyeim, minden józan mértéknél szorosabbra, a levegőt pedig benn tartjuk, lenn, tízig elszámolunk, és akkor a szájunkat végre kitérítve, nyelvünket egyenesen és hegyesen meresztve a világra, lassan, ütemre, miközben ismét tízet számolunk, kiengedjük szépen azt az ocsmány büzt, ami bennünk van, igen, mindenkiben, s amit nemcsak szükségtelen, de nem is illő magunkban tartani.

Akkor ment le a nap, ám sokáig nem volt még sötét, vörös visszfénye hosszan kitartott az elszürkülő égen, a tenger azonban hirtelen elfeketedett és a hullámok fehérre habosodó élei villanva zuhantak, de már a víz felett lebegett az estéli pára, mely lassan elborítja majd a parkot, egyre magasabban szálltak a sirályok, s ahogy ott álltunk, egymás lélegzetét és a hátunk mögött sétálók nyugalmas lépteinek csikordulását is hallva, nekem ez, a sirályok rikoltásai és a víz morajának, csattanásának, dörrenésének hármassá ritmusa, amihez, megfigyeltem, lélegzetem is alkalmazkodni akart, a legédesebb csend volt, az a csend, amelyben minden érzélem mozdulatlanul pihenhet el, s a feltörő gondolatok éppen csak megborzolva felszínét, megfoqalmazhatatlanul hullanak alá, visszasimulnak, hogy aztán a sétaléptek csikorgása, egy mulatságos szusszantás, a sirályok összeszikoltásai és hirtelen elnémulásai, vagy valami testi érzékelés, hűvös szellő legyintése, térd rogyganása, viszketés, avagy a lélek érzékelése egy semmihez nem kötődő futó szorongás, mindent átmosó derű, görcsösülő vágyakozás formájában, valamint, ami a szájunkra kívánczik, meggondolás, esetleg megvalósítás tárgya lehetne, ismét a felszínre vessen, de az érzelmek hatalma mindezt mégsem engedi, mindent egybetart, és éppen hogy önmaga együttlevését élvezzi, mert annál nagyobb élvezetet nem ismer, mint a megnemvalósulás megvalósulását, a köztesség pihentető szünetét.

Én nem tudhatom, hogy másokra, anyámra vagy apámra, milyen hatással voltak ezek a csendek, de én sokkal mélyebb élményeket szereztem ilyenkor, mint amilyeneket életkorom tulajdonképpen megengedett, sajátos módon még azt is megsejtve, hogy a köztesség, a szünet, s az átmenet állapota mindig meg fog tartani kegyetlenségében és kegyében, amitől félttem is, hiszen sokkal jobb lett volna azokra hasonlítani, akik e határterületen túl vagy innen, de mindenesetre lényegesen biztosabb terepen látszottak megvetni a lábukat, kínos jövőmet sejtettem tehát, s nem tudhatom eldönteni, hogy azért-e, mert Köhler doktor előírásait pontosan követve olyan állapotba kerültem, amelyet e légkúrának elérni célja volt, avagy fordítva, csak azért érthettem meg az öreg Köhler gyakorlatait, mert sorsom eleve erre a szemlélődő állapotra rendelt, ez utóbbi tűnik valószínűbbnek, bár a kötelességtudás is szénezhette és segíthette az elrendelést, ugyanis pontosságom és kötelességtudásom már korábban, a heiligendammi nyaralások előtti időkből sem a szorgalomból és a tevékenység iránti érdeklődésből, hanem sokkal inkább abból a vágyból fakadt, hogy buja lustaságomból származó kéjesen ködös állapotaimat valamiképpen leplezhessem a világ előtt, arcom se, mozdulatom se árulja el, hogy hol vagyok, itt ne zavarjanak, s a kényszeresen elvégzett feladatok paravánja mögé húzódva szabadon ábrándozhassak arról, ami valójában érdekelt; két életre születtem, helyesebben, megosztott életem két fele, ha lehet mondani, nem fedte egymást harmonikusan, vagy még pontosabban kifejezve, ha nyilvános életem összefüggő párja volt is titkos életemnek, magam is éreztem közöttük valami rendellenes zökkenőt, a bűntudat kátyúját, valami nehezen átjárhatót, mert a nyilvánosság előtti fegyelmezettség, bizonyos unalmasan tétova tompaságot eredményezett, amiért még hevesebb ábrándozásokkal kellett kárpótolnom magam, ám ezáltal nemcsak a távolság növekedett két felem között, hanem egyre jobban elszigetelődött mindkettő a maga terében, egyre kevesebbet tudtam az egyikből a másikba átmenteni, ami már fájdalommal járt, a szervezet ezeket a lemondásokat nem volt képes józanul elviselni, a fájdalom pedig felkeltette bennem azt a heves vágyat, hogy bárcsak olyan lehetnék, mint mások, akik a fojtott és feszült résenlétnek nem mutatták ilyen tüneteit; jól megtanultam arcvonásokból gondolatokat olvasni és azonnal azonosulni velük, ám ez az átélésen alapuló mimikus hajlam, ez a máságra való vágyakozás, éppen úgy a lelki szenvedés rohamaihoz vezetett, mert nem hozott kielégülést, nem lehettem más, másmilyennek csak mutathattam magam, ez éppen úgy nem volt megoldható, mint az sem, hogy tökéletesen összezsúsztassam két felem, s nyilvánossá tegyem titkos életem, avagy fordítva, megszabaduljak mindenféle ábrándtól és kényszertől, tehát olyan legyek, mint azok, akiket makk egészségesnek szokás mondani; alig zabolázható hajlamaimat nem tudtam nem betegségnek, sajátos átoknak, bűnös elferdülésnek tartani, habár bizakodóbb óráimban nem súlyosabbnak, mint egy őszi náthát, amely a forró teák, hidegvizes borogatások, keserű lázcsillapítók és mézédeseen hideg kompótok segítségével nemcsak könnyedén kikúrálható, még ha ilyenkor oly véglegesen elveszett is vagyok, de amitől, s ezt már előre, a láz lélegzetvételnymi szüneteiben is sejteni lehetett, majd ha először fölkelek és elmehetek az ablakig, végeredményben olyan könnyűnek, hűvösnek, tisztának és enyhén csalódottnak érezhetem magam; hiszen a behajló faágak hiába csápoltak felém, puha levélmarkukban hiába ragadtak el, ha most láthatom, hogy az utcán valójában semmi sem válto-

zott, az én betegségem senkit és semmit nem zavart meg, és a szobám sem növekedett óriások lépteitől visszhangos teremmé, minden olyan, mint amilyennek lennie illik, sőt, ismerősebb és kedvesebb, mert a tárgyak sem idézik föl többé a régen elmúltnak érzett események kellemetlen emlékeit, minden elnyugodtan és biztonságosan állt a helyén, pontosan a helyén, majdnem közömbösen; ilyen, vagy ehhez hasonlóan gondolt meg tisztulásra vágytam, csak hogy zavarbaejtő és szégyenteljes ábrándképeimre nekem kellett volna orvosságot találnom, magamnak.

Szokott légkúránk végeztével, aznap, az állomás felé indultunk először, s ebben, még életünk eseménytelenségétől edzett, s ezért minden árnyalatra érzékeny szemem sem fedezhetett fel semmi rendkívülit; bár apám az előírtnál valamivel előbb, fújtatva abba hagyta a gyakorlatot, s mint aki súlyos megpróbáltatáson tette túl magát, kedélyesen terjedelmes testével a kőpárkányra dőlve, gunyoros elégedettséggel nézett vissza anyámra, a tenger felé akart fordulni, mégsem állhatta meg, hogy vissza ne nézzen, de hiszen ez sem volt szokatlan, mindig is így csinálta, a tenger, amit anyám „varázslatosnak” mondott, s a természeti látványok általában, éppen úgy untatták, mint ez az egész légzési cirkusz, a tengeren nem volt mit néznie, „az kérlek szépen, egy nagy, üres víz, semmi más”, vélekedett, hacsak a látóhatáron nem vonult éppen egy hajó, mert ilyenkor azzal játszhatott, hogy a hajótest elképesztően lassú mozgását a part egyik „biztosnak tetsző” pontjához viszonyítva, mintegy lemérte az eredeti helyzet és a távolodás által bezárt szög változásait, „tizenkét foknyit haladt nyugat felé”, kiáltott néha teljesen váratlan helyzetekben, és olykor azt sem mulasztotta el, hogy visszhangtalan megjegyzéseket tegyen az emberi mozgáspályákban is megnyilatkozó viszonylagosságokkal kapcsolatban, ám ahogy soha, semmiféle igényt nem támasztott arra, hogy gondolatait kövessük, „a gondolatok javarészt a puszta működés melléktermékei”, mondotta, „mert az agynak is, miként a gyomornak, mindik szüksége van valami kedve szerint emészthető tömésre, s a száj, ne kárhoztassuk ezért, csupán ezt, ezt az alig megcsócsált töltelékét bőfögteti”, ugyanúgy volt benne annyi engedékenység is, hacsak szenvedélye nem ragadta el, hogy ne zavarja mások élvezetét, sőt, az emberi erőfeszítések és élvezetek látványa legyen, mi számára igazán érdekes és szórakoztató, ami multságának tárgya lehet; talán éppen a természeti jelenségek iránt való érdeklődésének hiánya okozta, hogy minden olyasmirehöz vonzódjék, ami durva, közönséges és alantas, tehát az emberi természet nyersebb erőinek érzékelésében élje át a tágabban és általánosabban természetit, s minden, mi választékos vagy mesterkéltnél, következőképpen arra szolgál, hogy leplezze saját lényegét, az mulattassa és metsző gúnyra ingerlje; „Theodor, Ön egyszerűen elviselhetetlen”, mondta olykor bosszúsán anyám, aki viszont éppen abban lelhetett örömét és attól szenvedett, hogy beidegződéseit folytonosan leleplezik, melyekhez azonban ragaszkodott; s apám viselkedésében valóban volt valami riasztóan kétszínű, mert nem szívesen formált nyíltan, és úgy mond egyenesen véleményt, holott nagyon is volt véleménye, s mindenről határozott véleménye volt, mégis a bizonytalanság és befolyásolhatóság látszatát keltve adott igazat mindenben és mindenkinek, nem, ő nem vitatkozott, mélységesen tisztelt minden egyéni elképzelést, csupán mérlegelt, s mintegy az állítás igazságához keresve érveket, feltételes módba tett, s tétován nehézkes kérdésekkel hozakodott elő, de addig esetlenkedett a kérdéseivel, amit ismerősei, tekintettel testének át-

lagon felüli méreteire is, egyenesen bájosnak találtak, „Önnek kedves Thoenissen, nincsen is más választása. Ilyen boltozatos mellkassal és ilyen combokkal, már megbocsát, csak demokrata lehet”, ahogy Frick titkos tanácsos szokta volt mondani, vagy ahogy a mindig türelmetlen Wolgast kisasszony kifejezte, „Thoenissenünk ismét mackóskodik”, apám tehát számíttva a hatásra, és élvezve a hatást, addig körülményeskedett, míg az állítás épülete szépen, senkit meg nem sértve, s szinte önmagától össze nem omlott; más esetekben azonban nem óvatoskodott, hanem éppen ellenkezőleg, olyan kitörő lelkesedéssel fogadta az állítást, olyan meglepetten harsogva, akár az én kísértethistóriámat is, s olyan heves és átszellemült szóáradattal mosta azt körül, ami mint minden lelkesültség, szintén nem nélkülözött bizonyos elbűvölően gyermekit, s úgy eltúlozta, kiszínezte, felnagyította az állítás minden kicsi részletét, hogy az teljesen elvesztette eredeti arányait, s a szabadon csapongó fantázia lehetetlen méretű szörnyetegévé duzzadva mindenféle realitástól elemelkedett, nem fért el sehol, nem volt sehová beilleszthető, és ebben a játékban aztán egészen addig nem ismert kíméletet, addig fújta, szavalta, hevítette, bírta tüzes szusszal, míg a valóságos burok teljesen és végzetesen el nem vékonyodott, és saját ürességének feszültségétől szét nem repedt; anyámat persze nem ezek a kétes erkölcsiségű, ám szórakoztató elmefutamok érintették oly érzékenyen, azt hiszem, hogy amennyiben a szavak nem udvariassági formulák vagy a napi életvitel megoldására utaló közönséges kijelentések voltak, akkor a játékukban rejelő tágabb lehetőségeket nem is értette különösebben, amivel egyáltalán nem azt akarom állítani, hogy buta vagy korlátolt lett volna, bár sajnos az ellenkezője sem állítható, hiszen szigorúan puritán neveltetése, vagy tán az alkatában rejelő száraz fojtottság következtében nemcsak szellemi, de másféle, lelki és testi érzékenységeit sem sikerülhetett kibontakoztatnia, benne minden bántóan félbemaradt, akárcsak maga az élete, s ezért bizonyára illőbb lett volna az is, ha örök nyughelyére apám nem azt az önnön keblét tépő szárnyas női angyalt állítatja föl, hanem valami nemtelenebbet, méltóságteljesebbet, mert anyámban igazán nem volt semmi angyalian nőies, s ha már mindenképpen ragaszkodunk e banális szimbólumokhoz, akkor mondjuk egy finom talpazatra helyezett, szigorúan és sűrűn recézett fekete márványoszlop, melyet durván törtek ketté derékban, s ezáltal a ferde hasadás megmutatja a nyersebb, s a külső megmunkálás csiszolt látszatával mindenképpen ellenkező belső szerkezetet, sokkal találóbb és megfelelőbb lett volna, s ezt, ha a temetőkertbe betértem, minden alkalommal meg kellett állapítanom.

Mert otthon, ha szülővárosomat még egyáltalán e szóval illelhetem, sétáim alkalmával szerettem átvágni az óvároson, és a szűk utcák zavarosan élénk látványától eltelve, megpihenten a tekintetem a városkapun túl nyújtózó mezőkön, pontosan és tudatosan abba az irányba nézve, ahol a dombokon túl Ludwigsdorft lehetett sejteni, azt a falut, ahová egykor Hildével mentünk, szombatonként, délután, s ha a sírkertben való időzés soha nem volt is elhatározott szándékom, tulajdonképpen nem tudtam kitérni vonzása elől, útba is esett, bár ha nem a Finstertor utcán megyek, akkor el is kerülhettem volna, de végeredményben csábító volt a szétmállott és bokrokat növesztő téglakerítésen át belépni, s a visszatérés örömeivel és természetességével bóklászni az ódon temető romló, gazverte kriptái, furcsa virágoktól buja hantjai között, míg végül is a mi tollas szárnyú angyalunkhoz nem értem, mely oly szerencsétlenül volt hivatta régi családi sír-

boltunkat felújítani; de talán ezért is mentem, látni, valami önkínzó hajlam vezethetett, mert egyrészt ez a maga nemében is bosszantóan műkedvelő munka sértette igényességemet és szépérzékemet, másrészt itt, a szobor előtt, az apám ellen érzett haragom, undorom és gyűlöletem végre szabad lélegzethez juthatott, sőt, csak fokozódhatott attól a rutinos érzélgőségtől és célratörő hamisságtól, amivel a kőfaragó igyekezett összehangolni a megrendelő kifejezett kívánságait a maga úgynevezetten művészi elgondolásaival; az angyal fejében ugyanis, ha nem is közvetlenül, anyám fejét mintázta, de személyes emlékezetét az ebédlőnkben függő, lazurosan rózsásra festett leánykori portré művészi találékonyságával segítve, az édesen szüzi gyereklány arcába mégis belecsempészte anyám arcának jellegzetes vonásait, a túlzóan kiugró homlokcsont, az egymáshoz közel ülő szemek, anyám homlokát és szemét, a vékony és csaknem ívesen görbülő orr, a kicsit szemtelenül vágott száj, és a gyermeki kedvességgel csúcsosodó áll, anyám orrát, száját és állát idézte, ám, hogy a zűrzavar teljes és tökéletes legyen, az iskolás ügyetlenséggel redőzött lepel oly éterien törékeny testet engedett átsejleni, magasan álló, kicsiny, éppen csak kibimbózott, s ezért nagyon is erőszakos emlékekkel, kerekded hassal, lágyan domborodó farral, de a kelleténél mégis kicsit csontosabb csipővel, s a repüléshez nyújtózó nyulánk alak mély ölére olyan erőszakos szemérmertlenséggel feszítette rá az előlről fúvó, s hosszú haját is hátrarepítő szél ezt az egyébként minden valódi testi formától idegen köleplet, hogy végül is a szemlélőben e durván összerótt részletekkel nemcsak a halál képzetét vagy lehetőségét nem idézte fel, de sajátos módon semmi olyasmit sem, ami életszerű vagy természetes lehetett volna, hacsak nem kell természetesnek mondanunk egy korosodó és mindenre kapható mesterember képzelgéseit; ez a siremlék közönséges volt és izléstelen, olyan közönséges és olyan izléstelen, hogy se szavakat, se indulatokat nem lenne érdemes vesztegetni rá, ha létrejött a szerencsétlen véletlen művének lenne nevezhető, ha arról lenne szó csupán, hogy apám valami olyasmit kért, amit aztán a kőfaragó képtelen volt nemes egyszerűséggel megoldani, nem, ez esetben a véletlenek összejátszásáról szó sem lehet, éppen ellenkezőleg, a közelgő végzetet pontosan jelző szükségszerűség rejtett természete látszik megnyilvánulni abban, hogy e szobor sokkal inkább apám nyomorult hajlamának, mint anyám életének emlékműve lett.

Ám ki lehetett, ki napjaink hangsúlytalan jeleiben látni tudhatta volna a teljes jövőt?

„Elszalasztjuk a vonatot”, szólott apám akkor ott a parton, s arca alig észrevehetően, de mégis megváltozott; a gunyoros elégedettségbe, amivel az imént a kőpárkányra dőlve anyámra nézett, némi türelmetlen zavar is vegyült, anyám azonban, se a különös hangsúlyt, se a szokatlan mondatot, mely inkább csak annyiban volt szokatlan, hogy egyáltalán elhangozhatott, mintha nem is méltatná figyelemre, nem válaszolt.

Másként, ha a gyakorlatot nem akarta megszakítani, nem is tehetett, mert e pillanatban éppen azzal volt elfoglalva, hogy száját kítátva, nyelvét kimeresztve, ütemesen néma lihegéssel préselje ki a fokozatosan beszívott, s meghatározott ideig leszorított levegőt a hasából, és a hasi légzés, mint a nőknek általában, komoly nehézségeket okozott neki; másrésztől viszont, valami sértett, és következetességével hivalkodó nevelői hajlam is megnyilvánult e némaságban, a feszültségnek ama árnyalatnyi többlete,

mely éppen a némaságot választva jelzi, hogy a történetek nem fognak következmények nélkül maradni, mert hiszen arra az esetre nézvést, ha apám már nem bírná tovább türelemmel, ahogy ő szerette mondani, „ezt az elállatiasodott létezést”, kifejezett egyezség volt közöttük, még régebben, s a jelenlétemre való tekintettel félig tréfásra fogott, ám nagyon is komoly indulatoktól izzó hangon kötötték, miután apám egyszer teljesen váratlanul és a legféltelenebb vigyorával véget vetvén terjengős szuszogásokkal, krakogásokkal és mordulásokkal könnyített szenvedéseinek, anyámra pillantott, tekintetében megjelent az a mulatságosnak egyáltalán nem nevezhető, és nevetőizmainak állásával mindenképpen ellentétes, felhősen lebegő és átláthatóan nyitott kíváncsiság, amit jól ismertem, ha érteni még nem tudtam is, ilyenkor ijesztően csupasz és vonzóan sérthető volt az arca, mert úgy tűnt, mintha minden másfajta, bár társasági szerepeiben hitelesre munkált arckifejezése álca lett volna csak, maszk csupán, ami ugyan fedi, védi és leplezi, de most szabadon itt van, ő, végre felbukkanhatott, nem tudja többé önmagától megtartóztatni önmagát, szép, nagyon szép volt ilyenkor, fekete haja élesen gyűrűsödött fényes homlokára, telt orcáin a néma nevetés gödrei, szeme kikékölt, húsos ajka elnyílt kicsit, és akkor álomszerű surranással lépve, elé, három ujjával egyszerűen belenyúlt anyám szájába, s a mozdulat durvaságával tulajdonképpen egyáltalán nem arányos érzékenységgel és óvatossággal elkapta a kimeresztett nyelvet, a tövénél, mire anyám a védekezés nyers erejével, előbb ösztönösen rántva egyet a fején, hogy a hánytató öklendezést megakadályozza, s bizonyára a maga számára is meglepetésszerűen, úgy összeharapta apám ujját, hogy az kénytelen volt fölordítani; ettől kezdve kellett volna apámnak a tengert néznie, „nem engem, érti? nem engem, hanem a tengert! elviselhetetlen, érti? elviselhetetlen a tekintete”, de amikor eljött a pillanat, s apám a gyakorlatot elunván a kőpárkányra dőlt, a félelem és a tartózkodás mellett, mégis mindig éreztem anyám testének feszültségében azt a kíváncsiságot is, hogy csak ne, ne forduljon a tenger felé, tegyen valamit vele, ami meglepő és megbotránkoztató, legyen már vége azoknak a reménytelen és görcsös erőfeszítéseknek, melyeket tekintettel hosszú hónapokig tartó, súlyos női vérzéseire, egészségének helyreállítása érdekében kell tennie, s szabadon követhesse apámat arra a titkos tájakra is, melyet a gödrös mosoly és az elfelhősödött tekintet oly kifejezően sejtetett, igen, tegyen vele bármit; bár gyanította tán, hogy a dolgok éppen fordítva állnak, hiszen félelmeinek és tartózkodásának hatalma sokkal erősebb a vonzalmainál.

S mert bennem nagyobb volt a készség Köhler doktor előírásait pontosan végrehajtani, anyám szerette, ha közvetlenül mellette állok, egészen közel, mondhatnám teste melegében, puffos ujjú blúzának gazdag vállfodrai csaknem érintették arcomat, ami természetesen közel sem jelentette azt, mintha kielégítetlenségében menekült volna hozzám, s valamiféle nem megengedhető és zavaros gyengédség támadt volna fel benne irántam, egyébként nem hiszem, hogy anyám bármikor gyengéd érzelmeket táplált volna bárkivel szemben is, nem, egyszerűen ésszerű megfontolások alapján kerültünk ilyen közel, mert így jól hallhatta, tehát követni tudta lélegzetem ütemét, és fordítva is, ha elakadt, kifulladt, vagy ábrándosan összezavarodott, akkor bevárhattam és helyreigazíthattam tévedését, hosszú másodpercekig vissza tudtam fojtani a lélegzetem, várni, élvezni, amint az enyhe szédület kiszorítja érzéseimet, s ugyanakkor mindaz, amit eddig csupán

láthattam, ám nem volt érzékelhető, kiélesedik és belémfolyik, végre elfeszthettem magam, mintha bármi lennék, akár hang, akár egy hullám éle, sirályok, vagy lebillegő levél, amint a kőfal peremére ér, levegő, míg nem az agyba tóduló vér vörösében lassan minden elsötétült, s a lélegzetvétel ösztöne mégis kényszerített, hogy pontosan halljam és érezzem, amint anyám néhány közbeiktatott belégzéssel és kilégzéssel szintén visszatér közös ritmusunkba, de maga is bizonyos holtponton egyensúlyozva arra vár, hogy tovább vezessem; nem néztük és nem láttuk egymást, testünk nem érintkezett, mégis csak az óvatlanság és járatlanság mentheti és magyarázhatja azt a vakságot, amivel hagyta, hogy érzelmi szempontból ily kényes területre érjünk, tudnia kellett volna, hogy olyasmit teszünk, amit nem szabadna, s mindenképpen ő a csábitó, hiszen a kölcsönös érzékelés, ha az érintkezést és a látványt elveszít tőle, akkor szükségszerűen folyamodik érzékenyebb, ősbibb, mondhatni állatibb módszerekhez, akkor a másik test heve, szaga, rejtélyes kisugárzásai és ritmusa lényegesen többet képesek elmondani, mint egy tekintet, csók vagy ölelés, akár a szerelemben is, melyben a közvetlen testi érintkezés fogásai soha nem a célt jelentik, hanem csupán módszerek olyan elmélyüléshez, amiben a cél éppen hogy mindig mélyebb és mélyebb rétegekbe rejtezik, egyre súlyosabb függönyök mögé, s ha egyáltalán, akkor csak a beteljesíthetetlen öröm és a teljes céltalanság átélésében hagyja megragadni, és egyben leleplezni önmagát.

És most, húsz év múltán, s alig néhány nappal harmincadik születésnapom előtt, amit valamiféle erős sejtésre vagy tolakodó előérzetre hallgatva, bár pontosan magam sem tudtam okát, oly jelentős fordulónak hittem, mint ahogy annak is bizonyult, hogy lemondva miatta a jegyesemmel eltölthető derűs délutánok örömeről, s arról az élvezetről, amit a házukban rendezendő szűk körű születésnap ünnepély ígérhetett, és a magányban, ismét a magányban keresve az időpont feltételezett jelentőségéhez méltó menedéket, egy bizalmas, négyszemközti beszélgetésben, amire az adott alkalmat, hogy leendő apósom valami üzleti elfoglaltsága miatt nem tért még haza, a szép Itzenpiltzné asszony pedig azon ürüggyel, hogy a vacsorát illetően kell rendelkeznie, megértően magunkra hagyott minket, bejelenttem utazási szándékomat, ami ellen Helene egyetlen szóval sem tiltakozott, sőt, úgy éreztem, helyesli, hiszen érti, hogy évek óta tervezett elbeszélésem első fejezeteit még esküvőnk előtt föltétlenül papírra kell vetnem, ha nem akarom, hogy az életformánkban beálló változás eltérítsen eredeti elképzeléseimtől vagy tán végleg el is altassa őket, „érezem, nagyon jól érzem Helene, hogy nincsen szüksége különösebb magyarázkodásra”, mondtam suttogva, s szavaim hitelét bizonyára erősítette az is, hogy gyengéden fogtam a kezét, és arcunk oly közel került, az alkonyat vöröse játszott a selyemtapéta mintáival, hogy érezhettem a saját leheletem az övével elkeveredve visszaáramlani, meleg volt az ősz, nyitva voltak az ablakok, „és mégis szükségét érzem Helene, hogy valami olyasmiről beszéljek Önnek, amiről csak némi szégyenkezéssel lehet, mert oly sötét, és erkölcsi szempontból oly kétes dolog, ugyanis arról van szó, s ez lépése kockázatoságát éppen úgy növeli, mint az én felelősségemet, ennek legyen tudatában, vagy még meg is gondolhatja”, ám tudván, hogy immár semmit nem fog meggondolni, kötekedve nevettem, „arról van szó tehát, hogy a boldogság, bármennyire vágyaim középpontjában van is a helye, akárhogy csűrjük és csavarjuk, nem alkalmas állapot az alkotáshoz, ha tehát most

Elmegyek, akkor mintegy szántsándékkal cserélem fel azt a boldogságot, amit ön mellett érezhetek, arra a boldogtalanságra, amit mindig is érzek, ha nem vagyok a társaságában, s éreztem mindaddig, míg nem ismertem"; s talán mondanom sem kell, hogy az őszinteség látszatában tetszelegve, hazudtam, illetve vallomásom ürügyként volt őszinte csupán, s bár vonzalmamat növelte, hogy ilyen egyszerűen megtéveszthetem, s ennyire a bűvkörömben tarthatom, de ugyanakkor, éppen mert hiszékenységével így kiszolgáltatta nekem magát, éppen mert nem lehetett másmilyen a felindulás könnycseppje élesen ragyogtatta kék szemét, még jobban elnehezedett bennem az a valódi érzés, amiről beszélni akartam, „el innen, és soha többé ne is lássalak”, kellett volna mondanom neki, mert nem voltam képes kitérni a menekülés, és bizonyos értelemben a végleges eltűnés belső ösztönzése elől, mint ahogy egyszer rajta is kaptam magam, amint házukból kilépve, a kapuban megállva, teljesen önkéntelenül és acsarkodva azt morgogom: „kész, ennek vége, szabad vagyok”, s ha most a fantázia kellemes lehetőségével élve elképzelem, mi történt volna, ha nem csupán ürügyet és indokot keresek az elutazásom előtti délután, hanem kertelés nélkül beszélek, akkor ezt az áttetszően fehér bőrt, a kerekded vonások lágy bizonytalanságától szinte lebegő, de a finom orr körül szétszóródó halvány szepőlőktől és a sűrű, nehézvörös hajtól mégis nagyon életteli leányarcot látom magam előtt, amint a különös közlés hallatán semmi meglepettséget nem mutat, sőt, elmosolyodik, mint aki erre várt, éppen erre, s ha teli szájjal, élvezettel mosolyog, akkor tapasztaltabbnak és korosabbnak is mutatkozik, mert nedvességtől fénylő fogaiban van valami követelődő akarat, gyorsan letörli azt a könnycseppet, melyet a készséges lemondás erkölcsi fölényének tudata csalt a szemébe, és megteszi azt a mozdulatot, melyre abban a pillanatban, egymás leheletétől hevülten, tulajdonképpen mindketten vágyunk, valami nagyon közönséges mozdulat lehetett volna, de képzeletem, tekintettel Helene akkor még valóban érintetlen érzékiségére, itt becsületesen megakad; ám a kedélyesen családias hangulatban elköltött vacsora, és a körülményekhez képest nagyon is könnyed búcsúvétel után távozva, hiába vittem magammal szenedélyesen helyeslő beleegyezését, mégis baljósna és fenyegetőnek kellett éreznem jövőnket, melyet minden jel szerint a kölcsönös őszintétlenségre leszünk kénytelenek építeni, mégha az kölcsönös kíméletnek és figyelmességnek álcázza is magát, mert úgy tűnt, hogy kikerülhetetlen érzéki vonzalmamat nem az a nyers, és önmaga magyarázatára képtelen erő táplálja majd, amit ismereteim szerint egy valódi szerelemben érezhetünk, hanem a szépség választékossága és a kiszolgáltottság kacérsága hevíti csupán, s fordítva is, talán neki sem lesz képessége soha bevallani, hogy törékeny lelki érzékenységének elviseléséhez egyszerűen durva mozdulatokra lenne szüksége, cinkos trágárságokra akár, amit tőlem semmiképpen nem várhat el, s aminek feltételezhető hiánya sem homályos hallgatásaim súlyos sejtelmességével, sem játékos őszinteségi rohamaim kiterő hazugságaival nem pótolható.

Persze nem az érzékiség durvasága és a trágár cinkosságra való hajlam hiányzott belőlem, s nem is hiszek a kifinomultságnak azon formáiban, mely a közvetlenül természeti megnyilvánulások hiányával egészségesen élni tud, de túl azon az együgyű félelmen, amit minden fiatal férfi érez, mielőtt oltár elé vezetné aráját, bennem félelmet és szorongást keltett az is, hogy kapcsolatunk bizonyos külsőségeiben mindenképpen emlé-

kezetembe idézte szüleim egymáshoz való viszonyának kiegyensúlyozatlan és megoldhatatlan feszültségeit, minden közvetlen durvaságban apám mozdulatát láttam viszont, s annak kívánásában anyámat, s ha nem rendelkeztem volna az önismeretnek azon készségével, mely segítségünkre siet, hogy egymástól pontosan elválaszthassuk az okok és okozatok összesimuló síkjait, következésképpen felismerjük azt a csaknem végtelennek tekinthető érzelmi lépcsősort, amely a formákkal, külsőségekkel és látszatokkal elégedetlenül, lefelé és befelé vezet a lényegi összefüggésekig, akkor már eljegyzésünket is lehetetlenné tehetné volna az a nyomasztó tudat, hogy betegségem örökletes, és sorsom csupán arra a megalázó képtelenségre rendelt, hogy megismételjem szüleim életét és vétkeiket, azonos legyek velük, s ebbe a tragikus azonosságba egy ártatlan idegent is belerántsak.

Mese

*Nincs kis mise meg nagy mise
nem vagyunk boldogok mi se*

*Még megy a duma a mese
hogy a rózsát ki messe le*

*a lábosban fő a vese
lesz-e lányunknak kedvese*

*nincs egy fillérünk tejre se
pedig messze van elseje*

*a szomszéd kutya kezes-e
ha kész az ebéd eszem-e*

*ha meghalok még leszek-e
vagy nem marad egy mese se*

*Nincsen nagy kedvem enni se
tulajdonképpen lenni se*

*a kést se néztem éles-e
a vargabéles béles-e*

*nem bírja ezt a medve se
bizony a medve kedve se*

*de kedves medve mégis e
medve s a medve kedvese.*

Éjjel

*Minden nap éjjel egykor
mikor egy nagy lemez szól
vagy elmerülve Bertold
Brecht művét olvasom,*

*a polcon rengeteg por
a tea vize felforr
azt gondolom ilyenkor
hogy tovább nem bírom.*

Készülődés a súlytalanságra

*A konzervvé alakítható életnedveket
mit friss illatával a kert jelent
torkodban lévő
sürgölődő litt segítségével
szállítsd le az űrkabinként
berendezkedett éhes gyomorba
Mikor pedig minden együtt van már
s a szerelemmel mesterségesen
előállított szív-gravitáció is
könnyen ellenőrizhető
halálíg begyújtott rakéta-orr
a visszszámolást megkezdheted*

Gyógyulás

*Fekszem, ablakom előtt
zizegő fénnel
fúr falevél-záron sirrabló kukac
s a résen besöpör a szél
álmomat hitbank vigyázza
arcom – biztonsági berendezés –
számtalan izzószálom jelez
ha csak a közelébe is érsz*

Vikingnapló

*Rosszul megy sorod?
told meg egy fölfedezéssel
csak így lehet a gyúrt
jéghegy papírlapból
kiszabaduló vízjel: sikoly
de a gondolat már születése
pillanatában ráfagy a hómező papírra
s ha ehhez még északon topogó
üzület-havas sarkad is
hozzá adod, könnyen lehet
hogy a nedves ujjú hajnal
megérint, neveden szólít*

Tíz szűk esztendő

*Nem az elcsurgatott nyál.
És nem a bizonyosság.
De szólni kell a hús vágyáról.
A megédesedett húsról.
Kitárulkozásaink belső szégyenéről.
Valóban,
ismerjük egymást?
Az átizzadt lepedőn
idegenségünk néz farkasszemet.
Tíz esztendő ikerutasai
egymásracsodálkozunk,
mint törvényszegőire a rend.*

*Egymást hogyan is
hordozhatjuk egymásban szét?
Ülök az ágy szélén. Simogatlak.*

Fa levele, törzse

*gyáván királytehetetlenül
fejünket
egymástól szépen elfordítjuk.*

*vagyunk különbözők, egyek.
mint a fa levele, törzse.*

*nyugodj.
fogat csikoríts!*

*innen nem vezet tovább út.
innen belülről folytatódunk.*

Kapcsolat

19.. április 23.

Ancsikám,

olvastalak a ...-ban, kitűnő voltál.

Össze kellene végre jönnünk, nem gondolod?

Eszembe jutott az imént, hogy már amúgy is évek óta szeretnék B. környékén kóborolni pár hétig. Vágyom a nagy, oroszlánsárga, száraz rétek meg a csodálatos gyermekkori vízszag után. Nem foglalnál nekem a kempingben valami szállás-félét? Augusztusban, esetleg július vége felé is megfelel. Egyszerű, egy-két személyes kis faházra gondolok vagy valami hasonlóra, kérlek, nézd meg, van-e ilyesmi.

Most akkor nem is fecsegek tovább, hiszen – remélem – közeli személyes találkozásunk alkalmával erre bőven adódik alkalom. Addig is szeretettel üdvözlöd régi barátnőd: Beatrix, ha még emlékszel rám.

19.. május 5.

Beám,

hát igazán nagyon örülök. Annak is, hogy emlékszel rám. És azonnal, boldogan figyeltem fel arra, ami pár mondatból is rögtön kiderült: semmit sem változtál, ma is a régi Bea vagy, olyan spontán, határozott, vidám és életrelvő, mint valamikor a gimnáziumban. Mindig úgy irigyeltelek!

Természetesen szeretettel várunk. Nem értem azonban, miért kellene kempingben hálnod, amit mostanában minden nyáron előnt a víz. Nálunk bőven van hely, ketten lakunk másfél szobában, és Tamás, a férjem is nagyon örül, hogy megismerhet.

Akkor hát szeretettel várunk, és addig is minden...

Anna.

19.. május 26.

Annám,

nagyon-nagyon köszönöm kedves meghívásodat, de semmiképp nem fogadhatom el; a világért sem akarok a terhedre lenni és kényelmetlenséget okozni férjednek és neked. Másfél szobás lakásban három ember, esetleg heteken keresztül: félek, hogy túl sok gondod volna, és tulságosan zavar-nám az életedet, pedig neked bizonyára fokozott szükséged van a teljesér-tékű pihenésre és lazításra, hiszen a munkád rettenetes idegi megterhelés-sel jár. Ezért kérlek, mégis inkább a kempingben érdeklődj. Nekem igazán megfelel valami egészen egyszerű faházikó is.

Rémes ez az év – pontosabban: nem is olyan rémes, csak szörnyű fá-rasztó. Az az igazság, hogy teljesen ki vagyok zsigerelve; napi teendőim

végeztével szinte türhetetlenül vágyom egy kevés magányra, szabadságra, kötetlenségre. Hényélni, lézengeni szeretnék és a fülemlen ülni, figyelmetlenül dögledezve tengetni felelőtlen napjaimat, csámpásan téblábolni ismeretlen utcákön, és szemérmetlenül beleásítani bennem bizakodó embertársaim pofájába.

Most is agyon vagyok csigázva; még fél tíz sincs, de már ásítózom. Nincs semmi maganéletem, egyszerűen nem marad rá erőm, a szüntelen önfegyelem és a folyvást ugrásra készen álló kötelességtudat időnként teljesen kikészít.

El sem tudom képzelni, milyen lettél, évek óta nem láttuk egymást. Kimondhatatlanul szeretnék már találkozni veled. Tényleg borzasztó kíváncsi vagyok. Még most is olyan csendes vagy, mint régen?

No megállj csak, hamarosan kiderül minden. Addig is sok szeretettel millió puszi!

Beatrix.

19.. június 6.

Bea,

most csak nagyon röviden írok; fáj a fejem Az idegrendszerem minden időváltásra pokoli érzékenyen reagál. Sajnos, foglalkozási ártalom.

Remélem, nem gondoltad komolyan, hogy jelenléted és társaságod nekünk bármiféle „kényelmetlenséget” okozhat. Ami pedig a magány-igényed illeti: megértem, nekem is van ilyen. Természetesen arra gondoltunk, hogy a kisszobát meg az egyik lakáskulcsunkat átengedjük neked, hogy szabadon jöhess-mehess. Lelkizni mi is mindig a konyhában szoktunk, és csakis a résztvevők spontán összecsdülése esetén. Így aztán azt hiszem, meghívásunkat egész nyugodtan elfogadhatod.

Akkor hát szeretettel várunk.

Anna.

19.. június 18.

Kedves Bea!

hiába várom a választ legutóbbi levelemre.

Pedig tudni szeretném, mikor jössz, hány napra stb. Meg aztán július 23-án Pestre kellene mennem, és akkor pár napig nem leszek itthon. Igaz, hogy előzőleg mindent előkészíték, és nem maradok sokáig. De azért jó lenne tudnom, a megfelelő időbeosztás stb. miatt. Írjál hamar!

Anna.

P. s.: emlékszel, mikor a régi piacon féléjszakákon át filozofáltunk? Ültünk a holdfényben, a tejeskofák elhagyott kis kőasztalkáin.

Borzasztó, hogy milyen késő van. Muszáj aludni.

Kérlek, gyere minél előbb.

19.. június 24.

Annám, az isten szerelmére!

tényleg ne haragudj rám! Igazán nagyon-nagyon kedves vagy meg minden, és én magam is kimondhatatlanul szeretnék találkozni veled. De hiá-

ba: tényleg létszükséglet számomra némi függetlenség. Ne haragudj, változatlanul arra vágyom, hogy a kempingben lakhassam valami kis faházikóban. Lehet, hogy ez hülye kívánság, de sajnos tényleg eszméletlenül fáradt vagyok, és ezért egyáltalán nem vágyom permanens társasélethez. Őszintén szólva nagy kő esett le a szívemről, mikor sikerült ezen a nyáron – egyébként őszintén imádott – gyerekeimet rászóznom az anyámra, és így most kicsit egyedül lehetek és kedvemre kinyújtózkodhatom. Erre a célra pedig a vízpart hasonlíthatatlanul alkalmasabb, mint egy lakás, amit például takarítani kell, amihez semmi kedvem, viszont ahhoz sincs, hogy valaki más társadalmi munkában takarítson utánam. Satöbbi.

Értsd meg, a jóistenke megáldjon: egész évben emberekkel foglalkozom, hivatalból bizalomgerjesztő, figyelmes és nyájas vagyok, otthon pedig két kiskorú gyerek vár rám, szóval kezdődik előlről az egész. De hát nem élhetek folyton-folyvást a mások igényei szerint, nekem is szükségem van némi nyugalomra, függetlenségre. Kérlek, értsd meg, próbáld megérteni, hogy egész egyszerűen elpusztulok, ha nem élhetek sürgősen, pár hétig legalább, a magam gusztusa szerint, anélkül, hogy könyökig kelljen vájkálnom a mások életében és gondjaiban. Szükségem van pár laza, felelőtlen órára, s valakire, aki nem néz fel rám, nem kér tőlem tanácsot, és akinek nem vagyok köteles folyton az épülésére szolgálni.

Igazán nem kétséges számomra, hogy változatlanul az vagy, aki voltál, finom intellektusú, értékes egyéniség, és hidd el, igazán szívesen találkozom veled. Az emberek társadalmi státusa, pozíciója sohasem érdekelt különösebben, én mindenkiben elsősorban az embert látom. De azért nagyon kérek, próbáld meg mégis azt a kem...

19.. július 17.

Kedves Bea!

Szállásügyedben érdeklődtem, de sajnos eredménytelenül. A kemping területén 1-2 személyes faházat sem július, sem augusztus hónap folyamán nem tudnak biztosítani.

Üdv.:
Anna.

19.. július 28.

Ancsikám,

tervezett b-i kóborlásom ezek szerint ez évben elmarad. Nagyon sajnálom, igazán. Egyik hétvégén azonban leszaladok hozzád. Például aug. 12-13., esetleg szeptember 2-3. Melyik felel meg? Millió puzsi:

Bea.

Kedves Bea,

ez már egy szeptemberi éjszaka; harmadika van vagy negyedike, nem is tudom. Az álmatlan éjszakák olyan egyformák, hogy az ember észre sem veszi a változásokat; a tél is olyan fantasztikus lassan közeledik, mert egyik éjszaka látszatra teljesen ugyanolyan, mint az előző.

Ne gyere ide, jó?

Csupán egyetlen óhajom van, édes szívem: az, hogy dögölj meg. Azaz,

hogy fordulj fel, szépen és kecsesen, ahogyan jobb körökben felfordulni il-
domos. Dögölj meg valamennyi jómodorú, kellemes nexusoddal, az élelmes
kis lakájok és erkölcsi hullák tisztelt seregletével egyetemben. Vidd innen
óvatos, gyáva kis lelkedet, mely gyáva a más ember lelkéhez érni – monda-
nám, ha volna lelked egyáltalán. De az ilyesmit nálad s a hozzád hason-
lóknál csupán az evilági kellemességek iránti vonzalom s az ebből fakadó
haszonelvű kis bölcsesség, a napraforgófélék kis célirányos reflexei helyet-
tesítik. Hordd el innen sivár kis ügyességed, hideg jópofáságod és társa-
sági szintű érzelmeidet.

Jézusmária,
hát ez minden!

Jézus, te marha. Hát ezeknek a jólnevelt szörnyszülötteknek csináltad
azt a csoda színházat, hát meg voltál veszve, mondd?

Istenem, bocsáss meg nekem, hogy így undorodom az emberfajtól, me-
lyet képedre és hasonlóságodra méltóztattál kreálni,

hát eléggé ronda lehetsz te magad is, ezek szerint.

Nos hát, jójcaját, Úristen. Jójcaját, hölgyeim és uraim, jójcaját, sze-
retetre méltó Beám, giling, galang. Amen.

19. . szeptember 13.

Kedves Anna!

Eltartott pár napig, míg felocsúdtam valamennyire a meglepetésből,
amit megdöbbenő leveled okozott. Végül is most már, remélem, higgadt
fejvel tudok válaszolni neked, anélkül, hogy viszonzom leveled indula-
tos és sértő stílusát, mely nyilván a túlfeszített munka és az idegkimerült-
ség hatásának tulajdonítható. Néhány dolgot azonban így is le kell szögez-
nem.

Már az iskolában is – voltaképpen nem is tudom, hogy milyen alon-
pon – úgy viselkedtél, mint valami hátrányos helyzetű tanuló. Úgy látom,
hogy az életben is ezt teszed; ahogy mások az általad lenézett sivár kis
ügyességükből, napraforgó-reflexeikből próbálnak valamilyen szinten meg-
élni, te azzal büszkélkedel, hogy mindezt megveted és gyűlöled – anélkül,
hogy csak megpróbálnád elsajátítani – és ehelyett gyűlöletedből, sérelme-
idből és irigységedből élsz.

Azt mondd, kiveszett belőlem az „emberi lélek”, s a helyén alacsony-
rendű napraforgó-ösztönök tenyésznek csupán. De te, aki a LÉLEK nevé-
ben e napraforgó-morált oly szenvedélyesen tagadod: te ugyan, miféle lét-
alapon tenyészelsz? Mert ahogy elnézlek: te is élni akarsz, és a siker, a kel-
lemesség – sivár kis ügyességünk szájalmas gyümölcse – neked is gyenge
oldalad. Ha nem vágyakoznál utána, aligha csorogna belőled ennyi irigy-
ség és sötét indulat.

Nos, én is csak arra vágyom, amire te. A különbség kettőnk között
csupán az, hogy én MAGAM próbálom elérni („sivár kis haszonelvű ügyes-
kedéssel”) azt, amire vágyom. A magadfajta szenteket viszont úgy kell el-
tartania a magamfajta gazemberekből álló társadalomnak, melyet te oly-
annyira megvetsz.

De ha ilyen nagyon fölöttem állsz: voltaképpen miért keresed ennyire
mohón a gyűlöletes társaságomat?

Ez az, amit nem értek.

Kérlek, próbáld harag nélkül végigolvasni ezt a levelet, vagy legalább is lecsillapodni haragod első rohama után, és majd őszintén válaszolni. Ha nekem nem is – legalább önmagadnak.

Üdvözöl régi barátod:
Beatrix.

19.. október 20.

Annám,

Sebők Cila mesélte, hogy Pesten találkozott veled. Azt mondja, nyugodt voltál és kiegyensúlyozott. Ennek igazán örülök, mert bizony, már aggódtam érted. Múltkori levelem kissé kemény volt. De hidd el, nem akartalak megbántani.

Kár, hogy nem találkozhattunk ezen a nyáron. No, majd jövőre. Szeretettel üdvözöl:

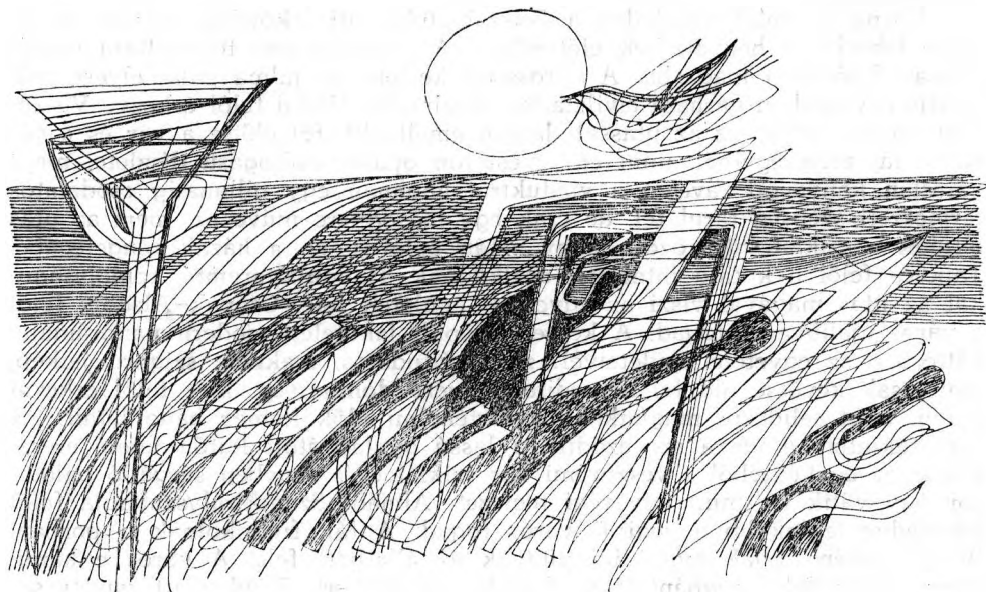
Bea.

19.. november 1.

Kedves Beatrix,

igazán nagyon sajnálom én is, hogy tervezett találkozásunk elmaradt. Mindig szívesen beszélgetek régi kedves ismerősökkel. Millió puszi:

Anna.

Városarc

VIII.

Kinek jut eszébe az utak és az érkezések minősége felett tünődni? Az utak és érkezések izgalma alkalmi élmény, de azért őriznek számunkra valamit a múltból. Az állandóságból. Ugyanakkor figyelmeztetnek a változásokra. Ritkán jut eszünkbe az érkezések minőségét és változatosságát mérlegelni, pedig az érkezés a finomabb és összetettebb érzékelések módszere.

A domb és az alatta kanyargó völgy a régi, de a mellette magasodó épület új. A kiugró mészkőszikla még a helyén van, de távol a két hegy közötti lapályon a csillogó üzemcsarnok új. Egy régi ház mellett karcsú betonépítmény áll. A megöregedett jó barát mellett diáklányok rohannak el. A műemlékfal közelében modern vonalú szobor pompázik.

Hajdan erre vezetett az Esztergom–Buda felől érkező és Nagyvázsónynál a tengerpart felé ágazó Nagy út. Veszprémből út vezetett Felsőörsre, Bándra, Jutasra, Vámosra, Fajsza, Kákárta és Szentkirályszabadja felé. A régi utak nyomán ma ugyanúgy Várpalota, Herend–Bánd, Zirc–Kádárta, Tapolca–Nagyvázsony, Csopak–Felsőörs és Almádi–Szentkirályszabadja felől érkezünk.

Várpalota felől közeledve a Felszabadulás úti lakótelep mértani rendszere fehérlik a hegyek kék előterében. A városközpont toronyháza magányosan fúródik a magasba. A városszéli kertek nyugalma valamelyest csilapítja a városban várható civilizációs izgalmakat. Bánd felől érkezve Veszprém optikai tréfát űz az utassal: lassan emelkedik föl előtte a vár és a város a táj mélységeiből, mint egy mesefilm opálos csillogású díszlete, majd váratlan kanyarral rávezet a viaduktra, ahonnan egy pillanatig csodálatos természeti szépség tárul fel, de csak egy másodperc műve ez, mert az utas eltűnik a sziklafalak között, hogy aztán beleveessen a házak rengetegébe. Tapolca felől a kutató intézetek uralkodnak. Hangulatteremtő komolyságukat az utas magával viszi az egyetemi épületek felé. Csopak–Felsőörs felől a város újabb arca fogad. A két egybeépült lakótelep modern panorámája, háttérben az egyetem épületeivel: zárt, céltudatos, csaknem szigorú jelkép, amit csak kevéssé old fel a mediterránszerű dombosság. Zirc felől érkezni annyi, mint felidézni magunkban a történelmi idők komor hangulatait. Az utas tekintete a várra szegeződik: a lassú gyulafiratóti lejtőn lefelé ereszkedve az ég kékjéből a veszprémi vár szikláit és a fényben sárgálló palotásor úgy válik ki, mint egy régi metszet. Almádi–Szentkirályszabadja felől közeledve leginkább a régi kisváros fogad. A fák fuldokolnak a porban. Az út szélén táblák nyilait irányítanak az állatkert felé. A város e kapujában valamiféle megbántottság fogadja az embert. Hajdan itt vasúti sorompó és vasúti megállóhely várta az utast. A veszprémiek nagy része itt szállt fel az időközben megszüntetett alsóörsi vonatra. A városnak a Balaton vasúti kapuja volt ez a megállóhely.

Az alsóörsi vasút megszüntetése nagy vihart kavart a veszprémi közvéleményben. Az érvek súlya döntött. A közlekedés megdrágult ugyan, de a vonattal együtt megszűnt a vasút évi tizenhat millió forintos vesztesége. Az autóbushálózat kiépítésével az utazási idő megrövidült, a járatokat az igények szerint sűrítették. Az alsóörsi vasút megszüntetésével egybeesett Veszprém helyi közlekedésének reformja és fejlesztése. Ha jól emlékszem, a hatvanas évek elején még gyalog jártunk Veszprémben. A hatvanas évek végén már tizenhét autóbusz szállította az utasokat. 1975-ben kétszer annyi. Az utasszám önmagáért beszélt: havonta több mint egymillió. Az alsóörsi vasút megszüntetésével a Volánra várt a Veszprém-külső vasútállomás és a város közötti személyforgalom lebonyolítása is. A napi kétszáz járatpárral se megnyugtató és várakozásmentes a pályaudvar és a város közötti utazás. A vasútállomáson várakozni különben sem esztétikai élmény. Az épület, a jegycsarnok, a peron, a kisvendéglő, a mellékhelyiségek nem méltóak egy olyan városhoz mint Veszprém. Korszerűtlen, elhanyagolt, piszkos.

Húsz éve talán, egy téli este a szerkesztőségi Pobedával hazatérve Várpalota felől, a friss hóesésben megcsúsztunk a Kossuth Lajos utca kockakövein és járdaszegélytől járdaszegélyig csapódva keringőztünk lefelé a meredek kanyarban, lent az út derékszögében várva a következményt. Szerencsénkre nem jött szemben jármű. A sofőr tehetetlen volt, mégis úgy tűnt: a kanyar mélyén a vasúzlet előtt ügyesen a járdához faroltatta a kocsit, amely ott megszelídülve becsúszott a hajdani tisztiklub épülete elé. Falféren szálltunk ki az autóból. A sofőr biztonságban érezve magát szörnyű káromkodásba kezdett. Én a még meredekebb, törmelékes-vízmosásos Bajcsy-Zsilinszky utca felé pillantottam, mintha arról jövet simábban érkezettünk volna le.

– Tudja, milyen szerencsénk volt? – kiáltotta a sofőr. – Tudja, hány autó kötött már ki ebben az üzletben? A háború alatt egy tank is megjárta. A saját szememmel láttam!

Hol van már a régi tisztiklub épülete? Az egykor törmelékes-vízmosásos Bajcsy-Zsilinszky utca nyomán halad most a 8. számú főközlekedési út. Az utca raskatag házai az egyik oldalról már eltűntek. A Kossuth utcából sétáló zsákutca lett. A változás nem emésztett fel húsz évet.

1978. július. Hétköznap, délelőtt féltizenegy. Budapest felől érkezem Elöttem végeláthatatlan autósor. Mi történt? Baleset. Megmozdul a géposzlop, lépésben megyünk néhány métert, megint elakadunk. Így megyünk. Veszprémbe. A győri útelágazásnál, a Vasműszaki Vállalat előtt elakadok. Az út melletti üres telkeken zsúfoltak a murvával felszórt szükségparkolók. Autó autó hátán. Nincs talpalatnyi üres hely. Nyomasztó. Fojtogat a kipufogógáz. Húsz perc múlva érem el a pártbizottság előtti csomópontot. Régi helyismeretemre alapozva kiválok a kocsioszlopból, balra kanyarodva egy mellékutcán át kijutok az almádi útra. Ebből az irányból talán könnyebb lesz bejutni a városba. Az almádi út torkolatában ijesztő helyzet fogad. A szabad jelzésre váró hosszú autósor közé befurakodtak a jobbra kis ívben és a balra nagy ívben kanyarodni igyekvők. Teljes a csőd. Félóra múlva kijutok a forgalmi dugóból, s a várost félig megkerülve sikerül a múzeum közelébe férközöm. A parkoló zsúfolt. Minden kezdődik előlről.

A motorizáció Veszprémet se kímélte. A turizmus fellendülése révén csaknem megoldhatatlan helyzet elé állítja. Az autók tömege zúdul a vá-

rosba, illetve a városon át a Balaton felé és onnan vissza. Hétvégi napokon a város közlekedésében teljes a zürzavar. A két legfontosabb csomópontban felszerelt közlekedési lámpák valamelyest rendet teremtettek, a bal esetek száma is csökkent, de a belső utak áteresztő képessége nem javult. A városon átvezető nyolcas, nyolcvankettes és hetvenhármas utakat korszerűsítették, de ez sem oldotta meg Veszprém mind súlyosabbá váló közlekedési helyzetét. A hatszáz új parkolóhely sem. A szakemberek által „egyutcás”-nak nevezett szerkezet nem felelt meg az átmenő forgalomnak, ugyanakkor túlkoncentráta a helyi forgalom igényeit is. A hetvenes évek elejétől kezdve arra is számítani kellett, hogy a veszprémi házgyár termékeit szállító járművek ugyancsak a város forgalmát terhelik.

Alapkérdés lett a 8. számú főközlekedési út ideiglenes elterelése, illetve végleges megoldása. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézet munkatársai – egyeztetve a konzultációs partnerral s annak megbízójával – felvázolták a lehetséges távlati megoldást: a 8. számú út a majdani M 71-es autópályából Királyszentistvánnál ágazik el és északi irányból érinti Veszprémet. Ugyancsak a jövő elképzelései közé tartozik a Veszprémet teljesen körülvevő útgűrű kiépítése. Addig is enyhítésül a hatodik ötéves terv közepére elkészül a két megkerülő út a város déli, illetve északi oldalán.

*

Az egykori várkútnál, amely a már említett Tumler Henrik tudományának emlékét őrzi, diákok hallgatják az ugyancsak fiatal idegenvezetőt.

– Magyarországból európai királyság, Veszprémből pedig fejedelmi székhely lett – mondja a gépiességtől kissé rekedten a lány. – István és Gizella kezdeményezésére rövidesen a királyi palota is felépült a mai püspöki palota, a tizenharmadik századi, bizánci stílusú freskóiról nevezetes Gizella-kápolna és a nagypréposti ház helyén. Veszprém ettől kezdve egészen a tizenharmadik század végéig a királynék városa lett...

A diákok nem nagyon figyelnek az idegenvezető szavaira. Hirtelen egy kis szomorúsággal arra gondolok, hogy nemsokára eljön az idő, amikor az idegenvezetők hasonló gépiességgel beszélnek majd azokról a házakról, utcákról, műhelyekről, vendéglőkről, amelyekben mi még megfordultunk. Mi, most ötvenévesek.

Tünődésemnek vége szakad. A várkapu felől népes turistacsoportok nyomulnak befelé. Most kell ebédelni, míg ezek megszállva tartják a műemlékeket! A belső figyelmeztetésnek engedve máris indulok. Sietve. A legközelebbi vendéglő zsúfolt. A mennyezetre szerelt ventilátor lapátjai testszaggal kevert trópusi hőséget nyomnak kifelé. A következő vendéglő hasonlóan zsúfolt. A bejáratnál ácsorgók, a tányér fölé hajló, kanalazgató arcok fénylenek az ételgőzben. Valamiért puffadtak is. A pincér eltessék az ajtóból.

– Később tessék visszajönni, kedves vendég! Nem látja, hogy telt ház van?...

A harmadik étteremben nyolc asztalon kívül van a „Reservé” tábla. A többi asztalnál nincs hely. A bejáratnál legalább húszan várnak üres székre. Újabb autóbuszok érkeznek. Futólag felrémlik: mi lesz itt, ha majd az a rengeteg ember lezúdul ide a várból?

Nem ismerem az idegenforgalom pontos számait. De hiszen, már nem a számokon múlik.

Több ember nem fér a városba.

Hirtelen, mintegy varázsütésre ismét a Bernières-sur-Mer-i kemping főnöke mellett állok. Egymás után adja kezembe a régi fotókat. Francia ellenállók elfogott, összeégett, táboriruhás német katonákat kísérnek maguk előtt, lövésre kész fegyverrel. Másikon sebesült kanadai katonákat kötöznek. Sövény fedezete alatt kanadai katonák törnek előre. Katonák és civilek egymást átölelve állnak. A civil arcokon nyugtalan öröm és a sötétből előjött emberek hunyorgó gyanakvása. Ez Normandia. Ami 1944 júniusában itt történt, ma már csak emléktáblák sorában, katonai tömegsírokban, fényképeken, emlékiratokban található. Néhány kilométerrel arrébb, Arromanches-nál meghagyták a félkör alakú Port Winstont: Churchill híres mesterséges kikötőjét, amely a partraszállás idején akkora forgalmat bonyolított le, mint ma Le Havre. A háborús kikötő úszó tagjai az idők folyamán megdőltek, lomha, ügyetlen testek módjára állják a turisták kíváncsi tekintetét. Távolról nézve különös az elhagyatottságuk. Alattunk a mélyben nyaralók napoznak, a gyerekek a visszahúzódó tenger nyomában kagylókat, csigákat keresnek a vizes homokban. Az egykori kis halászfalu fölött emelkedő domb tetején háborús emlékmúzeum áll. A kijáratnál némán kinyújtott kéz módjára egy fatányér várja a távozót. Koppannak a fémpenzek. Évente több százezer turista fordul meg itt.

Későn este, amikor feltámadt a szél és a tenger lassú tolóhullámokkal, majd mind gyorsabban s erőszakosabban megindult a part felé, egy kis túlérzékenységgel arra gondoltam szomorúan: minden áldozatul esik a turizmusnak, lám még a háború legvéresebb, legkegyetlenebb csatájának színhelye is. Aztán azzal vigasztaltam magamat, hogy mégis csak az a fontos, hogy az Európában ide-oda barangoló turisták sokasága Arromanches-nál is a fényképezőgép lencséjét fordítja az egykori háborús kikötőre.

Nem ítéletünk egyértelműen. Az orvos állandóan figyelmeztet: a kor emberét súlyos veszélyek fenyegetik. A mozgásnak, a zöld környezetnek, az egészségvédő turizmusnak életmentő jelentősége van. Mindenkinek gyakorolnia kellene naponta legalább egy órát. Másfelől milliók kelnek útra, fordulnak meg a képtárakban, múzeumokban, parkerdőkben, kirándulóhelyeken. Műemlékekkel és más nevezetességekkel ismerkedtek.

A turizmus, az idegenforgalom azonban könnyörtelen és kiábrándító. Mint a tömeggel összefüggő dolgok általában. Az idegenforgalom valójában gépies, falánk birtokbavétel. A turisták csapatai egymást lökdösve tülekednek, nyakukban a fényképezőgép hivatott helyettük nézni s majd emlékezni. Prospektusokból tájékozódnak. Térképeket böngészve bolyongnak a város utcáin és terein. Hangoskodnak. Mindent megszállnak. Mindent fölémésztenek. Élelmiszert. Képeslapot. Emléktárgyakat. Üdítőitalt. Sört. Vendéglőt. Fagyaltot. Járművet. Nyugalmat. Rendet.

Az idegenforgalom nyomában idegesség és zűrzavar marad. Temérdek hulladék. A várudvarok, parkerdők, kirándulóhelyek, pihenők és erdei utak a néma tanúi a rengeteg szétszórt szemétnek, hulladéknak, amit a turisták maguk után hagynak. Környezetvédelem? Nemcsak az ipari civilizáció ellen. A turisták áradatától is.

Egy régebbi beszélgetés közben keserűen fakadt ki Pap János, a megyei pártbizottság első titkára.

– Nézze, mi itt Veszprém megyében egy ideig nyugodtan, csöndben éltünk. Aztán egyszer csak a szemünk láttára, jóformán egyik évről a másikra felduzzadt az idegenforgalom, amely most már népgazdasági ágazattá növekedett. Divattá vált. Az igazság az, hogy ennek a nagy idegenforgalmi fellendülésnek a kísérőjelenségeivel időnként sok bosszúságunk van. Itt volt például a balatonfüredi fák ügye. Egy percen belül ezer szakértője lett. Több példát is említhetnék, de mondok magának mást. Talán el sem hiszi, hogy a megyei üzemeknek alig van üdülőjük a Balaton mellett. A Balaton a megyéé, de mi gyakran az egész ország felfokozott igényével állunk szemben. Ért engem, ugye? Ugy mi nem osztozhatunk, hogy ami jó, abban nekünk nincs, vagy csak alig van szerepünk, ami pedig rossz, azt mi követjük el. A Balaton ilyen értelemben, bizony, elég sok keserőséget okoz nekem . . .

A Balaton északi partjáról az üdülővendégek, turisták nagy többsége belátogat Veszprémbe. Vásárolni, kirándulni, étkezni. Esős nyári időben naponta nyolc-kilencezer vendég fordul meg a városban.

Kifosztják az üzleteket.

Veszprém üzlethálózata siralmas. Hiába van a nagykereskedelem raktáraiban nagy mennyiségű áru: iparcikk, ruházat, bútor, élelmiszer, stb., ha kevés az üzlet és ráadásul szűkös az üzletek alapterülete is. Kevés árunak jut hely. Az eladótér zsúfolt. A kereskedelem régi raktárai tűzveszélyesek. A városból való kitelepítésük lassan halad. A vállalatok várnak valamire. A hatóság a korszerűtlen raktárak fejlesztésére nem ad engedélyt. Egyelőre „patthelyzet” van. Amíg a hatóságnak eszébe nem jut, hogy a határidőket rafináltan tologató vállalati igazgatókat anyagi és egyéb következményekkel felelősségre vonja.

Mielőbb ki kell építeni egy nagy alapterületű kereskedelmi hálózatot, de a város ezt önerőből nem képes megoldani.

A legnagyobb meglepetés, hogy hivatalosan Veszprém nem számít balatoni városnak. Vagyis nem részesül a balatoni fejlesztésre szánt összegekből, noha a Balaton északi partjának fogyasztói és kulturális ellátásából alaposan, erején felül kiveszi részét. Ki érti ezt? Hol döntenek ezekben a kérdésekben? Veszprém a Belkereskedelmi Minisztériumtól is csak csekély támogatást kap a fejlesztésre, mert a minisztérium elsősorban az ország öt nagyvárosának fejlesztésére koncentrált.

Nyilvánvaló, hogy Veszprémben nemcsak lakásokat kell építeni, hanem a jelentősen megnőtt helyi és a tranzit idegenforgalom igényeit is kielégítő szociális és kommunális létesítményeket is. De csak akkor nyílik erre mód, ha Veszprém a kormány előtt is elismerten balatoni város lesz.

A turisták addig is özönlének Veszprémbe.

•

Egy nap végetért.

A Pósa-ház sarokszobájának ablakában ülök. Csönd van. Talán már éjszaka.

Tűnődöm, hogy szinte észrevétlenül nőttük ki azt a mozgalmi gyermekbetegséget, hogy érveléseinkben, vezércikkeinkben, felszólalásainkban is ünnepi beszédeinkben kötelező volt a múlt rendszerrel való összehasonlítás. Milyen volt a dolgozó emberek élete a múlt rendszerben? Mi állt a fel-

szabadulás előtt az új épület helyén? Kastély. Esetleg csendőrlaktanya. Hol vagyunk attól az időtől, amikor Veszprémben annyi volt a kereskedő, mint a gyárimunkás? Dr. Óvári Ferenc felsőházi tag, Veszprém díszpolgára a város valamennyi fontos társadalmi és kulturális egyesületének elnöke volt. A szegény gyerekek felruházására városi asztaltársaság alakult. Ma már levéltár őrzi annak a távmondatnak a szövegét, amelyet 1945. március 19-én küldtek Veszprém akkori polgármesterének: „Hűsz pap érkezik a városba, hogy a lakosság panaszait összegyűjtse. Fogadják őket szívesen”. Veszprém négy nappal később felszabadult.

A vegyipari egyetem szervezése idején Polinszky Károlyékat a leendő intézménnyel együtt valóságos pletykaáradat vette körül.

– Nincs lakás, de ami van, azt is el fogják venni! Nincs közellátás! Meg fog minden drágulni! Menjenek a vörösök a fenébe!...

1949 tavaszán a veszprémi polgárok így beszéltek egymással a vendég-lői asztaloknál. Ki csodálkozik, hogy ugyanez időben, a májusi országgyűlési választásokon Veszprém megye eredménye egy százalékkal jobb volt az országos átlagnál: 96,5. Abban az időben volt ez, amikor a Magyar Dolgozók Pártja második kongresszusa (1951) elhatározta az ötéves terv irreális felemelését: az ipar termelését a hátra lévő három év alatt 86,4 százalékról 200 százalékra, ezen belül a nehéziparét 104,3 százalékról 280 százalékra, a mezőgazdaság termelését „a kulákok elleni harc fokozása mellett” ötven százalékkal, az életszínvonalat pedig az eredetileg tervezett 35 helyett 50 százalékkal. Huszonkét éve, hogy október utolsó napján Veszprémben a régi megyei pártbizottság hátsó épületszárnyában megalakították a kommunista pártot, és számolva az illegalitással, az esetleges lebukás veszélyével: két vezetőséget választottak.

Most a majdani százezres lélekszámról, a napi tízezer vendég kulturált ellátásáról, a barokk, a copf és a beton összhangjáról, formáról és kifejezésről medítálunk.

Azelőtt könnyebb volt. Fiatal korban az embert körülvevő dolgok általában egyneműek és villámgyorsan áttekinthetőek. Például egy nő meghódítása. Egy rivális legyőzése. Egy nemes, másra át nem hárítható feladat megoldása. Ötvenéves korban már arról van szó, hogy meg kell védeni azt a keveset, ami az idők folyamán összegyűlt. Az ember miközben öregszik, egyre több kérdést hagy megválaszolatlanul. Pedig egyre több a kérdés, egyre nagyobb az idegesség. A figyelem már megoszlik. Takarékosan kell bánni a képzelettel, még a Pósa-ház sarokszobájában is. Úgy kell feltüntetni, hogy váratlan esemény már nem érhet, de még elő fogunk teremteni önmagunkból valami fontosat és figyelemreméltót.

Élettapasztalatban nagy nemzedék ez. Kapott eleget, de szerzett is magának. Vannak esték, amikor egyetlen pohár ital elég ahhoz, hogy esküdni lehessen rá: ez a nemzedék mindent megpróbált, mindent átélt, ami e században ember számára elérhető, átélhető volt. A gyerekkor szegénységéről már nincs mit mondani. Minden elhangzott. Túl régen volt, s meghízunk. Nincs nevetségesebb, mint amikor egy kövér apa arról beszél a gyerekének, hogy ő kiskorában mennyit éhezett. A nyomor, a szegénység már konzervmélék. A gyerekeffel átélt szörnyű háború is már csak tompán él az idegeinkben, ám ha emléke valamilyen formában előtöppan: az dermesztő. Három éve Normandiában, Arromanches-nál megpillantva a mélyben a Port Winstont, a gyomrom összerándult az idegességtől. Tudtam: az a fon-

tos, hogy a gyerekek a visszahúzódó tenger után nyomulva kagylókat, csigákat keresnek a vizes homokon. A levegőben mégis bombák süvöltöttek és valahonnan fegyverek csöve meredt rám. A háború nem múlt el.

1945 után szinte minden nap hozott az életünkbe valami változást. Meglepetést. Felismeréseket még nem. A szabadság, az öröm ideje volt. Az aktív nemzedékek csak hosszú idő után gyógyultak ki az új világ megteremtésének romantikus mámorából. Később újabb győtrelem volt megtanulni, hogy a társadalom szocialista megváltoztatása nem fejeződik be a termelőeszközök kisajátításával és az iskolák, egyetemek népi birtokbavételével. Negyvenöt után ez volt a legfontosabb felismerésünk. A megpróbáltatás pedig: a konszolidáció tisztázó viszonyai között támadt felismerések megemésztése, azok valamiféle alkotó átélése. A hit megőrzése.

A kérdezés győtreleit sohasem említettem. Kérdezés közben hiányzik rólam a sötét ruha, sőt időnként a ruhátlanság szégyenteljes érzése kínoz. Kivülről nézve nevetséges. A teljes valóságot és a teljes igazságot kellene ismernem, miközben oly tudatlan vagyok, hogy nem veszem észre a való és a szándékos elferdítés közötti különbséget. Nem vehetem észre, mert ebben a tudásban mások kiszolgáltatottja vagyok. Az egyik ezt mondja. Elhiszem? El. A másik azt mondja. Elhiszem? Nem hihetem, ha amazt már elhittem. Kinek hiszek akkor? Melyiknek? Annak, amelyik rokonszenvesebb? Amelyik kevesebb kétséget támaszt bennem? Amelyik aktuálisabb? Amelyik esetleg jobban tetszik a befolyásos helyen? A valóságnak hiszek, mondanám. Az érdek manipulációja az egyik oldalon. A semmit sem tehetünk idegessége a másikon. Mindegyikhez valamiféle ideológia szükséges. A valóság kutatásának és az igazság keresésének legsúlyosabb köve ez.

Felismeréseink előre s hátra mozognak az időben. A valóságot szembevitjük a régi ígéretekkel. A múlt arcait tükör elé állítjuk, a jelen állapotát mikroszkóp alá. Mi marad meg úgy a múlt tanításaiból, direktíváiból és feltételezéseiből, hogy azok tisztán és minden időben érvényesen ívelhessenek át rajtunk a jövőbe? S mi nem maradt meg? Józan mérlegeléssel milyen reményekről kell lemondani? Mi az, amiről már korábban is nyíltan és okosan kellett volna beszélni? Nyíltan! Reálisan értékelni, hogy a világhelyzet történelmi és rajtunk kívül álló változásai miatt az ideológiában és a mozgalomban mivel kell szembenézni?

Az emberiség történetében kevés olyan döntően meghatározó század volt, mint ez a huszadik. A gyökeres és tartós társadalmi változásokat eredményező mozgalmak egybeestek a civilizációs fejlődés hallatlan felgyorsulásával. A két pusztító európai háború, a győztes szocialista forradalom, a szocialista országok megszületése, a gyarmati rendszer végleges felbomlása mellett az anyagi-technikai fejlődés a képzeletet meghaladó gyorsasággal fejlődött. Egyik évről a másikra megjelent a nukleáris energia, a számítógép, a szintetikus anyag stb. A téglá helyét átvette a panel, a kőművesét a házgyár és a komplexbrigád. Az egyedi megmunkálást a futószalag váltotta fel, a mezőgazdaságban az uralkodó szakmai megnevezések: baromfi- és sertésprogram, kombinát, termelési rendszer.

Mindezek nem a szocializmus közvetlen és kizárólagos vívmányai, de alapos közünk van a világ anyagi-technikai fejlettségéhez: amennyit tudományos teljesítményben hozzá adunk, illetve amennyit az emberi tudás tárházából a kutatásban, termelésben és életmódban alkalmazunk.

Régóta szokás nálunk, hogy a fontosabb létesítményeket, gyárakat,

középeleket, utakat, iskolákat a mozgalmi ünnepeken avatják fel. Április 4. Augusztus 20. November 7. Ezzel is jelképezve, hogy a terv és gépezet a szocialista társadalom céljai szerint működik, eredménye pedig a közösség boldogulását szolgálja. Tartalmas jelkép.

De nem vagyunk másoktól függetlenek, mint azt két-három évtizeddel korábban hittük.

A világban a különbözőség és az együttműködés dialektikája figyelhető meg. A helyzetek pontos és lényeglátó megítélése két szín alapján – fekete és fehér – ma már nem lehetséges. A tőkés társadalmakban az anyagi-technikai bázis, a tervezés, a teljesítmény és a fogyasztás megszervezése magas színvonalon érvényesül. De a polgári társadalmak vezetői és ideológusai is tudják, hogy az ember kérdéseit csupán magas életszínvonalal megoldani nem lehet. Ezért lehetővé teszik – nyilván a szocialista eszmék térhódításának valamiféle ellensúlyozására is – a szociális érdekek humánusabb védelmét, bizonyos határig társadalmi mozgásteret is engedélyeznek, de a polgári társadalom előtt húzódik egy politikai határ, amelyet sohasem fog önszántából átlépni. Nálunk pedig új nemzedékekre volt szükség, hogy érthető legyen: a felgyorsult idő igenis rákényszeríti a szocializmust egy magasabbrendű anyagi-termelési ritmus átvételére, mely által életszínvonalban és életmódban megteremtheti saját legjobb minőségét.

Veszprém város hiánylistája még terjedelmes. Lakás. Jó és bőséges ivóvíz. Korszerű szennyvíz-elvezetés. A közlekedés jó mozgáskészsége. Korszerű és elégséges kommunális létesítmény. Az igényeket kielégítő áruellátás. Környezetvédelem.

A veszprémi hiánylista fölé hajló szakemberek mozdulatában felelősség és gondoskodás van. Fontos, hogy mi lesz húsz év múlva. Fontos, hogy mire van szüksége a kor, e társadalom emberének a normális életfunkció gyakorlásához és az egészséges utódok felneveléséhez.

Mi lesz húsz év múlva? Csak sejthetem. S bizakodhatunk. Valahogy úgy, mint egyik nap én, amikor hajnalban valamiért szokatlanul korán felébredtem és már nem tudtam újból elaludni. A plafont bámulva tűnődtem magamban: van-e jelentősége annak, ha az író reggel szokott írni vagy az esti-éjszakai órákban? Nyilván nincs. Mégis, az én szememben a reggelben van valami, ami más napszakból, más órákból hiányzik. Az ember minden reggel egy kicsit újjászületik és újrakezdi az életét. Bármennyire is nehéz volt az előző nap, a reggel biztatással néz ránk: – Kezdj csak hozzá, ne félj a kudarctól, hiszen az igazi jó sikert mindig kudarcok előzik meg, és meglehet, hogy ma, talán éppen ma sikerül az, amiért oly régóta küzdesz...

KÁROLYI AMY

A játékmester

*Hová néz e szem nélküli szem,
mit beszél e száj nélküli száj?
se nem kegyes, se nem kegyetlen*

*színtalak mögött a játékmester
mozgatja a figurát,
a sorsot, arca felismerhetetlen*

Táblák

*Az örökkévalóság ki van csempézve
velük: keményre égetett, tiszta életek.*

*E létek levegőben függenek
kristályos szélben megpendülnek
kis táblák, nincs rajt név és évszám
zárt szemmel néznek rád és énrám
fejünk felett némán megállnak
zsarátnok-tisztán égetnek, várnak*

Kulcsszavaim

*Kulcs, álom, kártya, ház
életet halált variálnak
álom kulcsa van a kártya-háznak*

BESZÉLGETÉS FLERKÓ BÉLÁVAL

Ha valaki sikeres ember, a vélemények többnyire megoszlanak róla. Flerkó Bélánál más a helyzet.

- Módszeres, fölkészült kutató.
- Intelligens tudós, menedzser típusú vezető.
- Korrekt tudós, jó menedzser. Nekünk mázlink, hogy ő a főnök.
- Valamikor azt hittem, gróf. Ósei Széchenyi hívei voltak, tanain föllekesülve polgári foglalkozásokat választottak. Talán elajándékozták a birtokaikat is. Mindenesetre kerülhetett a családba valami angol vér is.

Lehetséges. Flerkó professzor irodájában, sok más helyszínnel ellentétben az ügyeket nem heves zajok, ajtónyitogatások, telefoncsörgések közepette intézik, hanem mindig rejtelmes hangtompítóval. A professzor gróffélének tűnt a laboratóriumban is, ahol kelthette volna pedig egy műszerész vagy egy hentes hatását is, tekintettel a kellékekre.

A ház, ahol lakott, kívülről jelentéktelen volt, sőt, kispolgári, a rácsos kerítést valami vaslemez is borította, nehogy belásson az utca a tenyérnyi kertbe. De odabent Bach-muzsika szólt, finom cigarettafüst szállt, a karosszékekben Nobel-díjas tudós ült vagy egy magyar akadémikus, de lehet, hogy egy másik demokrata gróf, porceláncsészékben kávé gőzölgött, mindössze távoli díszkrét ajtócsukódás jelezte, hogy a kávéval valaki idehozta, kutya csaholt, okos, nemes állat, csak éppen megmutatta a hangját, jelzésszerűen, mint a tökéletes díszlet egy nélkülözhetetlen kelléke.

Most, mikor itt ülünk a professzori irodában, Flerkó Béla fehér köpenyt, fehér vászonnadrágot visel és javában dohányzik. Az asztalon kézirat-halmazok mellett kis tábla, ezzel a fölirattal: Smile! Happy boss.

A professzor keresztbe rakja a lábát, jókora cipője kissé befelé fordulva imbolyog. Fojtott idegesség? Az arca készséges udvariassággal fordul felém – már túl vagyunk azon a vitán, hogy mire jó ez az interjú –, ellenben a szeme árulkodóbb. Kerek sötét szeme van, a szem köré gyűrődött ráncokkal, ettől a szemek még inkább gombszerűek. Most semmi más nincs bennük, csak üres, kissé fáradt várakozás. Mint egy diplomata, aki nem sokat remél a soron következő tárgyalásoktól, de ha belefogott, mindent elkövet majd a sikeréért.

- Adhatok esetleg egy curriculum vitae-t is – mondja.

•

1924. június 14-én született Pécsen. Itt végezte az orvosi egyetemet is. 1944. szeptember 1-én kapott kinevezést a POTE Anatómiai Intézetébe díjtalan gyakornoki minőségben. Két évvel később díjas demonstrátor, 1948-ban díjas gyakornok, 1949 szeptemberében adjunktus lett. 1961-től docens, 1964-től tanszékvezető egyetemi tanár ugyanitt.

Kutatási területe: a hipofízis gonadotróf működésének idegrendszeri szabályozása. E témakörből készített disszertációja alapján 1956-ban kandidátus, 1967-ben az orvostudományok doktora lett. 1970-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta.

1956-ban a prágai akadémiai Élettani Kutatóintézetben, 1959-ben a leideni Endokrinológiai Intézetben, 1962-ben Los Angelesben a Californiai Egyetem Anatómiai és Agykutató Intézetében, 1973-ban Baltimore-ban a Marylandi Egyetem Élettani Intézetében dolgozott ebben a kutatási témában. Ennek referenseként vett részt 1961-ben a Miami-ban tartott I. Nemzetközi Neuroendokrin Symposiumon. E témakörből tartott előadásokat vagy hűsz országban.

Csak néhányat említve vezetői tisztségei közül: a Magyar Endokrinológiai és Anyagcsere Társaság elnöke, az International Society for Research in Reproduction Központi Tanácsának tagja, a Tudományos Minősítő Bizottság Elméleti Orvosi Szakbizottságának tagja, a European Society for Comparative Endocrinology alapító tagja.

Egy ciklusban Pécs országgyűlési képviselője volt, egy éve Állami díjjal tüntették ki.

Felesége dr. Bárdos Vera, MÁV-rendelőintézeti főorvos, akivel 1951-ben kötött házasságot. Gyermekük nincs.

– Beszéljünk a házról.

– A házról inkább ne.

A ház végóráit éli, már tizemeletesek veszik körül. Flerkóékkal pöffeszkedő „modern” üzletek néznek farkasszemet.

– Nézze, én igazat adok a városrendezési terveknek. De ezt a házat, ahol születésemtől fogva élek, még nagyapám vette úgy 1880 körül.

– Jó, akkor beszéljünk a nagyapjáról.

– Melyikről? Egyik nagyapám szászvári molnár volt. Gyerekkoromban még állt a malom, dolgozott, a nagybátyám vette át. A másik nagyapám „ck napszámos” volt, így állt a papírokon. Tudja, mi az a ck?

– Fogalmam sincs.

– Nekem sem. Apám Szászvárról Pécsre jött, a Vörös Pipához címzett fűszerüzletben lett kereskedősegéd, az ott volt a mai Kossuth tér sarkán. Aztán elment a háborúba, hadifogoly lett, nyolc évig élt kint, de ott is beállt dolgozni egy kereskedőhöz. Hozott haza egy kis szelencét is, Szása volt belevésve és benne egy elsárgult kép egy kisfiúról... Később moszkvai kollégák révén megpróbáltam megtalálni, de nem sikerült. Apám jó kereskedő volt, cégtárs lett a régi helyén, és amíg élt, elég jól ment a sorunk. 1933-ban halt meg tüdőgyulladásban, nyolc nap alatt, ahogy a tankönyvekben meg van írva. Fantasztikus a sors, Domagk még abban az évben felfedezte a szulfamidokat. Anyám kosztosdiákokat tartott, abból éltünk. Amikor tizéves voltam, jól emlékszem, karácsonyra már csak egy doboz bonbont kaptam. Anyám nagyon szigorú volt. Azt mondta, mehetsz gimnáziumba, de ha kettesnél rosszabb jegyet hozol, kiveszlek. Én ezt nagyon komolyan vettem. Mindvégig bennem maradt, hogy nekem csak a legjobb tanulónak szabad lennem. Később megbántam, de már hiába.

Akkor hát „nehéz gyerekkora” volt?

- Ördög tudja. Voltak nehézségek. Sokat betegeskedtem, máig se tudom, miért, a doktor azt mondta, tébés vagyok, fektettek a klinikán is, végül azt mondták: táplálkozási elégtelenség. Az iskolában hiába mondtam fel az egész anyagot, nem kaptam jelest, a tanár azt mondta, 230 óra hiányzást nem lehet pótolni. A Piuszban a diákokat rómaiakra meg punokra osztották. Voltak legátusok, centuriók, konzul, tribunus, rabszolgák. Vezették egy táblán, följebb lehetett kapaszkodni és el lehetett veszíteni a rangot. Állítom, jó módszer volt. Komolyan vettük. Persze, csak úgy tizennégy éves korunkig, aztán neveltünk az egészen. A tiszta jelesek aranyprémiumot kaphattak. Engem a guta ütögetett, mert magatartásból többnyire kettesem volt. Egyszer is ott járkált a tanár hátratett kézzel, én meg beletettem a tenyerébe a barackmagot. Ördög tudja, miért. Megkaptam az intést azzal a megjegyzéssel, hogy nem küldik haza, tudják, hogy szegény édesanyám milyen nehezen nevel. Ez is olyan gesztus volt, amit egy életre megjegyeztem. Tizennégy éves koromtól tanítottam, a ruhára, cipőre valót magam kerestem meg.

- Hogy lett orvos?

- Az akartam lenni. Feltehetőleg altruisztikus okokból. Anyám azt tervezte, rendőrtisztnek ad. Katonatisztnek szeretett volna eredetileg, de az nagyon sok pénzbe került. Az orvoskar szintén. De aztán anyám végigjárta a rokonságot és igen bonyolult módon összeszedte a pénzt. Tandíj, plusz a gyakorlati díjak. Ha jól emlékszem, csak a kémia 100 pengő volt egy félévre. A jóc olcsóbb lett volna. Első két évben így tudtam tanulni. Akkor nem volt tanítványom sem, féltem, hogy nem tudok majd megbirkózni a tárgyakkal, a kémia, fizika nagyon nehéznek látszott. Miután ezeket a kollokviumokat jelesre tettem le, elhatároztam, hogy „sub auspiciis” fogok végezni. Ez olyan buta dolog volt, hogy most is szégyellem. A tetejébe még nem is sikerült, mert 48-ban végeztem és két éviig halogatták a döntést, akkor ugyanis már készültek eltörölni a doktori címet az orvosegyetemen. Így végül 50-ben Sub laurea Almae Matris diplomát kaptam sorstársammal. Szekeres Lacival együtt, aki ma Szegeden a gyógyszeratan professzora. Ebből a nem tudom minek nevezzem, szorgalomból vagy virtusból adódott a következő döntő lépés is: nekimentem az anatómia kollokviumnak, amiről az a hír járta, hogy iszonyú nehéz, és jelest kaptam. Tóth Zsigmond volt a professzor, aki nem volt igazi anatómus, de nagy érdeme, hogy kiváló, gazdag ábratárat hozott létre, egy részét még ma is használjuk. Szóval a vizsga után nyilvánosan megdicsért és meghívott a tanszékre, díjtalan demonstrátornak. A másik döntő lépés az volt, hogy mivel én már az első év után letudtam a kötelező katonaság egy részét (ilyenformán meg lehetett úszni a leventét), ezért másodév után elmehettem Pestre, ahol akkoriban nyári féléveket rendeztek. Negyedév első félévére iratkoztam, és így ún. keresztféléves lettem. Közben megbántam persze, hogy megint minek okoskodtam, mert itt Pécsen addig csak egy bombát dobtak le a vasútra, de Pesten gyakorlatilag az óvóhelyen éltem. Ez 44 nyara volt. A professzor ilyen zavaros időkben ugye nem tartott előadásokat, helyette a körbonctan előadásokat Romhányi professzor tartotta, aki akkor még adjunktus volt Pesten. Ősszel aztán csak a negyed és ötödéveseket hagyták itthon, a többit vitték a frontra, már nem törődtek semmivel, már a nyilas cirkusz volt. Én a nyári félév miatt negyedévesnek számítottam... Pécs november végén szabadult, februártól én a harmadév második félévét hallgattam, a

százból vagy tizennégyen maradtunk. Donhoffer adta elő a beldiagnosztikát, ami keveset tudok, tőle tudom. Mindig betegágy mellett oktattott. Egyszer kérdi tőlem a diagnózist, pylorus-szűkület mondom. Mivel igazolnád, kérdi. Én tudtam, hogy a gyomor-tájékra gyakorolt nyomással kiváltható a lát-ható gyomormerevedés, de a beteg egy fiatal nő volt, alig merem hozzányúlni, csak enyhén megsimogattam a gyomor-tajékát. Donhoffer sasszézott egyet, bizalmas kettesben jó módszer, mondta, de így aligha sikerül kiváltani a gyomor-merevedést, és belemarkolt a nő hasába. És még azt mondják egyesek, hogy nem fontos a professzori demonstráció... Közben Tóth Zsigmond nyugdíjba ment, Vereby jött helyette, tőle engedélyt kaptam kurzus tartására; így hívták a hallgatók külön fölkészítését a vizsgára. Ettől kezdve megint megkerestem a saját szükségleteimre valót, kosztot továbbra is otthon kaptam. Aztán díjas demonstrátor lettem, az utolsó két év így már könnyebb volt. De Vereby hirtelen meghalt, utána interregnum következett, egy tanársegéd irányította az intézetet, és Entz Béla volt a felügyelőtanár. Akkor jött aztán Szentágothai és vele az új korszak.

– Mit jelent az, hogy új korszak?

– Új korszak az intézet történetében, a hazai idegrendszeri kutatásokban és úgy melleleg az én életemben is. Szentágothai 46. március 15-én jelent meg itt először, impresszionáló jelenség volt, 34 évesen, de én kissé el voltam szontyolodva, mert szerettem Verebyt, és egyébként is elpályáztam az intézetből. Addig semmi tudományos munkát nem végeztem, tanultam és oktattam. Szentágothainak eleinte egyetlen végzett embere sem volt. Aztán lehozta Kiss Tibort Pestről, aki ma a pécsi sebészprofesszor. Vele és Gömörivel – aki most Debrecenben szívsebész professzor – és még 3–4 demonstrátorral kezdett oktatni és kutatni. Mi akarsz lenni, kérdezte tőlem Szentágothai. Mondtam, szülész. Jó, akkor foglalkozz a petevezeték és a méh csillósör apparatusának fejlődésével, mondta. Nézzem meg, általános jelenség-e? Ugyanis ezt a fejlődési formát Mihalik leírta nyúlban. Tehát összehasonlító anatómiai vizsgálatokkal kezdtem. S két-három éven belül beláttam, hogy Mihalik leírása helyes. Míg ezzel vacakoltam, észrevettem, hogy ezt a csillósör apparátust befolyásolja az állat hormonális állapota. Ez a dolog egybeesett egy sor más dologgal. Akkoriban egy igen tehetséges ember jött hozzánk, Halmi, később professzor Amerikában, akit izgattak a neuroendokrinológiai kérdések. Ezeken akkortájt elsősorban Harris dolgozott Londonban, születtek az alapvető felfedezések, született maga a diszciplína. Nem látszott túlzottan műszerigényesnek és nagy fantázia volt benne. Szentágothai ezt felkarolta, nagysága többek között ebben van: igen korán nehéz viszonyok között elindította az intézetet egy új, korszerű, fejlődő tudomány felé...

– Térjünk vissza Önre. Azt mondta, szülész akart lenni. Végül is miért maradt itt az intézetben?

– Három tényező játszott össze. Behívtak katonának, már az új hadsergebe. Ott jöttem rá, hogy túlzottan nem érdekel a beteg, sőt, inkább kissé idegesít. A második: rendszeresen végeztem műtéteket állatokon, méghozzá nem a kis patkányon, hanem nyúlön, az sokkal nagyobb darab állat, és észrevettem, hogy nincs jó manuális készségem, kapkodtam, még el is téptem a lefogott eret, és hogy nincs jó alkatom pszichésen sem, nem tudok gyorsan dönteni. Ott volt Gömöri és Kiss Tibor, sokszor őket kértem meg egy kényesebb munkára. Tehát nem vagyok való szülésznek, állapítottam meg.

A harmadik tényező Szentágothai személyes hatása volt, azzal együtt, hogy közben realizálódott bennem, hogy az endokrinológia fantasztikusan fejlődik, engem igen érdekel, s közben apró eredményeim is születtek már.

- Kiss és Gömöri zseniális sebészek lettek. Helyesnek érzi mégis a velük való összehasonlítást?

- Hát ez természetes.

- Van még egy szempont. Közismert, ugye, hogy a klinikusok sokkal jobban keresnek, mint az elméleti intézetek kutatói...

- No igen. Volt egy orvosi diplomám. Olyan ez, mint amikor az ember eldobja a pénzeszláda kulcsát. De ezzel tisztában voltam. Nem volt döntő szempont.

- Nem bánta meg mégis, hogy lemondott eredeti álmáról?

- Nem, mert nem szakadtam el tőle. Mostani kutatásaim mind olyanok, amelyek, ha megszületik az eredményük, a szülészetben, nőgyógyászatban realizálódnak.

Valahol, a temérdek könyv mögött megszólal a telefon. A professzor odasiet. A dolgozószoba ajtaja nyitva van, belátni a laboratóriumba. Egy hűtőszekrény sarka látszik, két óriási kémcső, a polcon barna, fehér és zöld üvegek, címkékkel és zöld kupakokkal. Nagyon kevésse romantikus látvány. Emitt a sarokban pedig szépen letisztogatott mikroszkóp pihen.

- Szeretném megmutatni az albumokat - telepszik vissza a professzor és néhány tekintélyes méretű fényképalbumot tesz az asztalra. - Mostanában az intézet történetéhez kapcsolódó képeket próbálok összeszedni. Bánom, hogy nem csináltunk vendégkönyvet, ha mégoly gyerekes dolognak tartom is.

Tóth Zsigmond 1923-1944, Vereby Károly 1944-1945, Szentágothai János 1946-1963. És attól kezdve Flerkó Béla, de ott még nem tart a fényképrendezés.

Tóth Zsigmond és Vereby mosolyognak egy holttest fölött, a fej hátracsuklik, a has ki van rámolva. Persze, hiszen itt anatómiát oktatnak...

Halmi rajza Flerkóról: nyitott szájjal vigyorog bele egy mikroszkópba.

- Nem voltak műszereink, eleinte vegyszerünk se, egyetlen mikroszkóp volt bent a prof szobájában, oda lógtunk be időnként dolgozni.

Egy képen fehéreköpenyes alakok gödröt ásnak.

- Szentágothai kutyán dolgozott, azt még lehetett kapni öt forintért darabját, de nekünk patkány kellett. Szereztünk néhányat, csináltunk egy patkánytenyészetet, ma is ez van meg, 200 anyaállattal. Csináltunk egy istállót is. A GH azt mondta, ha kiássuk az alapot, ad téglát és kőművest. Az állatistálló kályhafűtéssel működött, nem felelt meg egészen a nemzetközi standardnak... Állandóan rakni kellett a tüzet, éjjel is. A prof szobájában volt egy sezlon, felváltva ott aludtunk és a vekker csörgetett föl bennünket háromszor egy éjszaka. Később akadt egy lakásnélküli ember, az elvállalta, hogy ott is lakik, attól fogva ő fűtött.

Egy csoport ember lógatja a lábát a harkányi medence szélén. Sítúra a Mecseken. Erdő. Vidám társaság egy ronda irodában. Szentágothai rákászik. Szentágothai fülig kormosan kályhát javít.

- Akkoriban a vasárnapokat is együtt töltöttük. Reggel hétkor vonatra ültünk, kimentünk valahová. Többnyire gyalog jöttünk haza. Megültük a névnapokat. Együtt töltöttük az ünnepeket. Sok minden más volt. A Dischka Győző utcában, a volt városi sportsarnokban volt az intézet, az igazságügyi orvostannal és a kórbonctannal együtt.

A képeken sovány nyakak, lötyögő nadrágszárak, divatjamúlt frizurák, ócska bútorok, kietlen háterek és boldog arcok. Humorérzék, fiatalság és önérzet árad a képekből. Ez idő tájt a professzor szobájában őrzött egyszem mikroszkóp és néhány kincsként óvott patkány segítségével már ott tolongott ez a társaság a nemzetközi tudomány sarkában.

Az ajtókon föliratok: izotóp labor, elektrofiziológiai labor, immunhisztológiai labor, neurohisztológiai labor, műtő, kémiai labor. Néhány ajtó mögött dolgoznak, ülnek valami műszer mellett, papírokba jegyezgetnek. „Itt megnézik például, hogy x súlyú agyszövetben milyen mennyiségű béta sugárzó anyag van.” Nagytestű, fényes gépek, mint jókora dobozok, rajtuk sárga, piros, kék, zöld számozott gombok, tekerő gombok.

Az asztal előtt egy kis kerek székre ülök, a professzor kiemeli a faforgácsból az egyik fehér patkányt. A patkány rúgkapál.

– A mi munkánkban döntő lépés volt az agycélzó készülékek fölfedezése – magyaráz a professzor, míg beledőf a patkányba egy adag altatót. – Nem adok neki sokat, nehogy megdögölgjön nekem. Ez itt egy Horsley-Clarke féle stereotaxikus készülék. Van egy atlaszunk, azon be vannak mérve az agy pontjainak koordinátái. Ezeket én már kikerestem, hogy ne kelljen ezzel tölteni az időt. Itt van ez a tű, ezt kell bevinnünk abba a bizonyos pontba, amit most el akarok roncsolni. Na, maradj már nyugton. Most a hallójáratát egy kicsit fölbontom. – A patkány megrándul, ahogy ollóval benyesik a füle tövét. – Ide kell majd bemenni a pöcköknek. Azt a pontot fogjuk elpusztítani, amiről tudjuk, hogy ott olyan idegsejtek vannak, amik az ösztrogénra érzékenyek. Vagyis a tüszőhormonra.

– Ez volt az a híres felfedezés, ami . . .

– Hogy ösztrogén-érzékeny sejtek vannak egyáltalán az agyban, az tényleg alapvető felfedezés volt, de régi ügy . . . A kísérletben ún. szintetikus ösztrogént használunk, ez kémiailag eltér, de biológiai hatásában ugyanaz. Ezekben a sejtekben specifikus hormon-receptorok vannak, amelyek bizonyos térszerkezettel rendelkező molekulát meg tudnak bizonyos ideig kötni. Tulajdonképpen ez a hormonhatás lényege. – Az olló új munkába kezd: a patkány feje tetején lenyírja a szőrt. – Szóval arra vagyunk kíváncsiak, képesek-e ugyanazok a sejtek befojadni a szintetikus ösztrogént is, vagy sem. Na most aztán stabilan be van kötve. – A patkány hason fekszik a készülék középső tartórészén, a fülébe nyomott két fémpöcök szilárdan tartja a fejét. A professzor föl vágja a fejbőrét. A patkány visít. Irtózatos hang. A professzor leitatja a vért, rámutat a nyitott koponyára. – Látja, itt a hosszanti varrat és a keresztvarrat találkozása, a bregmapont, erre fogok ráállni a tüvel. – Én nem látom. – Dehoqvisnem látia, itt van ni. Na, tesék, ráálltam, most leolvasom a noniusz-állásokat, jobbra egy-egész-két-tized millimétert számítunk hozzá, fél millimétert balra, a mélység pedig . . . A fene beléd! – Ez a patkánynak szól, amely megint fölélénkült, a farkával belecsap a professzor föléje hajló szemüvegébe, most aztán kap még egy adag altatót. Ezután egy fogfúró-féleség kis négyzetet vág ki a koponyacsontból. A patkány rángatózik. – Nem fáj ám neki, alszik, de megvannak a reflexek. Most fogunk látni egy erős vérzést, itt megy a véna, ritkán adódik, hogy el ne szakadna. Na mit mondtam. – Vér. – Ez a véna pont a var-

rat alatt fut. – Az asztalon ott a műszer már beállított, de most leemelt felső része, mellette tű, olló, fogazott olló, csipesz, vattagombócok, szemüveg, injekcióstű, véres vattagombócok. Elfordítom a szemem. A másik patkány ott kuporog a műanyagdobozban, körülötte egy halom kis kavics, de nem kavics, hanem patkánytáp és valami kis hogyishívják, ami fölkelte az érdeklődésemet. – Itató ez? – Az hát, ha megszívják, megy belőle a víz. – És tudnak ezek inni? – Á, egy pillanat alatt megtanulják. – A patkány bután szaladgál a ketrecben, mint aki győzött. A másik, amannak szakasztott mása, itt hever, most szerelik vissza nyitott feje fölé a szerkentyűt. A tű rááll arra a bizonyos pontra. – Most rákapcsolom az áramot, öt másodperc elég lesz, na készen is van. A sejtek el vannak ölve. – Meg fog dögölni? – Dehogy! Kap egy kódot – az olló kicsíp a patkány füléből egy cikket –, összevarrjuk a fejét, megy vissza a helyére. Csak egy-két hétig harap, mint az istennyila, ez ennek a műtétnek a melléktünete. – A görbe tű átböki a patkány bőrét, a fogó megragadja a tűt, húzza, jön vele a cérna is, csak kicsit ráncigálni kell. A patkány megint visít. Ostoba állat. Végére nem akármilyen patkány-sors az övé. – Maradj veszteg szépen, ez már az utolsó öltés.

Míg a professzor megsimogatja a másik patkányt, hogy megmutassa, ennek bezzeg esze ágában sincs harapni, visszanezék az asztalra. Mint egy elhagyott csatamező. Vagy mint egy érdekes játszótér...

– Százzszámra végezzük az ilyen kísérleteket. Ez a része mind egyforma – jegyzi meg a professzor, mintha belátna a gondolataimba.

*

Az a bizonyos nevezetes fölfedezés hosszú kutatómunka eredményeként született, s legfontosabb láncszeme egy kísérlet, egy ún. parabiotikus kísérlet volt. Több nemzetközi kiadványban megjelent a bizonyító kísérlet leírása és a hozzá tartozó ábra. Ez két patkányt ábrázol, amelyeket először is közös vérkeringésre kapcsolnak. Egyiknek kivették a petefészkeket. Ha a tüszőhormon termelése elér egy bizonyos szintet, akkor ez a hormonmennyiség leállítja a hipofízis (az agyalapi mirigy) gonadotróf hormon termelését, ha pedig ez a szint alacsony, akkor a termelés nő. A kasztrált állatban (így nevezik, mivel az ováriumot eltávolították) az agyalapi mirigy „mint az örült” termelte a gonadotróf hormont. A közös vérkeringés révén viszont ez az anyag átkerült a másik állatba és annak nagyon megemelte a petefészki hormontermelését. Ekkor tíz napon át naponta 1 gamma ösztrogént, – ami körülbelül egy napi hormontermelésnek felel meg, – fecskendeztek a kasztrált állatba. Ez leállította a fokozott gonadotróf hormon termelést. De mikor az állat agyában elpusztítottak bizonyos idegsejteket, a 10 napon át adott 1 gamma ösztrogén nem tudta teljes mértékben gátolni a kasztrációval fokozott gonadotróf hormon termelést.

Ez volt az első kísérletes bizonyítása annak, hogy az agyban ösztrogénra érzékeny idegsejtek vannak.

*

– Mik a további tudományos tervei?
– Elöttem pillanatnyilag egy optimális ovulációgátló lebeg. Egy budapesti kémikuscsoporttal dolgozunk együtt. Van már egy száz százalékos anyag, csak egyelőre nagyon gyorsan lebomlik.

– Akkor szinte fölösleges a kérdés: fontos-e Önnek, hogy kutatásait hasznosítsák a gyakorlatban is?

– Szerintem minden kutatóban él a vágy, hogy eredményei hasznosaknak bizonyuljanak. Bennem is. Tudom, hogy az említett kutatásoknak rendkívül fontosságuk van a gyakorlatban. Nem is csak az embernél – gondoljon például a mezőgazdaságra! A nagyüzemi állattenyésztésben óriási dolog, ha sikerül tervezetten ciklikussá tenni a szaporodást.

– Milyennek képzeli mondjuk ötven év múlva a tudománynak azt az ágát, amelyet művel?

– Ez az előbbi probléma ötven vagy száz év múlva már nem lesz érdekes. Meg lesz oldva. De továbbra is érdekes lesz az ovuláció kiváltásának problémája. Hogy minden nő szülhessen. Ez az emberiség szempontjából kétségkívül nem akkora gond, de egyénileg nézve a kérdést...

– Már lombikbébi is van.

– Igen, és a spermabank is járható út. Mégsem hiszem, hogy ezzel a problémával fölösleges volna foglalkozni. Azok legfeljebb végső esetben megoldások. De ha csak egy százalék esély van arra, hogy két embernek úgy legyen utóda, ahogy évezredek óta...

– Ön konzervatív?

– Az vagyok. Nem szeretem a Sztravinszkij utáni zenét, a szürrealista képeket, ragaszkodom a szokásaimhoz, konzervatív vagyok az oktatásban, a nevelésben.

– És a tudományban?

– Ott ilyen kategóriák nincsenek.

– Milyen típusú tudósnak tartja magát?

– Nehéz úgy... Egy kutatónál egy kritérium van: a lehető legobjektívabb eszközökkel végezze a vizsgálatait és a lehető legobjektívabb következtetéseket vonja le. Szerepe van persze az ötletgazdagságnak és a... mondjuk agykapacitásnak. Van egy típus, akinek hihetetlen mennyiségű ismeretanyag halmozódik fel az agyában, az ilyen típusú tudós kritikai értékelésben felülmúlhatatlan. A másik csoport inkább az ötletre épít. Én csak a saját és a legszorosabban kapcsolódó területeken követem a szakirodalmat. Gondolom, egyébként is az utóbbi fajtához tartozom inkább. De míg Szentágothai egyszerre hetvenhat féle dologgal tudott foglalkozni, én egyszerre csak eggyel. A rendszerességnek néha még a kíváncsiságomat is feláldozom. A rendszeresség énbennem nagyon erős. És ezzel nem azt akarom mondani, hogy ez pozitívum.

– Az élete is rendszeresnek mondható?

– Mi az, hogy mondható? Az. Ha előadásom van, pont háromnegyed nyolckor bent vagyok a tanteremben. Este nyolckor odahaza meg van terítve vacsorához. Utána, ez is általában szabályszerű, egy óráig zenét hallgatok.

– Mindez persze föltételezi, hogy kiszolgálják. Mi lenne, ha ez hiányozna?

– Hát... Idegesítene, az biztos. Fiatal koromban, mint meséltem, sok mindenem nem volt meg, ami másoknak igen. Egyetemista koromban anyám biztosította a nyugalmat, a munkához való körülményeket. Ezt aztán átvette Vera. És én nem utasítottam el... Nyolc évig együtt dolgoztunk az intézetben is. Rengeteget segített, nehéz is volt, amikor elment. Ez is végtelen önzetlenség volt tőle, hogy miattam változtatott munkahelyet. Hát igen. Az egyik ember, akinek elmondhatatlanul sokat köszönhetek, a feleségem.

- És ki a másik?
- Szentágothai.
- Úgy érzi, eredményes volt az élete? Sikerült megvalósítani a céljait?
- Célok... Altruisztikus céljaim voltak, mondtam. Ha így nézem, ezek folyamatosan valósulnak meg a gyakorlati oktatásban. Hivalkodás nélkül mondhatom: ebben jók vagyunk. Igaz, nem is jelent különösebb erőfeszítést, a munkatársaim érdeme inkább. Ha másként nézem, ha a tudomány oldaláról... Az utóbbi időben szkeptikusabb lettem. Főleg az előrehaladás ütemét tekintve. Én átéltem azt az óriási metodikai forradalmat, megfestett metszetek, mikroszkópos vizsgálatok... s ma már egy csomó olyan műszerünk is van, amit magam kezelni sem tudok. De valahogy – többet vártam ezektől. Mint mikor valakinek az egyszülöttjéről kiderül: nem is olyan végleges...

- Hisz Ön a tudományban?
- Miben hinnék, hiszen erre fordítottam az életemet.
- Másként kérdezem. Hogyan látja korunk legfőbb problémáit és hogyan a tudomány lehetőségeit ezek megoldásában?

- Korunk legfőbb problémái, ez közismert, a táplálékhiány és a túlnépesedés. Harmadiknak sajnos idejött a nyakunkba húsz éve az atomveszély. Az első kettőt ésszerű családtervezéssel szabályozni lehet, de csak ha nagyon komolyan vesszük. Itt a tudomány lehetőségei kézben vannak. Pozitív irányban rendelkezésre állnak. Bár nem tudom, mi a garancia, hogy száz év múlva is pozitív irányba fogjuk felhasználni ezeket... Hozzá kell tennem, hogy az alaptermészetem pesszimista, s így talán a véleményem egyáltalán nem jellemző... De mit kezdünk a harmadik nagy veszéllyel? Itt az emberi magatartási reakciók veszik át a döntés szerepét, a moralitás. Változtak ezek mondjuk az asszírok és babiloniak óta? Hammurabi kőtáblái óta? Mi ellen próbált tenni a kereszténység, amíg Nagy Konstantin államvallássá nem tette s ezzel meg nem indította a degenerálódás folyamatát? Miben különbözik a huszadik század embere a régi korok embereitől? A lehetőségeiben, talán. A kérdés nyitott. Ötezer éve piramisokat emeltek. Ma ezt a szerepet tölti be a takarítónő fehérmárvány síremléke. Igen, itt van ez a példa! Nekünk szükségünk van tetemekre. A leendő orvosoknak meg kell tanulniuk az anatómiát. Mind ritkább kincs, ha kapunk valamelyik aggmenhelytől egy tetemet. Megtörtént, hogy karácsony este, mert nem akadt más, bejöttem és megcsináltam az első, a legsürgősebb konzerváló eljárást. Találkoztam már külföldön olyanokkal, akik maguknál hordják a papírt, hogy tetemüket felajánlották a tudomány céljaira. De nálunk ez elképzelhetetlen. Az aggmenhelyek vezetői szerint a tetemet odaadni – anti-humánus dolog. Ahelyett, hogy mit tudom én, tévére költenék a pénzt, cirkuszos, cifra temetésre költik.

- Van Önben gyűlölet? Irigység? Szokott bosszankodni?
- Persze. Gyűlölöm az ostobaságot. Irigység? Nem hiszem. Bosszantani sok minden bosszant. Például ha hülyeségekkel elrabolják az időmet. Vonattal szoktam Pestre utazni, közben olvasok, dolgozom. Ha közben valaki rám akaszkodik és bájcsevegéssel kell eltölteni az időt, az nagyon felbőszít.

- Kicsit nevetséges, hogy ilyen apróságokon...
- Lehet, de így van.
- Vannak gyengeségei?

– Vannak. Ez az átkozott cigaretta. Egész haditerveket dolgoztam ki, hogy tudnék leszokni. De még sose sikerült.

– Nem gondolt még rá, hogy milyen más pályán állta volna meg a helyét? Például diplomataként?...

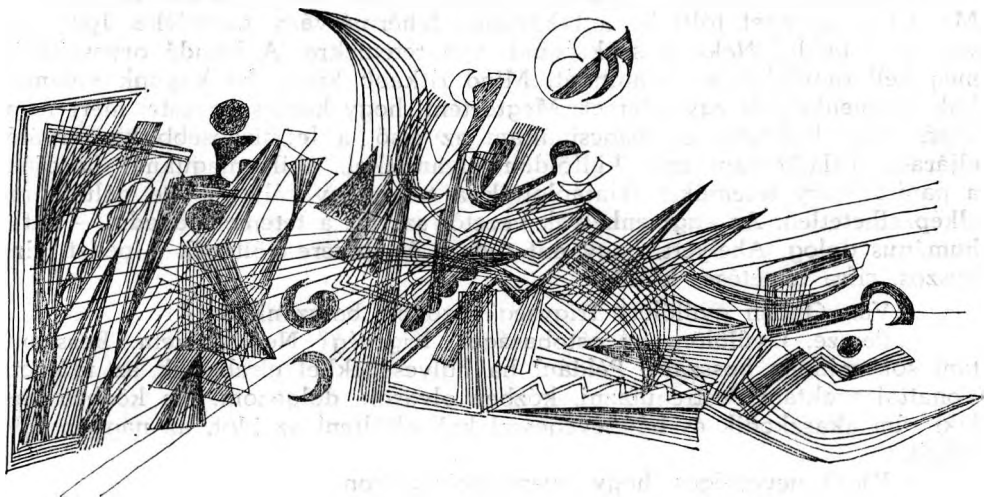
– Tudja, hogy egy időben kifejezetten szó volt egy tudományos-diplomáciai állásról? Ez is érdekelt és még egy dolog: az archeológia. Viszont sose bántam meg, hogy úgy történt, ahogy történt.

– Szereti Pécsét? Sose érezte szűknek ezt a várost?

– A szülővárosom. Ragaszkodom hozzá. Ismerem minden zugát. Megszoktam a levegőjét. Tudja, egyszer egy amerikai egyetemen kifaggattak, s valóságos reklámot csináltak belőle; abban a házban lakom ma is, amiben születtem, abban a városban élek, azon az egyetemen vagyok professzor, ahol a tanulmányaimat kezdtem. Dehát ez egy jó egyetem. A lakásomba behordtam a fél Földet. Mindenütt minden érdekes apróságot, képeslapot megveszek és hazahozok. Mozart muzsikája ugyanúgy szól az én lemezjátáson, mint bárhol másutt. A laboratóriumok mindenütt egyformák. Dolgozni meg ott lehet a legjobban, ahol otthon érzi magát az ember.

A fényképalbumban volt egy felvétel, két kalapos férfi állt egy kőfal tetején, az egyik Flerkó Béla volt, a másik valami angol vagy amerikai tudós, talán Nobel-díjas, már nem emlékszem. Az idegen kalapos lemutatott a tájra. A táj szép lehetett, de messze volt.

A múlt ősszel pedig a pécs-donátusi szőlőhegyen láttam Flerkó Bélát, ott, ahol a kőfalak közé szorult szurdok kiér a tetőre, ott állt a feleségével és nézték a dombokat. Az egyik távoli dombon a tőkék között egy piros sapkás ember hajoldozott, szőlőgyökeret, ágakat rakott a tűzre. Még a füst szagát is érezni lehetett.

Az űr

1

*A csillagok csendjét
most idehallani
minden zajon keresztül.
Ablakon túl
a határtalan teret.
A végtelenség
alsó csücskét
egy fenyőfa őrzi
ringatózva,
és méglejjebb
néhány fűszál
s a süket tömb, a föld.*

2

*Egy görcsös árny
gunnyaszt a kerítés tövén.
Mikor esteledik,
kibontja magát,
lassan mindenre kiárad,
mint a világ gyökere,
fekete igazsága.*

3

*Az ürességgel
átítatott völgy.
Az ürességgel
körülvevett hegyek.
Az ürességgel
kívül-belül
párnázott lakás.
Az ürességgel
együtt lakunk
ősidőtől fogva
s észre se vesszük.*

Thule

*Napsütés harsány nevetése,
tengerhabok ölelkezése,
felzúdult vérű kakasok,
mennydörgésben újult szivárvány,
a teret összevissza járván
mindég adótotok vagyok.*

*A nagy világ sok kis világa,
hány váratlan kigyúló lámpa,
egy pad, hová ülnöm szabad,
végzetemet átvilágítja
a folyton forgó tűzparittyá,
míg életem meg nem szakad.*

*Holtig vezet? halálon túl-e?
A hajó indul, messze Thule
ismeretlenben integet,
a felhők mind-alacsonyabbak,
és ritkán nyílik rajtuk ablak,
de vár a nem-látott sziget.*

Tarka álom

— A holdbeli csónakos pécsi bemutatója elé —

*Egy lakatlan istálló volt a színház
gyerekkoromban a kis faluban.
Ott éltem át először, mily heves láz,
ha kulisszák közt jelenés suhan.*

*Helybeli ügyetlen műkedvelőket
s vándorszínész csoportot láttam ott —
kedveltetőbbet és előkelőbbet
azóta sem! a szívemig hatott.*

*Bár úgy tudnék én is komédiázni,
hidegben hevülni, hőségben fázni,
mint a bűzgón játszó falusiak.*

*Legyen ez a színjáték tarka álom,
tülemelkedve életem-halálon.
Tán nincs is írva: elképzelve csak.*

VARGA HAJDU ISTVÁNROL HÁROM TÉTEL BEN

I. tétel. Adagio. Medveének.

Nem tudom, ismerik-e Önök azt a barna bundás, tenyeres-talpas, mézesmarkú medvét, aki minden nap korán reggel elindul a budai hegyek közül, autóbuszra száll, az egyikről le, a másikra föl, keresztülatzza a fél várost, hogy aztán kellő időben beballagjon egy iskola kapuján, és letelepedjen a nyomdaipari szakmunkás intézet katedrája mögé. Az emberek megcsodálják, szeretnék megérinteni, de mivel nem tudják sem a barna-, sem a jeges-, sem az örvös-, sem a mosómedvék családjába sorolni, inkább elfordulnak tőle. Csak az nyugtatja meg őket, hogy mackónk is szemüveget visel, a markában kopott táskát lóbál, és keveset beszél. De az emberek gyanakvása nem oszlik el egészen: ez a medve olyasminnek van a birtokában, amit előlük elrejtettek. Sejtésük nem alaptalan. Medvénk nem szalmán született. Amikor meglátta a napot, fenyők zúgtak fölötte, kristálypatakok csobogása altatta. Az erdők úrasszonya nevelte föl, friss mézzel táplálta, puha moha-ágyon ringatta, szamócéval etette. Hazája északon volt, s rokonának Otszót, a Kalevala medvéjét mondhatta, akihez a vénséges vén Vejnemöjnen így beszél: „Fiúk, félre a pitvarból! Leányok, le a lépcsőkről! Hiszen hős lép hajlékunkba, derék dalia házunkba!” (Rácz István fordítása.) De ahogy kedves Otszónak, az egyetlennek elszakadt szép szőrbundája, elhasadt hársfagatyája, a mi mézesmancsú morgó medvének is egyszer kióvakodott a vadonból, s az emberek elejtették: „mert hisz ősszel sikos minden, fekete, felhős az ég is!” Tagjaira kötelet kötöttek, orrába rézkarikát fűztek, nyakára piros szalagon csöngőt csomóztak. Mutatványra tanították. Vonalzót dugtak a hóna alá, körzöt adtak a kezébe. Ma minden nap előjön a budai hegyekből, a rengeteg széléről, kék autóbuszra száll, a föld alá bújik, zöld metrón utazik, szomorúan ingatja busa fejét, a katedra elé áll, magyaráz, nyomdásznövendékeknek betű-, szín- és ritmusgyakorlatokat mutat be, szakrajzot tanít, szőrbundája hullik, hegyes foga tompul, körmös marka erőtlennül. De néha, talán éppen ilyenkor, tavasszal, orrához ér a haraszt illata, szájában a szamóca ízét érzi, s eszébe jut a gyantaszagú vadon és az elhagyott északi rokonság, Otszó, a Kalevala-beli társ. Ilyenkor loncsos bundája megfényesedik, nagy homlokát a magasba emeli, hajlott hátát fölpúposítja. Titokban, talán egyik éjszaka, átbucskázik a fején. Senki sem látja a mutatványt. Az emberek másnap riadtan és csodálkozva néznek rá: medvénk olyasmit tud, amit senki nem várt tőle. Fogai hegyesre nőnek, torka mélyéről föl-fölmorran a hangja, markában tollat, ecsetet, krétát szorongat. Fehér papírt terít kőasztalára, körmös vonalakkal szántja tele a lapokat. Kevesen ismerik, hogy mit művel a barlangjában. Gyanakodva néznek rá, akik már lemondtak medveségéről. Csak néhány nagyálmú énekes madár biztatja. Kakukk kiált, rigó rikoltoz, költők mondják, írók kiáltják:

te medve vagy, igazi medve, bűvös erejű, csodák tudója, karámot nem tűrő, táncra nem billegő, varázsló barna bundás. Vénséges vén Vejnemöjnen szavával szólnak hozzá: „Hagyd most már házad hidegen, lakóhelyed lakatlanul, / vesd el vesszőből vert sátrad, fűzfaágból font tanyádat. / Indúlj immár, híres hősünk, ballagj, boldog erdőlakó, / kékkapcsás, könnyű bocskoros! Készülj menni messzi földre / kerek, kicsiny karámodból, szűkre szabott szobácskádból! / Indúlj most hősök házába, vitézekhez vendégségbe! / Ott bizony nagyra becsülnek, megitatnak, megetetnek, / tiszta színmézzel táplálnak, ízes méhsörrel itatnak. / Jól tartják a jövevényt, vígan várják a vendéget.”

II. tétel. Allegro. Változatok a művészeti lexikon címszavaira.

- Vargha. Géhával.
- Nem.
- Varga Albert. Simán.
- Nem.
- Béla, Győző, Imre (kétszer is).
- Nem.
- István?
- Langyos.
- Mátyás, Miklós, Nándor, Oszkár?
- Nem.
- Szobrász, karikaturista, díszlettervező?
- Nem.
- Mágori Varga? Ilosvai Varga?
- Nem. Semmi előnév.
- Csak Varga?
- Csak Varga.
- De három tagú?
- Három tagú.
- Varga Nándor Lajos?
- Nem.
- Varga Hajdu?
- Meleg.
- Étienne Hajdu?
- Non, non Paris. Hajdu a Józsefhegyi útról, a Dunántúlról, Barcsról, a Dráva mellékéről, Somogyból.
- Vagyis Hajdu István?
- Igen. De nemcsak Hajdu.
- Nemcsak Hajdu, de István is és Varga is?
- Igen.
- Varga Hajdu István?
- Forró.

Született 1920-ban. Festő. A Képzőművészeti Főiskolát 1945 és 1949 között végezte. Szőnyi István növendéke volt. De sokat tanult Egry Józseftől, Nagy Istvántól, Barcsay Jenőtől is. Képei 1947 óta több önálló és számos csoportos kiállításon szerepeltek. Könyvborítót tervez, több művészeti tárgyú írása jelent meg, grafikáit közlik az irodalmi folyóiratok és a lapok.

Művészetét a nemzedéktárs-költők közül Fodor András, Lator László, Tornai József méltatta. Ugyanezen a helyen, a Fényes Adolf teremben 1966-ban már egyszer emlékezetes önálló kiállítása nyílt.

III. tétel. Rondo. A kiállítás képei.

Lapok egy grafikai kiállításnak mondott tárlat anyagából. Magyarországon, 1978. Főlnagyított, raszteres pontokra bontott fotó; legelésző libanyáj közepén a művész kiterjesztett karral, szárnyaló mozdulattal áll. Más. Fehér kartonpapíron domborítások, bemélyedések, csillagok, hullámvonalak; a fehér anyagon fehér formák. Más. Eredeti rajz ofszet eljárással, nyomdai sokszorosítással készült változata. Más. A családi hetilap képeiből összeragasztott, újságfotókból egybemontírozott alkotás. Más. Körzővel és vonalzóval készült, számítógéppel kiszámított színes formavariációk. Más. Fekete-fehér fotókép pozitív és negatív változata, a művész szakállas, turbános önarcképe. Az aláírás: Hommage a Van Eyck. Más. Herbáriumból kiemelt lap, mellette a tavaszi boglárka levelének szerkezeti vázlata.

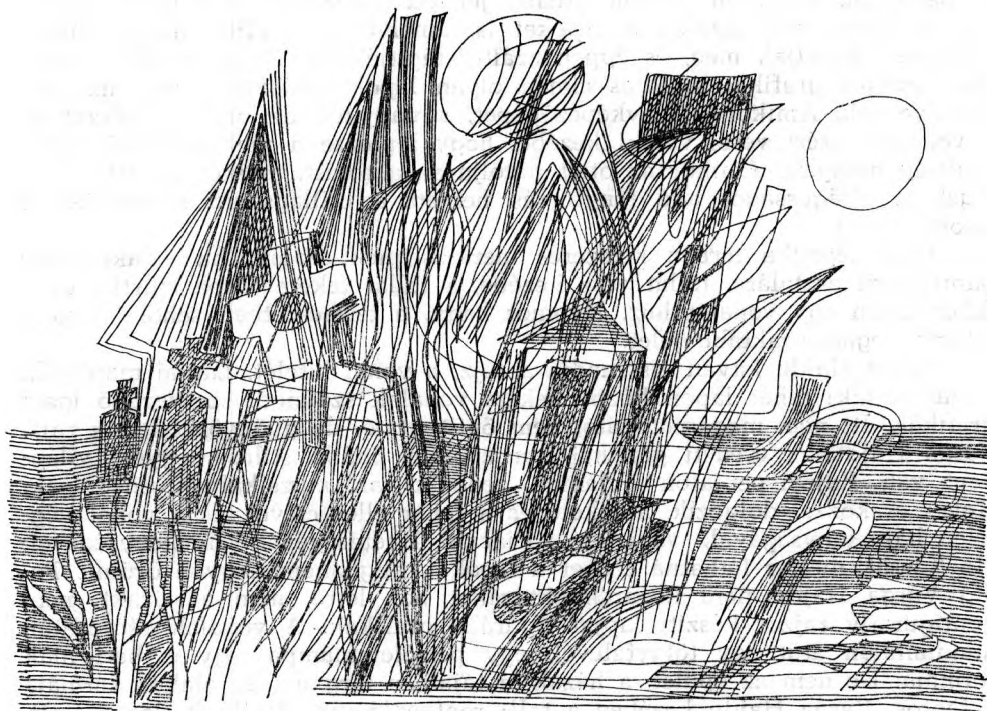
Tévedés ne essék: Ellene vagyok mindenféle merev műfaji törvénynek, a hagyományok nevében történő számonkérésnek, az illetéktelenséget hangoztató, ráolvasó ortodoxiának. Szeretem a kísérletezést, az új anyagok, eszközök, eljárások alkalmazását, a szellem meghódítatlan területeinek a birtokbavételét. Szeretem a konceptuális jellegű munkákat, a konkrét műveket, a fotográfiát. Azokat a lapokat is, amelyek a grafika hagyományos fogalmát támadják meg, és éppen ezáltal tágitják ki. Csak azt nem szeretem, amikor grafikai kiállítás címén olyan lapok kerülnek falra, amelyek feszélyeznek. Amikor a fényképezőgépet, a nagyítót, az ollót, a körzőt és a vonalzót azért veszi valaki kezébe, hogy leplezze a mesterségbeli felkészültség hiányait. Amikor az ötlet pótolja az alkotást, amikor a tartós meleget és világosságot adó fényforrás helyett a csillagszóró sziporkázását látom.

Ilyen légritka térben kétszeres merészségnek számít, ha valaki fehér papírt terít asztalára, tollat vesz kezébe, a tollat fekete tusba mártja, és a fehér lapon egy vonalat húz. Nyomot hagy, a természetben sehol föl nem lelhető, legabsztraktabb jelet.

Varga Hajdu István visszaadja a rajz, a vonal hitelét. Lapjai merészek, forradalmiak: fehér lapon húzott fekete vonalak szálaiból szerveződő igazi grafikák. Itt nem magamutogató, nem önfitogató, de gyönyörködött a rajz. Varga Hajdunak eredeti grafikai koncepciója, önálló stílusa, egyéni világképe van. Rajzai pentaton dallamok, zenéjük van, muzsikálnak, énekelnek. Kevés eszközzel dolgozik, a fekete és a fehér ellentétével, és a vonal végtelen hajlékonyságával, végtelen variációs lehetőségével, érzékenységével. Ha Kassák mester láthatná ezeket a lapokat, alighanem nagyon örülne. Pedig Varga Hajdu nem képarchitektúrákat hoz létre, nem absztrakt, nem nonfiguratív rajzot készít; lapjai figurális grafikák. A vonalak rácsozatán minduntalan átüt egy tölgyfalevél, egy petróleumlámpa, egy emberi alak formája. De nem az épület, a házak, a tájak, a tárgyak, az alakok formája a fontos. Varga Hajdu kezében a toll: röntgenlámpa. Átvilágít, lecupaszít, fölbont és összefoglal. A képeit nézem, és egy hosszúhajú, fésűlködő lányt látok, aki kibontja haját, a sötét szálak szinte fölszikkraznak, elektromos fényt kapnak, aztán haját elrendezi, befonja, majd a fonatot fején korona-

ként föltornyozza. Sűrűsödés és ritkulás, egyensúly és mozgás, nyugalom és átmenet – ez rajzainak igazi jelentése. Az epikus tartalmú címek ne tévesszenek meg: Varga Hajdu nem lerajzol jeleneteket, hanem lelkiállapotokat vetít elénk. Leggyakrabban talán a magányt, az egyedüllétet, a városi ember otthontalanságát érzem lapjain. Alak és környezet viszonya, jelképpé növesztett fái, keresztjei, emberalakjai ezt az érzést sugalmazzák. S ahogy minden rend energiák feszüléséből teremődik, a vonalak puha, sugaras vagy hullámszerű – de mindig törvényszerű – áramlása mögött itt is egy szenvedélyes ember szívdobogását érzem. Aki tudja a soha meg nem tanulhatót: kevés szóval a teljes életet földézni. Varga Hajdu István a fehér lapon a fekete vonalakkal az élet gazdagságát, teljes színességét teszi elénk.

Kiállítási megnyitóként hangzott el Budapesten, a Fényes Adolf teremben.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Kiállítás a Beaubourg-ban: Párizs—Berlin

A hetvenes évek a művészettörténetben a nagy számbavétel jegyében zajlanak: a század első évtizedei nagy művészeti mozgalmainak pontos, hiteles történetét veszik számba, helyezik el a művészet egészének szélesebb összefüggéseibe, megkeresve azokat a momentumokat is, amelyek a közel fél évszázad során elsikkadtak — s mindenekelőtt arra törekedve, hogy az eddig jobbra külön szemlélt mozgalmak kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatását, fellépésüknek a művészet egészének formálódására tett befolyását éreztesse. Ilyen módon teremtik meg a lehetőségét annak, hogy az önálló, s eddig többnyire egymás mellett tételzett, külön tárgyalt mozgalmakból kikerekedjék az a folyamat, mely a művészet egészének arculatát századunkban radikálisan átalakította.

Ezt szolgálta az a monumentális kiállítás is, amely az elmúlt év során került megrendezésre a párizsi Pompidou-központban, s amely novemberben zárta be kapuit. Teljes címe „Párizs—Berlin 1900—1933, francia—német kapcsolatok és ellentétek”, célja pedig Pontus Hultennek, a kiállítás francia főbiztosának megfogalmazása szerint: „A Párizs—Berlin az első nagy kiállítás, amely bemutatja a német kultúra fejlődését a század első harminc évében... Ez a második abban az elmúlt év során kezdeményezett tematikus kiállítás-sorozatban, amely az elmúlt évben (1977-ben — L. S.) a Párizs—New York, a következő évben a Párizs—Moszkva kiállítással fog folytatódni... Ezeknek a kiállításoknak a célja, az értelme, hogy megmutassa, a 20. század folyamán hol és hogyan alakultak az esztétikai mozgalmak, a szellemi áramlatok, a művészek kapcsolatai egymás közt és Párizshoz képest.” Ennek érdekében több, mint kétezer tárgyat mutattak be: festményeket, szobrokat, rajzokat, kéziratokat, röpiratokat, kollázsokat, maketteket, ipari tárgyakat, plakátokat, fotókat: a tárlat széleskörűen térképezte fel a képzőművészet mellett az építészet, a formatervezés, a tipográfia, az irodalom, a film, a színház, a zene változásait is, hogy teljes és kerek képet adhasson. Hatalmas apparátus mozdult meg: a műtárgyak és dokumentumok kölcsönzőinek száma — múzeumok és magánosok — messze meghaladta a százat, New Yorktól Budapestig, Béctől Stockholmig. S mindennek háttérében, az egész bemutató összefogójaként és értelmezéseként, ott feszült az I. világháború előtti és a náci Németország szociális, politikai és gazdasági valósága dokumentumokon, kinagyított újságokon, fotókon. Mert a cím kissé félrevezető: a két város kulturális cseréje ritkán volt kölcsönös. Így a kiállítás célja inkább az volt, hogy amennyire csak lehetséges, hozzáférhetővé tegye a franciák — és a rengeteg idelátogató idegen szakember és érdeklődő — számára a 20. század eleji német művészeti életet. Miután Franciaországban nem volt még gyűjteményes kiállítása Kirchnernek, Noldenak, Grosznak, Schwittersnek vagy Schlemmernek, érthető a kiállításnak ez a hangsúlya: a „Párizs—Berlin” kiállítás lényegében a német művészetet bemutató tárlattá kerekedett.

A kiállítás legizgalmasabb része természetesen maguk a művek voltak. Ritkán látható együtt ennyire teljes bemutatásban a német expresszionizmus művészete vagy a Bauhaus tevékenysége. Mindehhez bevezetőül szolgált a „Művészeti kapcsolatok klímája: személyes kapcsolatok, utazások, kiadványok” című szöveg. A kapcsolatok különösen a század első évtizedétől kezdődően élénkültek meg: ez időtől fogva tanulni vagy továbbtanulni Párizsba jártak a német művészek.

Ebben az időben kétségtelen tény Párizs vezető szerepe: ez Párizs aranykora, ekkor Párizs a művészeti központ. Elsősorban ők — a művészek — kerestek kontaktust Matisse-szal, aki 1908 és 1910 közt három ízben is járt Németországban: itt kiállítást rendeztek a műveiből, elismerő méltatásokat publikáltak róluk s megvásárolták azokat. A különböző párizsi találkozóhelyeket, mint Steinék szalonját, Wilhelm Lehbruck műtermét és a Café du Dôme-ot keresték fel a jószemű német kritikusok: Carl Einstein, Adolphe Basler, Paul Wertheim, és a műkereskedők: Paul Cassirer, Alfred Brummer, Heinrich Thannhauser és különösképpen Alfred Flechtheim; de közöttük is elsőként Wilhelm Uhdet kell említeni, aki párizsi galériájában már a század első évtizedében Braque, Picasso és a „vámos” Rousseau képeit mutatta be. Nekik oroszlánrészük van a francia művészet nemzetközi diffúziójában. Mellettük a legfontosabb hely Herwarth Waldent illeti meg, a „Sturm” alapítóját, szerkesztőjét, vezetőjét: neki köszönhető, hogy a „Sturm” folyóiratból intézmény lett.

A fentiek ismeretében nem tekinthető túlzásnak a kiállítás egyik sloganja: „Berlin a francia művészet egyik központja az I. világháború előtt.” Míg Párizs — néhány elenyésző kivételtől eltekintve — nem igen vett tudomást a születő német művészetről (hiszen 1905-ben, a fauves-ok felléptével szinte egy időben megalakult a drezdai Brücke-csoport, mely nevét is onnan vette, hogy hidat akart verni a modern francia és német festészeti törekvések közt), addig Berlinben és más nagyvárosokban rendre mutatták be a fauves-okat, a kubistákat, a Section d'Or művészetét. Találóa írta Apollinaire 1914-ben: „Határozottan napjaink Németországa az, ahol a francia művészetet tekintve, ránk esik a fény. Nem múlik el nap, hogy Berlinben vagy Münchenben, Düsseldorfban vagy Kölnben ne nyitnának meg kiállítást, mely Franciaország új művészetének van szentelve.” A német folyóiratok: a „Der Sturm”, a „Kunst und Künstler”, a „Kunstblatt” tele vannak az új francia művészet nagyjairól, Matisse, Delaunay, Blaise Cendrars, Albert Gleizes, Michel Puy, Le Fauconnier művészetéről szóló cikkeikkel; s Németországban jelennek meg az első könyvek Matisse-ről és a kubistákról.

Az első világháború után a helyzet megváltozott. A vereség morális és fizikai hatása — jól mutatták ezt a nagyszerűen válogatott dokumentumok és plakátok — átpolitizálta a német intellektuális életet. Ez elfordította őket Franciaországtól, és érdeklődésüket Oroszország felé fordította. Mit adhatott ekkor a szociálisan elkötelezett német művészeknek a háború előtti francia avantgarde vagy a háború utáni kubizmus vagy klasszicizmus? George Grosz szavaival: „Egyszer s mindenkorra szakítani kell a francia hagyomány kódéval...” A háború végére megszakadt a francia művészeti hegemonia, s a francia—német kapcsolatok terén is más irányú szelek kezdtek fújni. Míg korábban a befolyás nyugatról hatolt keletre, ez most megfordult. Amikor 1924 körül a cserekapcsolatok ismét normalizálódtak, a franciák mind nagyobb érdeklődéssel fordultak Berlin felé, a konstruktivizmus különböző hajtásai, a Bauhaus felé. 1924-ben Klee kiállítása nagy sikert aratott Párizsban. A rá következő évben a „Napjaink művészete” címmel rendezett kiállításon már részt vettek a németek is; a konstruktivisták egy csoportja — Vordemberge, Schwitters, Hannah Höch — Párizsba utazott ebből az alakalomból, hogy ott Mondriannal találkozzék.

A párizsi szaksajtó megkülönböztetett figyelmet fordított ettől fogva a német művészetre. Előbb a „L'Esprit Nouveau”, majd amikor Christian Zervos 1926-ban megalapította a „Cahiers d'Art”-t, abban kapott nagy teret a modern német építészet, így Behrens és Gropius üzemei, ipari konstrukciók, a dessau Bauhaus épülete és a tanárok háza, Max Taut könyvárúháza, a berlini „Universum” mozi (Erich Mendelsohn alkotása), Mies van Rohe barcelonai világkiállítás-pavilonja csak úgy, mint a képzőművészet és a róluk megjelent könyvek. A kapcsolat ezután már töretlen egészen a nácik uralomra jutásáig.

Ennek a kapcsolatnak egyik — talán legbizarrabb — fejezete: amikor a kubizmus „német vagyón” volt. A háború alatt ugyanis Párizsban a német vagyont zár alá helyezték. A kubisták művészetének két legjelesebb párizsi gyűjtője,

Wilhelm Uhde és Henry Kahnweiler — mindkettő német volt. Uhde vagyonából 17 Braque, 13 Picasso és 5 Rousseau kép került zár alá, míg Kahnweilernak egyedül Picasso művei közül 138 festmény és kollázs, 173 rajz és 5 bronzszobor volt a tulajdonában, nem szólva Braque, Léger, Juan Gris, Vlaminck, Metzinger s mások műveiről. Ezeket a háború után elárverezték; s annak ellenére, hogy a Hotel Drouot árveréséről hiányoztak azok a német és orosz gyűjtők, akik a világháború előtt ezeket a képeket vásárolták, a művek mind egy szálig elkeltek.

Fontos szerepet játszott a modern német művészetben Herwarth Walden és folyóirata, a „Sturm”: nem csupán a német, de a nemzetközi avantgarde-nak is egyik fontos központja volt. Az 1910-ben Berlinben alapított folyóirat elsősorban a német expresszionizmust népszerűsítette, de hasábjain teret adott a rokon avantgarde mozgalmaknak és kiállításokat is szervezett. Passuth Krisztina, a kiállítás ezen részének felelőse, mutat rá arra, hogy 1910 után Európában egy, csak a festészetre korlátozódó mozgalom nem lehetett meg olyan folyóirat nélkül, ahol teóriáját, esztétikai nézeteit, szociális vonatkozásait — tehát ideológiai hátterét — ismertethette. E lapok karakterét, befolyását többnyire szerkesztőjük személyisége határozta meg: a példák közül talán elég a „Ma” és Kassák Lajos szerepére utalni. Walden azonosult az expresszionista mozgalommal, s a lap bő teret nyújtott megmozdulásainak, nem csupán a képzőművészetben, de az irodalomban, a színház és a zene terén is. 1912-ben Walden megalapította a „Sturm” galériáját, ahol egy sor jelentős kiállítást rendezett. Őszi szalonjai — a párizsi Salon d'Automne mintájára — nagy hatást gyakoroltak. Walden nem szűnt meg figyelni az új tehetségek vagy új csoportok felbukkanását, és sietett népszerűsíteni azokat. Az ő nevéhez fűződik Kokoschka, a futuristák, Kandinszkij, Franz Marc, Jawlenszkij, Chagall és mások felfedezése és hírnevük megalapozása.

Újból megvizsgálta a kiállítás a francia fauves csoport és a német expresszionisták kapcsolatát: hatottak-e egymásra, van-e valami szükségszerű egyidejű fellépésükben, s mi a közös a két megmozdulásban? Az a korábban uralkodó felfogás, mely a fauves-okban a kubizmushoz hasonlóan elsősorban esztétikai indíttatású mozgalmat lát, csak egy része az igazságnak. Kétségtelen, hogy az expresszionizmus világnézeti, mondhatni filozofikus ösztönzésű (Kirkegaard filozófiájának volt nagy szerepe nézeteik kialakításában) s egy generáció irracionális lázadásához kötődik: ez a generáció lemondott — mind Franciaországban, mind Németországban — az illuzionisztikus felületi szépségről, a világ külső megjelenése visszaadásának művészi funkciójáról, s a művészetet üzenetközvetítő eszköznek, az élet radikális megformálása módszerének tekintette. Kétségtelen tény, hogy például Oroszországban és Itáliában, de Hollandiában és Skandináviában is a művészetnek a szimbolizmus óta végbement megújulása igen erősen kötődött a szociális és vallási reformokhoz, és a kulturális forradalmi törekvésekhez.

Ami a fauves-ok és a Brücke kapcsolatát illeti, ennek pontosítását egy amerikai művészettörténész, Donald E. Gordon „Modern Exhibitions” című könyve — Münchenben jelent meg 1974-ben — tette lehetővé. Ennek alapján vizsgálta meg Gabrielle Linnebach a francia—német kapcsolatokat az I. világháború előtt. Arra a következtetésre jutott, hogy a probléma rendkívül összetett, s elsősorban a korszakok megállapítása szükséges. Véleménye szerint a Brücke első korszakában, 1906—1908 között Vlaminck és Derain műveivel való analógia a kézenfekvő — elsősorban is Vlaminck 1904—1906 közt festett portréival és aktjaival. Egy második korszak, körülbelül 1908 és 1910 közt, amely megfelel a fauves és poszt-fauves piktúra drezdai és berlini bemutatásának és terjedésének, Ma-

tisse vonzaskörébe rendelhető. A kiállítás a Matisse—Kirchner, a Vlaminck és van Dongen—Kirchner párhuzamok bemutatásával segítette elő a tisztázódást. Kirchner művészi pályáján ez időben erős változás tapasztalható a festői tér mélyrehatóbb szervezése irányába, s korábbi szögletes stílusa ellentétekképpen egy könnyebb, görbevonalú, bájosabb előadásmód lép fel.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy Matisse és a fauves-ok többsége — talán az egy Rouault kivételével — jobban kötődnek az általuk festett jelenség külsőségeihez, míg a németek inkább törekszenek arra, hogy a dolgok mögé ássanak. Ebben is kapcsolódnak egy romantikus és szimbolikus hagyományhoz. Helytelen lenne azonban valamilyen extra-pikturális dimenzió keresése; azt mondani, hogy a német expresszionisták kevésbé érdeklődnek a műalkotás iránt, mint a francia mesterek: olyan szimplifikálás, mely semmiképpen sem fogadható el. Jól bizonyítja ezt műveik kétségtelen festői kvalitása. Az viszont kétségtelen, hogy *nem csupán* a forma érdekelte őket, hanem egyidejűleg egy mélyebb jelentés is. Megközelítésük a kép tárgyához nem csupán festői, de morális is. Tájképeik közel vannak a természetnek ahhoz a líraiságához, amit már a romantikusok, így Caspar David Friedrich kifejeztek. Aktjaik nem „fürdőző nők” Renoir szellemében, hanem igen gyakran, például Kirchnernél, utalások a sex kétértelmű jelenségeire. Valóságos motívumaik általános jelentésűek. Ehhez a Franciaországban csupán Rouault oevvreje kínál párhuzamot.

•

Az I. világháború előtti német művészeti fejlődésnek csak egyik csúcspontja volt az expresszionizmus; a másik a Werkbund volt. Míg az expresszionizmus szubjektív, ösztönös és gyakran irracionális volt, a Werkbund mértékletes, geometrikus és minuciózusan józan. Az 1907-ben alapított Werkbund célja az volt, hogy a művészet és az ipar közt kapcsolatot teremtsen. Itt fejlődött ki az a funkcionalista szellem, mely több, mint két évtizedre megszabta a német építészet és a design arculatát. A művészetnek, a munkának és a gépnek összefüggését hangoztató elveivel a Werkbund a Bauhaus előfutárának tekinthető.

•

Mint már fentebb esett róla szó, a háború után a súlypont Németországra tevődött át. Jelentős művészi felvirágzás ment itt végbe, melynek erős szociális kapcsolatainak vannak. Mint Gilbert Badia írja, „... az 1918 és 1923 között eltelt esztendőket Németországban az ideológiai és művészi forrongás éveit. Az írók, festők nem csupán a világról alkotott régi elképzeléseket vonják kétségbe, hanem a valóság kifejezésének módjait is. A szokások is megváltoznak. A divat nemcsak a nők ruháját és hajviseletét változtatja meg; a kor új társadalmi felfogást is szül”.

Ebben az időben Berlin volt a közép- és kelet-európai művészet egyik legjelentősebb központja. Berlin Németország mikrokozmosza: a háború utáni Berlin története azonos Németországgal. Azok az ellentmondások, amelyek a 20. századi nagyváros életét éltették és pusztították, annyira sűrítetten jelentkeztek akkor Berlinben, mint azóta sehol másutt. Összefonódva jelentkeztek a szélsőséges ideológiai összetűzések, az utcai erőszak és a hihetetlen infláció egy rendkívüli művészeti virágzással. Egymás mellett virágzott az expresszionizmus, a futurizmus és a dada; Liszickij, Majakovszkij, Malevics, Schönberg, Klemperer, Kafka, Weill és Brecht élete és munkássága fonódott egybe rövidebb-hosszabb ideig a várossal. A háború utáni Berlin kontextusában, egyszerre duzzadva energiától és elmerülve a válságban bontakozott ki Grosz, Kollwitz, Dix és Heartfield zsenije — s csak ebben az összefüggésben érthető meg igazán nagyságuk. Találónan, szemléletesen jellemzi ezt a világot Ehrenburg, aki a húszas évek elején maga is Berlinben élt: „A külföldi harácsolók és az újjazdagodók kedvenc

negyedében volt a Romanisches Kaffee, írók, művészek, kis kaliberű spekulánsok, prostituáltak menedéke. Ott jócskán talált az ember Mussolini ricinusolajától elmenekült olaszokat és Horthy börtöneiből megszökött magyarokat. Moholy-Nagy magyar festőművész ott vitatkozott Liszickijjal a konstruktivizmusról. Abban a kávéházban beszélt Majakovszkij Piscatornak Mejerholdról. Abban a kávéházban álmodoztak az olasz világmegváltók a Róma ellen indítandó nemzetközi munkáshadjáratról, az ügyeskedő spekulánsok pedig adták és vették a ki-sebb névértékű dollárokat. Vasárnaponként tisztos polgárok a Gedächtnis Kirchébe jártak el istentiszteletre és félénken pislogtak a Romanisches Kaffee felé — úgy rémlett nekik, hogy a világforradalom vezérkara a templommal szemben ütötte fel tanyáját... Akkoriban az egész világ szeme Berlinen függött. Egyesek félték tőle, mások reménykedtek benne: ebben a városban dőlt el az eljövendő tiz esztendőben Európa sorsa.”

1920 és 1928 között Berlin — vagy ami ezzel egyértelmű: Németország — befolyása messze túlnőtt a határain. Az avantgarde mozgalmakban, csak úgy, mint a proletár-forradalmi művészet területén egyaránt érezhető volt szellemi kisugárzása. E vonzóerő egyik oka éppen az orosz jelenlét: 1922-től egy szovjet folyóirat jelent meg Berlinben, a szovjet állam kiadásában. E mellett a város vonzotta az idegen művészeket. Ezek közös vonása baloldali beállítottságuk, háborúellenességük, a forradalomba vetett reménységük.

Az emigráció nagyobbik része orosz volt — nem is tekintették magukat emigránsoknak, hanem a győztes forradalom szóvivőinek, a hivatalos orosz művészet képviselőinek. Ezt tanúsítja többek közt Umanszkij könyve, az 1920-ban Potsdamban megjelent „Új művészet Oroszországban 1914—1919”, az „Ararat” folyóiratban megjelent cikkei és előadásai — többek közt a bécsi magyar emigráció előtt. 1922-ben pedig megrendezték Berlinben az első reprezentatív szovjet kiállítást.

A második legnagyobb emigráns csoportot a magyarok alkották: az 1919-es Tanácsköztársaság menekültjei. Moholy-Nagy, Péri László, Kemény Alfréd (Durus), Ék Sándor, Szilágyi Jolán igen jelentős munkásságot fejtett ki Berlinben; mellettük ott találjuk rövid ideig tartó avantgarde periódusában Bernáth Aurélt és Ferenczy Bénit is.

A háború befejezésének évei Németországban a Dada jegyében teltek el. Ez az 1916 júliusában Zürichben Tristan Tzara által alapított mozgalom, mely 1918-ban publikált kiáltványa szerint „Annak a varázsos szónak, hogy DADA — mely az ismeretlen világ kapuja elé állította az újságírókat — a mi szemünkben) nincs semmiféle jelentősége”. Németországban a vesztett háború, a forradalmi megmozdulások hatására különösen erős volt. Míg a zürichi dadaista mozgalom lényege a tagadás volt — magát a művészetet is tagadta — a német Dada politikai nézetekkel erősen átitatott volt; követői Berlinben és Kölnben részt vettek az utcai harcokban is.

Ezzel párhuzamosan bontakozott ki a Bauhaus tevékenysége. Ez felöleli az egész pre-hitleri periódust 1919—1933-ig. Ennek megfelelően a kiállításnak egy jelentős része a Bauhaus körül forgott. Ez megváltoztatta a nevelési rendszert, a művészet mértékét és megközelítésének módját. Tanár és diák, autonóm és alkalmazott művészet, kézművesség és ipar közt elmosódott a különbség; minden termék — beleértve a festményt és szobrot is — a szociológia terminusai-ban fejeződött ki. Központjaiba, Weimarba és Dessaubába, végül Berlinbe a kor legjobb alkotóit vonzotta. A kiállítás részletesen számot adott a Bauhaus teljesítményéről a festészettől kezdve — közte egy nagyszerű Schlemmer-terem revelációja — az építészetig, a belső építészetig és a designig.

Berlin azonban nem csupán az avantgarde-nak, hanem a proletár-forradalmi művészetnek is a központja ebben az időszakban. Mint Mácza János írta 1928-ban, a mai proletariatus története és osztályharca közvetett, de törvényszerű hatást gyakorolt a művészi módszerek fejlődésére is. „És ez a hatás a maga részéről a proletár művészet megszületését is jelzi.” A kiállítás erről is számot adott. Elsőként a Novembergruppe szerepéről — vezetője Max Pechstein volt — mely zászlajára „a művészetet a nép közé” jelszót írta, de amely a kezdeti forradalmi idők fellendülése után 1923-ra már lendületét veszítette. 1924-ben alakult meg a „Rote Gruppe” csoport, mely a Kommunista Párthoz tartozó művészeket tömörítette George Grosz vezetésével. 1925-ben adta ki a Rote Fahne, a KNP lapja az osztályharcos, a proletariatus heroizmusát bemutató ábrázolás jelszavát: ehkor születik meg a „Kunst als Waffe” jelszava. 1928-ban alakult meg a szovjet EHRR csoport mintájára az ASSO, az „Association revolutionärer bildender Künstler Deutschlands” szervezet, mely a náciizmus uralomra jutásáig működött, s ahonnan számos fiatal művész indult elkötelezett művészi pályájára.

A kiállítás a politikailag elkötelezett művészet két módszerét mutatta be: a realista és a konstruktivista módszert. Az előbbi pszichológiailag tipizál, az osztály-karakterisztikumot elemzi. A harmadik út — a veristaké, a Neue Sachlichkeit alkotóié, akik a szatíra, „a korróziós kritika” eszközével formálták meg alakjaikat — a polgári festészet kategóriáján belül maradt. A német művészek e háromféle magatartását a szociális valósággal szemben négy, az 1920-as évek elejéről származó képen követhetjük nyomon: George Scholz „Horogkeresztes lovag”, Heinrich Hoerlének az Aktion címlapján megjelent „A tarkó”, Otto Nagel „A jubiláns” és Käthe Kollwitz „Segítsétek Oroszországot” című művein. Közös vonásuk a szociális körülmények megszemélyesítése. A bérmunka és tőke ellentétét Scholz verista eladásmódjával a kövér vállalkozó fizionómiai vonásaira redukálta, Nagel és Kollwitz pedig a munkás kiszáradt, csenevész alakjára. Mindhárman a portré hagyományaiból indultak ki: az arc és a kéz a személyiség és az aktivitás kifejezője. A lovag puffedt vonásai mohóságot, állati brutalitást fejeznek ki: a zsírráncok, a korpulencia, a cylinder és az elegáns öltözet a 19. század közepe óta a karikatúristák és a plakátrajzolóok sztereotip eszközei a tőkés ábrázolására — ez a 20. század első negyedére legalábbis elavult. Hoerle képen a tőkésnek csupán a hájas fejét és kihízott tarkóját látjuk, vastag ráncokkal (Derkovits is így ábrázolta a tőkést az 1931-ben készült „Telefonáló” című művén): ő is abban látja a típus megtestesítőjét, mint Scholz. Otto Nagel háborúban megvakult öreg munkása guggolva, szemben ül a nézővel. A lábához tett kosáron felirat: „Schober (573. sz.) munkásnak, a nálunk eltöltött munkás éveire.” A szűk tér s a falra írt 573 börtönre utal, a munkás kilátástalan helyzetére a tőkés rendszer körülményei között. Nagel Wedding munkásainak rezignáltságát mutatja be; célja, hogy a néző azonosuljon álláspontjával. Kollwitz litográfiáján karikás szemű, beesett arcú, elgyötört, az éhezéstől összeesni készülő munkásalak felé két oldalról segítő kezek nyúlnak. Ezek a művek a moralizáló szatíra, illetve a szociális típus oldaláról közelednek az alakhoz: az elszegényedés, mint sors, mint végzet jelenik meg a műveken.

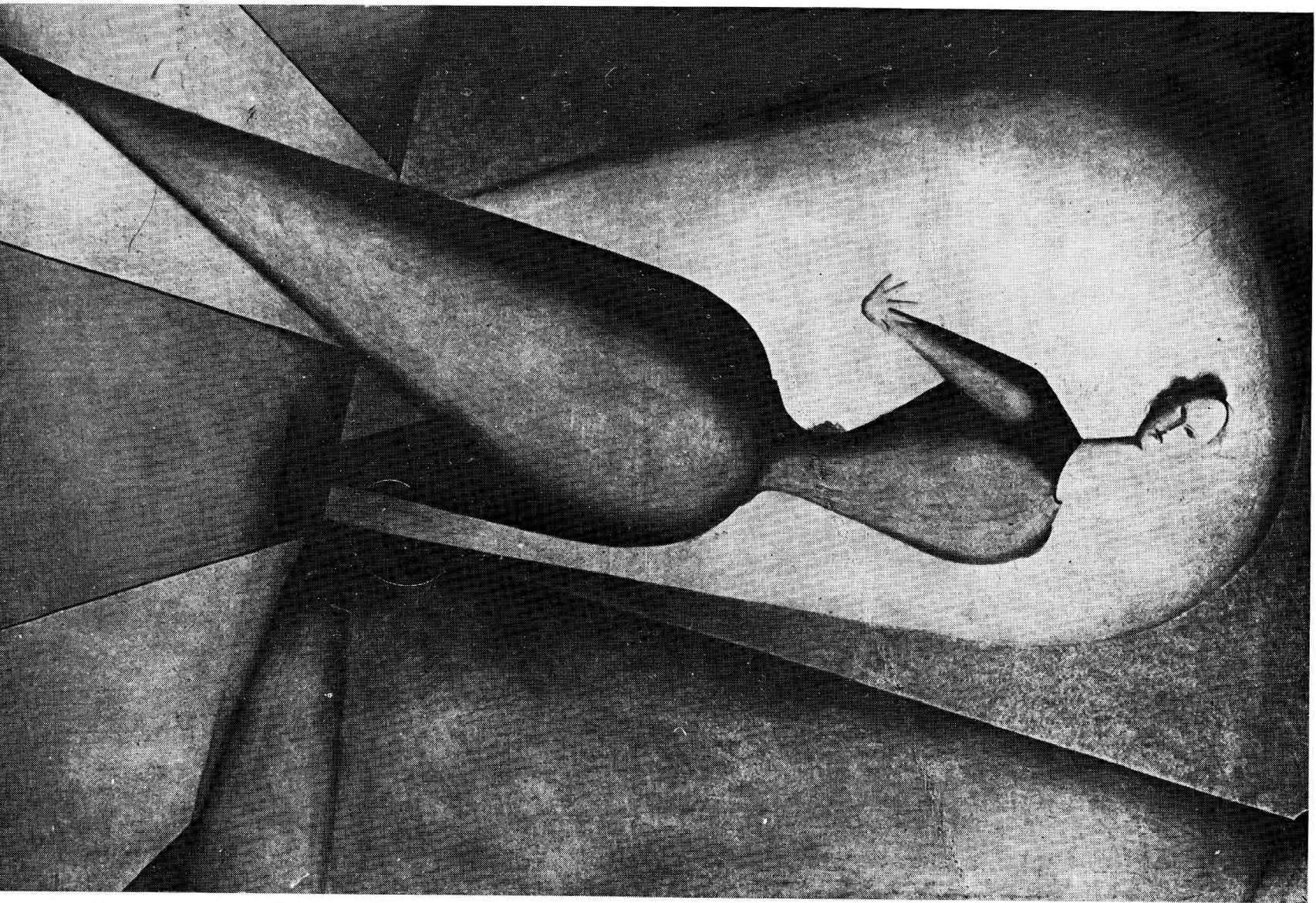
Más alkotások az osztályt reprezentálják. Hans Baluschek „A nagyváros fényein” szinte naturális módon mutatja be a Schöneberg pályaudvar környékét, a szűk utcákat, a munkába siető embereket: egy zálogház és egy áruház kulisszái közt, az idő, a hely és a tér hármas egységében ábrázolja a mindennapok szürke tragédiáját; képen még az alakok is jól egyéníthetők. Baluschek a sztereotip viselkedés szocio-historikus elemzésével mutatja be a szociális állapothoz tartozás érzését. Ezzel szemben F. W. Seiwert „Munka után” című konstruktívan fogalmazott tablóján illusztrálja a szakadékot a vékony ajkú, uniformizált kerek szemű sapkás munkások és a kalapos, egyénített intellektuellek közt. Nem a munkások „lelkiállapotát” választotta témájául, hanem a mechanikus tevékenységük-ből fakadó karakterisztikumot. A kép négyzetében elfoglalt uralkodó helyzetük — szemben az alkalmazottnak a kép bal alsó sarkába csúsztatott alakjával —

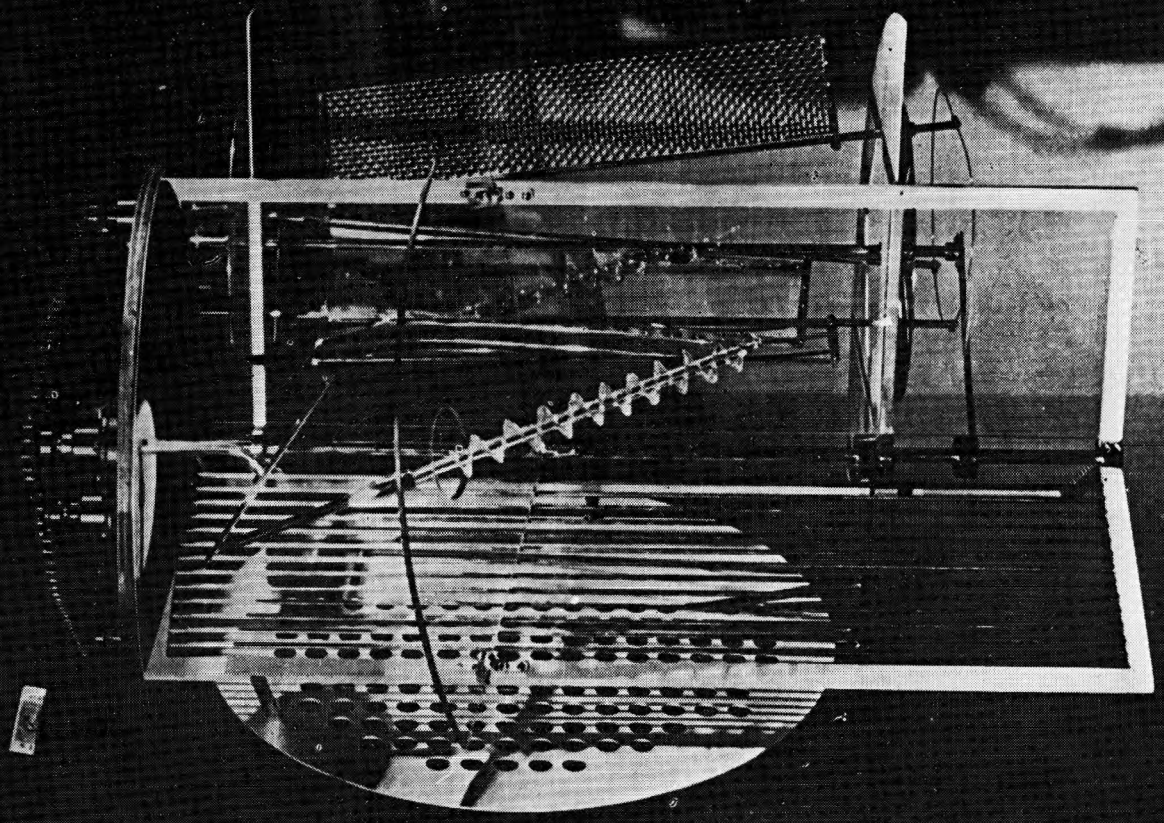

101
102

103

für ein rotes
Arbeiterfachlen!

A. Ke

Wählt Kommunisten!

azt a lappangó erőt hivatott jelképezni, melyet kollektív erejük képvisel. Seiwert visszautasítja a vörös lobogót lengető proletár hős ideális látványát; mint mondtotta, semmi fontosat nem talál abban, hogy „pontosan” ábrázolja a proletár orrát egy tüntetés alkalmából. Mégis, az osztályharcnak a kollektívva szerveződés elvont koncepciójává alakítása — ennek képi megfelelője a konstruktivizmus formális nyelve — azok számára, akikhez szól, aligha érthető.

A proletár-forradalmi művészet egyik legkiemelkedőbb alakja volt Jean Heartfield, akinek külön fejezetet szentelt a kiállítás. Helmut Herzfelde, aki a világháború idején az angolelles német propaganda elleni tiltakozásul változtatva meg nevét, eredetileg plakáttervező és alkalmazott grafikus volt. George Grosz hatására vált a Berlin-Dada egyik alapító tagjává, majd fotomontázsai mind erősebb politikai színezetet öltöttek. Ezek a militarizálódó burzsoázia, a hatalomra törő náci párt hazug szövegeit, demagóg népámitását leplezték le. Ebben a kifejezőmódban, a tipográfiai elrendezés és a reklámgrafika együttesében találta meg Heartfield a valóság ábrázolásának sajátos, egyéni módját. Míg a „realista” ábrázolásmód torzításai leírják a való igazságát, de maga ez az igazság szétbontja a művészi intenciót, a montázs pedig konfrontálja a valóság struktúráit a munka gyakorlatával, a fotomontázs, mint a valóság színlelése, ráerőlteti a valóságra a maga racionalitását. Ez a kontraszt készítette Heartfieldot, hogy dadaista politikai támadásaiból technikáját a valóság bemutatásának eszközévé változtassa, s ezzel a KP politikáját népszerűsítő eszközzé. Fotomontázsaiiban egyszerre van jelen az alkalmazott grafikus művészete, a plakát üttő hatása, a meglepetés technikája és effektusa, a dadaista akciók humora és lármája. Ehhez járul még a düh és a spontaneitás, a radikalizmus és minden kompromisszum megtagadása — amely pedig a dadaista műalkotásban jelen van, amikor a világ korvencionális képét dekomponálja. Ezt a sokoldalú aspektust Heartfield olyan vehemenciával fejezi ki, hogy az az érzésünk, életének egy részét nyújtja nekünk.

•

Az írás terjedelme gátat szab a részletesebb bemutatásnak. A kiállítás részletesen foglalkozott a fentiek felül a fotó második nagy korszakával, mely az I. világháborút követően bomlott ki, az építészet és a városépítés új jelenségeivel, az irodalom áramlataival, a plakát új funkciójával, s ebből adódóan új formájával, a tipográfia új módozataival. Mindennek a taglalására itt nincs mód. Befejezésül egy dologról még: a kiállításról magáról — a módszerről, ahogy mindezt a sok anyagot bemutatták és élvezhetővé tették. A képek és a gazdag, bőséges feliratok mellett igen sok diaflex és magnetofon mutatta be, mondta el azt, amit a műtárgyak nem tudtak elmondani, de amit a jobb megértés, az összefüggések feltárása érdekében szükségesnek véltek. A kiállítás katalógusa gazdag tanulmányanyaggal, képekkel, igen sok egykori publikáció teljes vagy részleges újraközlésével jelent meg. Mindez pedig azért fontos és tanulságos a mi számunkra is, mert összehasonlító, elemző vizsgálatok nélkül a magunk itthoni dolgaiban sem juthatunk előbbre. A Párizs—Berlin kiállításnak mind témaválasztása, mind bemutatási módszere megszívlelendő.

Amerre lépsz

*Dél lesz mire felszáll a köd
és áttör a fény ritkás tellegen
s elcsúszik mindjárt nedves hullt levélen
a ványadt, kisírt szemű őszi parkban.
A gömbakác kopott
a lomb lóg tétován
a megtépzott fán szorong a gyér levél
a göbös hárs kopaszán áll a fényben
míg felhők jönnek és
elrejtik újra a napot
s amerre lépsz
a sár a sár fogad.*

•

*Pár óra csak s megint csupán a köd
a semmi színe szakad rá szememre
hirtelen mindegy lesz a hova merre
s a zszibongó csönd fájdalma beföd.*

Hallgatunk

*A lélek sebeit szemérmesen
takargatjuk egymás előtt
és hallgatunk a ködös éjszakában
nem látjuk egymást csak emlékezünk.
Ébren tekszünk csak a sötétben
az álom kerüli szemünk
forgolódunk és helyünk nem találjuk
a már véget nem érő éjszakában.*

„...MINT TANÚ SZÓLNI A KÉSEI KORNAK”

Radnóti Miklós Nyolcadik eclogája

Radnóti Miklós végső eclogájának költői rekvizitumai jórészt a Biblia világából erednek. A teljes életmű bilikus és hitbéli megnyilvánulásait — itt és most — nem tekinthetjük át. Ám tudnunk kell, hogy Károli Gáspár Bibliája — mint *A könyv és az ember* című vallomásából is kitetszik —, a költő állandó olvasmányai közé tartozott. Kőszegi Ábel pedig Radnóti utolsó munkaszolgálatának krónikájában, a *Töredékben* arról ír, hogy a költő a bibliát Borba is magával vitte; s ezt — többi könyveivel ellentétben — el sem vették tőle. Sőt, a szemtanúi emlékezet azt is tudni véli, hogy bibliájának maradványait az abdai tömegsír feltárásakor is nála találták.

A *Nyolcadik ecloga* a fogoly költő legszabadabb verse. A fogságra csupán az idegen, szerbiai tájra utaló „vad hegyi út” emlékeztet. A világot, igaz, még javában háború dúlja, de a hit „a bűnös várak elestében” és a szabadulásban mégis erősödött. Radnóti — mint Tolnai Gábor mondja (*Irodalomtörténet*, 1969. 3. sz.) —, éppen azon a napon, (1944. augusztus 23-án) fejezi be a *Nyolcadik ecloga* végső változatát, mikor a román fasizmus letette a fegyvert. A hír futótűzként terjedt el még aznap a bori foglyok között, akik ekkor már a hazaindulás tervéről is tudtak. Természetesen nem napi hírek motiválták Radnóti utolsó eclogáját. (Első változata már július 22-én elkészült.) Ám az új remények is sarkallhatták a végső megformálás befejezésére. Hiszen aligha lehet véletlen, hogy az elhurcoltatása után irt, két egyértelműen derülő verse, (a másik a *Levél a hitveshez*) akkor keletkezett, mikor a hazatérés — úgy látszott —, hamar elközelítő valósággá lesz.

Barakk, kerítés, örök eltűnnek e versben. A költő az önpusztító világ romjai fellett találkozik Náhum prófétával. A Biblia mítosza költői valósággá válik. S könnyen lehet, hogy maga a próféta alakja is valóságos modellekhez kapcsolódott. Bori Imre Radnóti-monográfiájában a gornjaki kolostor körüli hegyi utak ihletéről beszél, „amelyen nagyszakállú, próféta kinézésű kalugyerek járnak-kelnek...” Tolnai Gábor, igaz, arról ír, (*Kortárs*, 1972. 3. sz.), hogy Radnótiék — a mű befejezése előtt — nem érinthették Gornjakot. Ám ha mégis ortodox pap lett volna Náhum alakjának *külső* ihletője, úgy nem feledhetjük: a próféta versbéli megszólítása, „szép öregember”, utalhat a 'kalugyer' szó görög eredetére. (Kalogerosz = szép öreg.) S talán azért is választotta Náhumot, mert a név vigasztalót jelent. — Mindehhez azután „a bűnös várak elestét” és az eljövendő szabadságot ígérő Náhum, meg Ézsajas könyvének felidézése, s újraolvasása a Bibliában, és ime, előttünk a lírai hitel. Kialakul az imagionárius párbeszéd a költő és a próféta között.

Üdvözlégy, jól bírod e vad hegyi úton a járást
szép öregember, szárny emel-é, avagy üldöz az ellen?
Szárny emel, indulat űz s a szemedből lobban a villám,
üdvözlégy, agg férfiú, látom már, hogy a régi
nagyharagú próféták egyike vagy, de melyik, mondd?

A próféta megszólítása ünnepélyes. A metrum — miként az egész költeményben — itt is segít kifejezni az érzést, a hangulatot. A leglúktetőbb, négy-négy daktilussal, a csodás jelenség okát kérdező, s a választ megadó, második és harmadik sor, míg a negyedik, az archaikus köszöntést megismétlő, a leglassúbb, a legünnepélyesebb. Majd megszólal ama — Radnóti verseiből már régen ismert — prófétai harag, amelyet a költő e sorral — „Szárny emel, indulat űz s a szemedből lobban a villám,” — s a „nagyharagú” jelzővel már előre sejtet.

Hogy melyik-é? Náhúm vagyok, Elkós városa szült és
zengtem a szót asszír Ninivé buja városa ellen,
zengtem az isteni szót, a harag teli zsákja valék én!

Vészit jósló már a próféta önmegnevezése is. A választ fenyegető kérdés vezetibe. S félelmetesen visszafogott feszültségű a név felfedésének sora; szinte robbanásra kész az a szigorú arány, amelyet a három daktilusi lábat követő három spondeus biztosít. Mintha csak azért teremtődött volna ez a szabályosság, hogy a „zengtem” igével bevezetett két sornak lehetősége legyen a detonációra. Mert már maga ez az ige is, — emberi beszédre alkalmazva — hatalmas feszültséggel tölti fel az első, véle kezdett sort. Holott a „zengtem” első előfordulásakor csupán egy — egykor elhangzott — fenyegetést idéz. Ám a következő sorban ez felfokozódik. Én nemcsak az öt daktilussal. A zengő szóból zengő *isteni* szó lesz, s ilyen előzmények után már alig tűnik fel az archaikus szövegkörnyezetben a *méregzsák* köznapi metaforájának az az átváltoztatása, amely minden további dühkítőrést félelmetesen előlegez: „a harag teli zsákja valék én.” — A nagyharagú Náhúm pedig így ír könyve kezdetén: „Ninive terhe; az elkosi Náhúm látásának könyve. Buzgón szerető és bosszúálló Isten az úr és telve haraggal...”

A költőnek ismert a próféta ősi haragja, írása azonban hasztalan maradt fenn, a korcs emberiség ebből mit sem tanult. Ezért idézi fel az egykori isteni fenyegetést, előkészítve a költőnek a maga Ninivéjét felpanaszoló szavait.

...a bűn szaporább, mint annak előtte,
s hogy mi a célja az Úrnak, senkise tudja ma sem még.
Mert megmondta az Úr, hogy a bő folyamok kiapadnak,
hogy megroggyan a Kármel, a Básán és a Libánon
dísze lehervad, a hegy megrendül, a tűz elemészt majd
mindent. S úgy is lőn.

Ez igen dinamikus metrikájú rész képi gazdagsága Náhúm könyvéből ered. „Hosszútűrő az Úr és nagyhatalmú, és nem hagy büntetlenül... Megfeddi a tengert és kiapasztja azt, és minden folyamot kiszáraszt. Elfonnyad a Básán és a Kármel, és a Libánon virága elfonnyad. A hegyek reszketnek előtte és a halak szétmállanak. Tekintetétől megrendül a föld, és a világ, és minden ami rajta él. Ki állhatna meg haragja előtt, és ki bírhatná ki búsulásának tüzet? Heve szétfoly, mint a láng, és a kőszálak is szétporlanak tőle.” (I;3—6.) — A költő pedig elmondja, hogy mint ismétlődnek meg a Náhúm leírta borzalmak az ő korában.

Gyors nemzetek öldöszik egymás
s mint Ninivé úgy meztelenül le az emberi lélek.

A lemeztelenült emberi lélek itt az elaljasodás jelképe, s azé a szégyené, amelyről — az Úr lemeztelenítette emberekre mutatva — Náhúm is beszél. (3;5) „Mit használtak a szőzatok és a falánk fene sáskák / zöld felhője mit ért?” — hangzik a költő kétségbeesett kérdése, „hisz az ember az állatok alja.” S ez utóbbi borzalmas metaforát úgy bontja ki, hogy a maga korának nap mint nap megélt, modern háborús poklára vetíti rá a Náhumét.

*Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket,
fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
megsül benne, a gyártelepek felszállnak a füstben.
Égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul,
s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték
s mint legelőkön a marhalepény, úgy megsugorodva
szertehevernek a holtak a város térein, ismét
úgy lőn minden, ahogy te megirtad.*

Valóban úgy lőn minden. „Az utcákon robognak a szekerek, összeütköznek a piacokon, tekintetők mint a *fáklyák*, *tutkosnak* mint a villámok.” (Náhum, 2;4.) — Gyermekgyilkosság. Radnóti korának mindennapos eseménye. „Falhoz verdesik *itt is, amott is* a pötty csecsemőket.” — „Kisdedeik is falhoz verettek *minden utca sarkán*...” — olvassuk Náhumnál. (3;10.) Radnóti pedig, modern pusztulás-képeivel olykor még a testamentumi szörnyűségek leírásán is túltenni látszik. Az égő utcán rohanó nép helyett ez a félelmes *névcseré* olvasható: „égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul.” S az akusztikai hatás is ijesztő. Harsány hang, szirénaüvöltés hallatán jön el a pillanatnyi, fiktívnek ható csend, mert amint az utca „bűgva elájul”, máris „fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték.” A bombázás következtében pedig „mint legelőkön a marhalepény, úgy megsugorodva /szertehevernek a holtak a város térein...” E hasonlat borzalmával talán csak Ézsaiás versenghet. „A bűnösöknek holttestök szemétként fekszik az utcán.” (5;25.) „Megöltjeik temetetlen maradnak, hulláik bűze felszáll, és hegyek olvadnak meg vérök miatt.” (34;3) Ehhez képest Radnóti *Első eclogájának* ez a sora — „annyi halott hever ott, hogy nincs aki eltakarítsa.” — halványnak tűnik. Ám a költő, vagy — igazabban szólva — a XX. századi történelem állja a versenyt. „... hallgatag / férgek másznak szét a messzi réteken és lassan szétrágják a végtelen / sort fekvő holtakat.” (*Háborús napló*, 4. 1935-36.) — A Nyolcadik ecloga e sorait pedig, — „megmondta az Úr régen szavaiban, / hogy jaj a prédával teli várnak, ahol tetemekből épül a bástya” — Náhum könyve hitelesíti: „Jaj a vérszopó városnak! Mindenestől hazug és erőszakkal telve, és nem szűnik rabolni. ... sebesült tömegek, holtak sokasága, nincs számok az elesetteknek; megbotlanak hulláikban.” (3;1—3.) Íme, a bibliai naturalizmus találkozása egy másikkal, amelyet *kora* kényszerített ki Radnóti Miklósból, az idill-költőből. Igaz, már régen meg kellett tanulnia: „Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek / között neveltek engem gyilkosok...” (*Írás közben*, 1935.)

Mindezek a borzalmak adják okát a próféta visszatérésének „az ősi gomolyból a földre.” A düh hozta vissza, a már látott harag, az évezredek óta lángoló. S ez örök indulat éltetőjéről a próféta a költő kérdésére elmondja:

Hajdan az én torz számat is érintette, akárcsak
bölcs Izaiásét, szénnel az Úr, lebegő paraszával
úgy vallatta a szívem; a szén izzó, eleven volt,
anygal fogta fogóval s: „nézd, imhol vagyok én, hívj
engem is el hirdetni igédet”, szóltam utána.
És akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak,
s nincs nyugodalma, a szén, az az anygali, égeti ajkát.
S mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az.

Az itteni igen emelkedett ünnepélyességet a metrum is sugallja. A lassú ünnepélyesség megfelel az okfejtő jellegnek, az elhivatás történetének. A kezdő sorban az elbeszélés hangütését színezi az a — korábban más szerepet játszott — arányosság, amely három daktilust követő három spondeusi lábbal építkezik. (Ugyanez megtalálható az ötödik és a nyolcadik sorban.) Az ünnepélyességet fokozza a lassításnak a negyedik sorban látható módja, ahol két daktilust fog közre egy-egy spondeus. S fenségesen követi a metrum a prófétai küldetés és

az öröklét kapcsolatát a hatodik sorban, ahol a gyors indítás, (két daktilus), meg a — kötelező — ötödik daktilusi láb, tehát ez a mozgalmasság veszi körül a küldetés két spondeus lassú ütemével fémpelzett méltóságát. A csillapíthatatlan tettvágy sorát, (a hetediket) pedig öt daktilus „nyugtalansága” teszi még érzékletesebbé.

Mint Trencsényi Waldapfel Imre írja, (Utazó Radnóti Miklós eclogáihoz), e rész eredete Ézsaiás könyvében található. (VI; 5—8.) „Akkor mondek: Jaj nékem, elvesztem, mivel tisztátalan ajkú vagyok és tisztátalan ajkú nép közt lakom: hisz a királyt, a seregeknek Urát láták szemeim. És hozzám repült egy a szeráfok közül, és kezében eleven szén vala, a melyet fogóval vett volt az oltárról; és illette számat azzal, és monda: Imé ez illette ajkaidat, és hamisságod eltávozott, és bűnöd elfedeztetett. És hallám az Úrnak szavát, aki ezt mondja vala: Kít küldjek el és ki megyen el nekünk? Én pedig mondek: Imhol vagyok én, küldj el engemet.”

Hogy itt prófétáról és költőről egyaránt szó van, annak versbéli bizonyosságát is látjuk alább: „Próféták s költők dühe oly rokon...” De ezt mutatja eclogánk egyik remekmű előzménye is, a *Lapszéli jegyzetek Habakuk prófétához*, (1937.), amelyben a költő a prófétához szól, de nem őt szerepelteti, hanem magáról beszél; ama tüzes harapásról, amely az ő *elhivatottságát* pecsételte volt meg. „Városok / lángoltak, / robbantak / a faluk! / légy velem / szigorú / Habakuk! // Kihült már, / fekete / a parázs; / bennem még / lánggal ég / a tüzes / harapás! // Ételem, / italom / keserű. / Kormozz be / talpig te / fekete düh!”

Ő is az Úr elhivatottja, — költő.

És akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak,
s nincs nyugodalma, a szén, az az anygali, égeti ajkát.

Bori Imre írja, hogy Náhúm „anti-Jónás”. De, tegyük hozzá, nem csupán azért, mert Jónás „rühellé a prófétaságot”. Hiszen az ő történetének ez csak egy része. A nagyobb ellentét Babits Jónása és Radnóti Náhuma között nem itt van. Sokkal inkább abban, hogy Jónás ideje véges, Náhumé pedig *végtelen*. Az Úr Babits művében, — hogy megkegyelmezett Ninivének —, így elmélkedik: „...Van időm, én várhatok. / Elöttem szolgálaim, a századok, / fújják szikrámat, míg láng lesz belőle; / bár Jónás ezt már nem látja, a dőre. / Jónás majd elmegy, de helyette jő más, / így gondolá az Úr; csak ezt nem tudta Jónás.” — Radnótinál az örök élet *örökké sugárzó költői-prófétai erőt* jelent. Babitsnál azonban a *véges emberi erők sokasága* tölti be a végtelenség Urának akaratát. Pedig volt, hogy Radnóti is érezte a Jónás szűkre szabott idejét. “Fölállok és a rét föláll velem. / A szél elült. Egy kankalin kacsint. / Elindulok s a másik oldalon / a hullószirmú törpe körtefák / hirdetik, hogy úgyszincs irgalom. // De jön helyükre más. Megyek / és jön helyemre más. Csak ennyi hát? / akárha vékony lába tűnő csillagát / a hóban ittfedelné egy madár... // Micsoda téli kép e nyárra készülé- ben! / És szinte pattog újra már a nyár. // Bokor mozdul s a fúvó napsugáron / egy kismadár megrémült tolla száll.” (*Koranyár*, 1939.) — „De jön helyükre más. Megyek / és jön helyemre más. Csak ennyi hát?” Valóban csak ennyi?

És akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak...

A választottnak pedig „nincs nyugodalma, a szén, az az anygali égeti ajkát.” Próféta mondja ki újra az Arany János-i *Mindvégig* elszántságát, ama Radnóti egész létét meghatározó, a végsőkéig kitartó alkotás, költői helytállás eszményét. Ebből merített mindig erőt, s ez volt és maradt végső öngazolása.

Az, hogy Isten Úr a végtelen időn, s hogy a pillanat szorításából csak e végtelen időhöz lehet fellebbezni, ez pedig egyaránt kitetszik a *Mindvégig* eszmeiségét maga is valló Babits, és Radnóti művéből. Az Úr mondja Jónás köny-

vében: „s negyven nap, negyven év, vagy ezer annyi / az én szájamban ugyanazt jelenti.” Náhum pedig így idézi a XC. zsoltárt:

S mennyi az Úrnak, mondd ezer év? csak pille idő az!

Radnótiban azonban sok éve már a *maga* „pille ideje”, s az öröklét kettőssége munkál. „Órákat élő lepke szállt le rám / s időtlen éltű csillag nézett: / mennyi az, amennyit eddig éltem? / huszonkilenc év? / hófehér enyészet / dédelget, ringat s úgy emel fel, / mint gyöngye pelyhet lassú szél, / lassan és borzalmas kényelemmel, // ... A lepke meghal s lám az égi fény / az vándorol időkön által, / nagy folyók tűnődve egyre folynak, / s deltáiknál iszap zsong fodros háttal, / víz álmodik a sűrű ringó / nád közt s a fényben föllebeg / a nap felé egy rózsaszín flamingó.” (*Huszonkilenc év*, 1938.)

Az idő folytonossága az enyészet és az öröklét kettősségében jelentkezik. Az idő végtelenjét sejteti — Tamás Attila megállapítása szerint (József Attila költészetével rokon sajátosságok Radnóti Miklós lírájában), — a *Hasonlatokban* érzékeltetett „folyton gyűrűző idő”, és mások. S ha az imént, a *Huszonkilenc évben* a „hófehér enyészet” szeszélyes játékává válhatott is a költő élete, de ez az emelő idő — ismét Tamás Attilát idézzük — jelentkezik az örök művészi létet igazoló *Nem birta hát...* soraiban: „A munkáló idő emel ma már, / hiába omlik rád sír földje most...” Majd a *Negyedik ecloga* időkérdésével folytatódik Tamás Attila gondolata; ismét az emelő, tovavivő időt hangsúlyozandó: „Miért vett mégis karjára az idő» — kérdezi a költő a *Negyedik ecloga* elején, hogy majd eljusson a törvény megfogalmazásáig: »emelt s leejt a hullámzó idő...»” De — tegyük hozzá —, át is hágja a törvényt, ha nem is másíthat rajta. Tudja ugyan: „Ring a gyümölcs, lehull, ha megéri; / elnyugtat majd a mély, emlékekkel teli föld.” Ám ezt követi a végső fellebbezés, amaz Ézsaiástól eredő prófétai harag, (30:27.), amely erőt ad, akárha a végső dolgok utánra is:

De haragod füstje még szálljon az égig,
s az égre írj, ha minden összetört!

Evvel az ars poétikával, a *Mindvégig* ars poétikájával aztán el is jut a *végtelen* partjaira, az örök felé. E partoknál, igaz, egy pillanatra meghököl. — „Mennyi az Úrnak, mondd ezer év? csak pille idő az!” — vallja a próféta. A költő önnön sorsára mutató válasza, a múlandó élet zsoltárának e visszhangját hallván, kétkedő, ijedt.

Mily fiatal vagy atyám! irigyellek. Az én kis időmet
mérném szörnyű korodhoz? akár vadsodru patakban
gömbölyödő kavicsot, már koptat e röpke idő is.

A sorok ritmusának nyugtalanságát az *enyészet fenyegetése* okozza. E helyütt válik a mű személyesen líraivá, és jut el a közösség mélypontja után az egyén mélypontjához. Itt, az első sor a maga öt daktilusával olyan, mint mikor hirtelen megszalad a szívverés, hogy a következőben már zaklatottá, zilálttá váljék ez a — metrummal sejtetett — szívdobogás. A harmadik idézett sor pedig az enyészet tényét jelzi az emberi kinyilatkoztatás bizonyosságával, s ezt látszik hangsúlyozni a metszet előtti és utáni lábak azonossága. — Valóban az egyén mélypontja ez. Ám mégis van feloldódás. Az Úr küldöttjének nincs kora, s ilyen küldött a költő is. Néki, az enyészet tudatától megriadó embernek mondja a próféta: „Csak hiszed. Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg. / Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népek, / s innivaló!” És erről az örök idejű költőről vallott, — mint Bori Imre írja —, már 1939-ben a Sík Sándornak írt *Köszöntőben* is. „Ötven év? / kit ünnepeltek, annak nincs kora. / A költő hangja száll, / visszhangja támad s hallható / a néma s mégis harsogó időben. / Mit is jelent-

het húsz, vagy ötven év? / Múlt és jövő századok sora? / A költő oly idős, amennyi a világ, / foglyul nem eshet, s röptében néha tág / a horzsoló közel s a föld felett / a csillagrendszerek hona / moccanni néki szük lehet. ... / Ötven év? / nem azt köszöntöm és a költő ünnepén, / költőnek nincs kora. / Ma gyermek még és új játékra kész, / egy pillantás és újra régi mester, / aki a gyermek századot tanítja / tapasztalt bölcshez illő türelemmel."

Bori Imre, aki könyvében — evvel az idézettel — a rokonságot a *Köszöntő* és a *Nyolcadik ecloga* között megmutatta, méltán tartja a Sík Sándor születésnapjára készült költeményt a mindenkori költő Radnóti alkotta természetrajzának, — ars poétikának. Valóban, mi is lehetne ez más? „Költőnek nincs kora.” Babiitsról írta: „oly időtlen vagy te, mint a csillagok.” (*Csak csont és bőr és fájdalom*) — Vagy mi más lehetne e gondolat a *Köszöntő*ből: „A költő... foglyul nem eshet”. Foglyul eshetett Batsányi? *A Rab és a madár* költője; aki *A mester és a tanítvány*ban irodalmunkban talán elsőként fogalmazta meg a költő — Radnóti által oly mesterien megérezkített — benső szabadságát? Vagy foglyul eshetett — a Radnóti által is (s nem véletlenül) fordított — Andre Ghènier; aki verset írt a vérpad árnyékában? A *Nyolcadik ecloga* pedig — mint előrevetítettük —, az elhurcolt költő legszabadabb verse. E szabadság a vers zárásában, Náhum végső, patinás veretű és megszenvedett örömtől súlyos mondataiban ér el a csúcspontjára.

Ismerem újabb verseid. Éltet a mérég.

Proféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány,
rabbi, ki betöltötte a törvényt és szavainkat.

Ki legyen hát „amaz ifjú tanítvány?” Ifjú, tehát Náhum és a többi ószövetségi próféta *történeti idejéhez képest* eljövendő. Ez pedig a Messiás, akit éppen ezért az Ószövetség prófétái gyakran illetnek — mint ifjút — *Csemete* névvel. Például Ézsajásnál, (4;1.) A másik megnevezés: *rabbi*, vagyis mester. Krisztus megszólítása ez az Újszövetségben, (pl. János Ev. 1;39.). „Amaz ifjú tanítvány, rabbi” pedig, — mondja a próféta —, „betöltötte a törvényt és szavainkat.” Az Ószövetség törvényeinek és a próféták Messiást jósló szavainak betöltőjére utal Radnóti Náhuma. Róla az Ótestamentum számos helyén olvashatunk; így Ézsajás könyvében is. (42;1,3.) Máté Evangéliumában pedig Krisztus mondja: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább hogy betöltssem.” (5;17.)

Proféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány...

Ismeretes a Bibliában az *éltető ige* jelképes emlegetése, mint „étek ... s innivaló”. Ézsajásnál ez az étel- és italszimbólika még konkrét szemléleti képeken alapul. (55;1.) Az *Apokalipszis* — Radnóti János *jelenései* című naplórészletében is idézett — befejezésében azonban már teljesen megfelel a jelkép a költő itteni sorainak. Annak, hogy ebből az éltető erőből *élhetne, ki élni akar, amaz ifjú tanítvány ígérte ország eljöveteleig.* (János Jel., 22; 17,20). „És a lélek és a menyasszony ezt mondják: Jövel! És aki hallja, ezt mondja: Jövel! És aki szomjúhozik, jöjjön el; és aki akarja vegye az élet vizét ingyen. ... Ezt mondja, a ki ezekről bizonyosságot tesz: Bizony hamar eljövök. Ámen, bizony jövel Uram Jézus!” Amaz ifjú tanítvány, rabbi, — írunk sem kell ezek után —, Jézus Krisztus.

Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak, —
kérdém? Lásd az az ország. Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.
Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.

E sorok jelképrendszere igen összetett. A próféta hívja a költőt hirdetni, „hogy már közelít az az óra, már születőben az ország.” Krisztust idézik e sorok: „Bétölt az idő, és elközelített az Istennek országa...” (Márk, 1:15.) De nem a halni készülő ember túlvilágra utaló vigaszát jelzik e verssorok, hanem az élni akaróét, az életben hívőét és a másokat is éltetőét. „Jöjj hirdetni velem...” A Biblia logikájából az imígyen megformált jelképesség egyenesen következik. Mert a Krisztus ígérte ország az Apokalipszis borzalmi után jön el. A költő is apokaliptikus borzalmakat élt meg. Ezek után pedig megújhodott világ közelít. E világba indul el költő és próféta, s az összegyűjtött nép. Ez az Úr célja. De nemcsak általánosságban.

Az „ország” jelképe az általánostól halad a konkrétabb felé. Elsőként ama költői, prófétai, tápláló harag szükségességének időhatározójaként szerepelt: „míg eljön az ország”. Ez az *általánosság*, a krisztologikus értelemben megújuló világ szintje. A második fokozatban az *idő* szimbolikája válik konkrétta.

Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. ...

„az az óra”. — Az „óra”-ra rámutató névmás is érezteti: *csak* egy óráról lehet szó. A *szabadságban megújult világ* idejéről. Ezt igazolja a felszólítás a jó hír *hirdetésére*, — „Jöjj hirdetni velem...” S ez a *hirdetés*, mert a közelítő *óra* és a *születő* országra vonatkozik; *így próféciában*, (a „már” közeli időt jelölő határozó kétszeri előfordulásával), Vergilikus IV. *eclogáján* — utóbb krisztologikus értelmezést kapott — *megjövendölt* aranykorára emlékeztet.

Eljött már az idő, mit a jösnő szent szava *hirdet*,
Újraszületve az évszázak nagy rendje megépül.
Már megtérhet a Szűz, meg az ősi saturnusi korszak,
Már új sarjat küld a magasból a földre az ég is.

(Trencsényi Waldapfel Imre fordítása)

A közelítő óra határozottságához képest az *ország* jelképe még mindig általános: „már születőben az ország.” — A szabadságban megújuló világ „terrénuma” ez. Legmegfoghatóbb jelképességét harmadik előfordulásakor nyeri el, mikor *határozott cél*lává válik. „Hogy mi a célja az Úrnak, — kérdém? lásd az az ország.”

„már közelít az az óra, /már születőben az ország.” Ez az ország időbeli közelítése. De nem téren kívül játszódik ez az imaginárius jelenet, hanem egy „vad hegyi úton”, „jajjal teli Szerbia ormának” nagyon is reális táji közegében. Így térbeli távolságot is sejtet a költő. Rámutat a próféta az országra, — szinte a vad hegyi út magasából és távolából —, egy távolra mutató szóval: „Lásd az az ország.” Mózes láthatta meg ekként — igaz halála előtt —, az Úr szavára, a Nébő hegy magasából az ígért földjét (V. M. 34:1—4). És így a jövő e leheletfinom jelképe oly térbelinek, materiálisnak is tűnik. A költő, úgy véljük, a próféta felszólításakor megpillanthatta az időben elközelítő, szabad, de térben oly távoli hazáját. S ha ez így van, akkor a próféta szavában, — „lásd az az ország” — feltör a költő honvágya az iránt az ország iránt, amelyhez térben meg kell térnie, hogy *számára* a jövő idősikjén, mint vágyva vágyott eszmény, meg-

valósuljon. Egyszerűbben szólva: nem gondolhatott úgy egy új világra, hogy hazájára, népére ne gondolt volna. (A versben a *nép* említése is *szűkebb* közösséget jelöl.) S ha így volt, akkor az elválasztó messzeségre is gondolnia kellett. És annak legyőzetésére is.

„Útrakelünk” — ez a varázsszó oldja fel az ország meglátásának ünnepélyes feszültségét, és a honvágy gyötrelmét is. — „Útrakelünk, gyere, gyűjtsük össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.” — Az elhivatott ember, asszonyával és népével útrakél. Az itteni bibliai hangulatot talán mindennél jobban hitelesíti Mózes útrahívása, akihez az Úr így szólott: „Eredj, térj vissza Egyiptomba; mert meghaltak mindazok a férfiak, akik téged halálra kerestek vala. És felvevé Mózes az ő feleségét és fiait és felülteté őket a számarra és visszatére Egyiptom földére. Az Isten vesszejét pedig kezébe vevé Mózes.” (II. M., 4;19—20.)* — „hozd feleséged s mess botokat már.”

Különös ezt olvasni: „hozd feleséged”. Ennek értéséhez nem elegendő a mítikus közeg *önmagában*. Számára ez a szó nem lehetett *csupán* a testamentumi hangulatteremtés eszköze. Nem devalválódhatott egyszerű bibliai kellékké. Nagyobb becse van az ő szótárában ennek a szónak. Még arra is gondja volt, hogy a mű első változatában szereplő „menj *asszonyodért*, hozd” archaikusabb alakot a testamentumi nyelvbe szintén kifogástalanul beleillő, ám a mai nyelvérzék számára is tökéletesen elfogadható „hozd feleséged” szókapcsolatra cserélje fel. (Holott a feleség megnevezésének archaizmusai, — hitves, asszony — igazán nem voltak idegenek tőle.)

„Hozd feleséged” — mintha csak a házba kellene bemenni érte. Hol van már a messzeség? Itt és most legyőzetett. A költő a jelenbe varázsolta a hazatérést.

Ezután indul meg majd a vándorlás. „Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott, /az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.” — A göcsörtös bot, — mint Trencsényi Waldapfel Imre mondja —, Vergilius V. *eclogájára* utal. „Te pedig fogadd el ezt a botot. Szép egyenlően nőttek görcei...” (Révai Miklós fordítása.) S talán az sem egészen véletlen, hogy Radnótinak éppen ez a mű szolgált egy, — a Nyolcadik *eclogát* lezáró — jelképpel. Mert az V. *ecloga* bukolikájának lényege, — mint Trencsényi Waldapfel Imre írja a Vergilius IX. *eclogájának* fordításával Radnótit is szerepeltető *Pásztori Magyar Vergilius* kísérőtanulmányában —, a Daphnis-mitosz ama tanulsága, hogy mikor ő, Daphnis az Olümposzra kerül, „a személyében kifejezésre jutó igény a világ isteni rendjében örökérvényű helyet nyer...” (Itt a pásztorköltészet aranykoriságáról van szó.) Radnóti költeményében ezt az igényt az örökké sugárzó, halhatatlan költői-prófétai lét fogja beteljesíteni; egy krisztologikus aranykorban megvalósítani. Így lesz eljövendő az az ország, amely felé most elindul a próféta, a költő és a nép.

Szabadon élni akaró nép vándorlása ez, — mint Mózes idejében Egyiptom földjéről —, fáradságos úton, ám a jelenbe varázsolta hazatérés által a térbeli vándorlás jelképét a jövő idősíkjára vetítve, *egy eljövendő szabad Magyarország felé*.

* Erre a lehetséges allúzióra Hahn István professzor hívta fel a figyelmemet.

Rimbaud a sivatagban

*Ha elpihent a karaván s felkelt a szél:
a sűrke-szomorú sivatagban
az ereszkedő Nappal – mint ki megélt
már mindent –: tüzet cserélt. Majd lassan*

*homok-párnára eresztette a fejét:
– „Jó, hogy már nem írnak engem...” – S mintha Jég
déli-sarki szobra kísértene: vakkant
a Végzet az isteni szikrás agyban.*

*– Mit is érthetnek meg ebből a tevék?! –
Homlok-mennybolton üstökös pattan.
Új röppályákra tételez át az Ég.*

*Egy alvó társ – ki szinte mozdulatlan
kékül immár a tenger-sós homokban –
csak gondolatjel a Versben. Semmiség.*

*... És tudta már: A magasságos mélység
salak nélküli, egy és oszthatatlan.
Ember fia – így nem kenheti vétkét
halandóra, ki sírből sírba osson.*

*Holdfény-éremmel a mellén, avatatlan
kibic-teremtő: bírál és dönt e hétrét
görnyedező-fontoskodó világban;
s vakargatja arcán az isten képét:*

*– „Nekem Ablak; tevének abrak... Mit is még...?” –
Degez tárcája ki-becsukósdit kattán
s ajkán mosollyá pirkad a keserűség.*

*Csak a szomjúság gyötrő és olthatatlan.
De bontogatja szirmát a nefelejts-ég
s virrad az oroszlán-sárga sivatagban.*

Ezüst terep

*Ha ma éjszaka verset írnék, alvás helyett
mondjuk,
a facsokoládépapírról írnám
bizonyosan,
a facsokoládépapírról, amely ha jól megszemlélem
ezüst terep,
felülről bábszínházi kellék, tükör-görcs,
happy-end-ország,
alulról porckorongsérves füveknek törékeny
ellenszegülés.*

*Ha ma éjszaka aludnék versírás helyett
mondjuk,
kétütemű nyolcasba, esetleg kétütemű nyolcasba
gyömmöszölném a szuszogást,
és bizonyosan
szépet álmodnék ama versműről, amely tulajdonképpen
ezüst terep,
ólmotörékeny bútorhuzatja, például bútorhuzatja
a nagyszalkás facsokoládénak éppen, mondjuk
a végesehossza
kirakatban.*

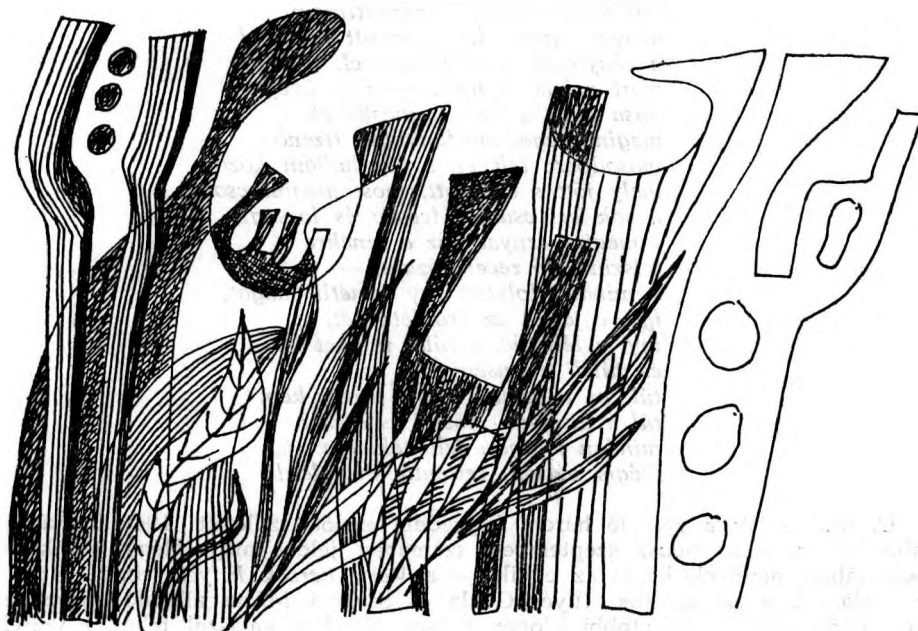
Bukolika

*Minden bizonnyal nyáresti éj van.
Így.
Amúgy
szurokba mártogatult a nappal keksze
kipállott szájú szónok az este.
Közben latin derü.
leng leng a szmoggyár tüstje kéken
dögcédulák az estikéken.
Patak patak hátán,
olyik eldobált trabanton folyik át.
Jön le a pásztor a hegyről,
ballag a hegyre a költő.
Félúton ünnepi könyvhét.
Ablakokban vacsoraszag-zászló,
egyforma
elsején negyedikén hetedikén,
hétszázhetvenhetedikén.*

Lehet mérték

*lehet mérték
az optika,
és kettőnk
párhuzamosa
a végtelenbe
tartva ponttá
rövidül*

*lehet mérték
a talpfa,
végtelenig össze-
s messzetartva
egymást
loholunk
egyedül*

VERSRŐL VERSRE

SZABÓ LŐRINC: A FÖLDVÁRI MÓLÓN

A VERSRŐL LATOR LÁSZLÓVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET
(Elhangzott a Magyar Rádióban, Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

A FÖLDVÁRI MÓLÓN

*Partra dőng a tó: nagyítóüveg-
húsa alatt ingó terméskövek
dagadnak-fogynak, ahogy éleik
szöge a híg kristályban megtörik,
szűkül vagy tágul: a dirib-darab
roncsok együtt emelik hátukat,
torz teknősbékák, a vízzel, amely
szabályosan lüktetve futja el
mohos lapjukat, aztán lecsorog
s fél vagy negyed ütemkésés konok
játékával kontráztatja saját
lélegzetének nyugodt ritmusát.
Nyiló recék kereszthálózata
borzong egymáson át ide-oda,
s lent, a napsütött fenékhomokon,
hol halak húznak, lehelletinom
árnyuk együtt fut s együtt tűnik el
a fénytörés színörvényeivel,
mert máris új hullám nő és üveg-
húsa alatt a torz terméskövek
megint dagadnak-fogynak: tizenöt
másodperc telt el, s két hullám között,
mely jött s elomlott, most megint csorog
a sok kis csurgó, fecseg és locsog,
s megint árnyat húz a fenékre a
felszín futó renehálózata, —
s mindez folyton így ismétli magát,
így, e játék, az örökléten át,
így, e léhaság, s túlél minket is,
és túléli ellenségünket is,
túl, ez a semmi, ez a tünde kép,
túl a királyok, hősök és a nép
minden jövőjét: jelentéktelen,
mégis másod, rettentő Végtelen!*

D. M.: — Ez a vers jó három évtizeddel ezelőtt született: 1948 nyarán írta Szabó Lőrinc, s a *Válasz* szeptemberi számában jelent meg. Négy másik vers társaságában, amelyek közül az egyik — a *Vers, versek helyett* című — éppen arra válaszol, a szerkesztők, Illyés Gyula és Sárközi Márta állandó sürgetésére, hogy; miért nem ír az utóbbi időben verset. Versben válaszol tehát a verseket kérő szerkesztői unszolásra, s indokul, magyarázatul azt hozza föl, hogy tele van „megélt költeményekkel”, s hogy „a megélt költemény a legszebb; de száz s ezer kell belőle, míg világra jön egy”. — Megvannak hát az ígért versek (egyszerre

tízet ígért), csak éppen nem a papíron, hanem — ahogy Szabó Lőrinc írja — „a húsomban, idegemben, valahol a mirigyeim álmában.” (S hogy Szabó Lőrinc meny-nyire a testében hordta a verseit, annak bizonyítéka lehet a néhány évvel későbbi vallomás, *A huszonhatodik év* 85. szonettjének pár sora: „naponta ötszáz vers át-sajog, ötezerannyit fáj naponta, hogy megírni erőm csak sorokra futja.”) Aztán a folyamatos sürgetés, a lapzártá stressze mégis kirántott belőle öt verset, köztük *A földvári mólón-t*, amelyet azóta is úgy értékel az irodalmi köztudat, hogy „még Szabó Lőrinc mértékével is kivételes, hibátlan remek.” (Rába György) — Mi teszi azzá? Mitől ilyen kivételes és hibátlan remek?

L. L.: — Nem tudom, hogy az irodalmi köztudat csakugyan nagy versként tartja-e számon *A földvári mólón-t*, én mindenesetre annak érzem. Ahogy Rába Györgyöt idézted: kivételes, hibátlan remeknek. Ha egy mondatban kellene meg-indokolnom, hogy miért az, azt mondanám, hogy a pontosan rögzített látványnak és az elvont tartalomnak olyan természetes egysége van benne, amilyen csak ritka remekművekben szokott létrejönni.

D. M.: — S úgy jön létre, hogy nincsen benne földi salak; mondanám, ha — költő volnék. De nem ok nélkül említem a földi salakot. Azt hiszem, érdemes szemügyre venni egy ilyen kivételes remekmű születésének a földi körülményeit. — Szabó Lőrinc monográfusa, Kabdebó Loránd rekonstruálta — naplóbejegyzések, levelek, baráti visszaemlékezések anyagából — azoknak a napoknak a földi történetét, amelyekben a költő húsába, idegzetébe, mirigyéibe ivódott *A földvári mólón* verselménye, amely egyébként a költő intellektusát szinte folyamatosan megrendítő, a versekben is többször kifejezett gondolati felismerés volt. De visszatérve a vers életrajzi hátteréhez: Szabó Lőrinc 1948. július 21-e és 24-e közt, baráti fiatalemberek meghívására egy motorcsónak-túrán vett részt, le a Dunán egészen Paksig. A költő, aki szenvedélyes utazó és szenvedélyes levelező is volt, Dunavecseről egy lapot is megereszt feleségének: „Itt van Petőfi apjának (lehúzott redőnyű) mézárszéke. — Írja Szabó Lőrinc. — De én nem láttam, a csónakot őrzöm éppen egy árterületen parton.” Másnap, már Foktőről írja, hogy a motorcsónak bedöglött, ezért otthagyja a Dunát; Paksról Szekszárdra megy, onnan Somogyba a kakasdi rokonokhoz, majd vissza Siófokra, közben Baránszky Jób Lászlót is útba ejti Tihanyban, meg Illyéséket, átugrik Akarattyára, Kodolányihoz, és ismét visszaszalad Somogyba, igali orvosbarátjához, dr. Baumgartnerékhez. S utóiratként még ezt is odabiggyeszti ehhez a levélhez: „A rossz nadrágom tele van új molylyukakkal: nézzék át a ruhaszekrényt!” — Akik ismerték, tudják, mennyire imádkozta Szabó Lőrinc az ilyen kis körutazásokat, gyors ide-odacikázásokat, főleg a Balaton környékén, ahol a körút minden állomásán jó barátok, barátnők várták a költőt, olykor pedig titkos szeretők. S ezt nem ok nélkül hozom éppen e vers kapcsán szóba. Kabdebó Loránd ugyanis kiderítette utólag, hogy ebbe a kis nyári körutazásba, amelynek egyik „megélt költeménye” éppen ez a „Csurgás a Dunán”, s amelyről szinte óráról-órára elszámolt családjának, egy illegális villámlátogatást is beiktatott a költő: titokban Földváron töltött két napot. S ezt már én teszem hozzá: gyaníthatóan *A huszonhatodik év* hősnőjére — hiába — várakozva, s akkor élte meg, szerelmi együttlét helyett, ezt a verset. S van ennek egy furcsa, a feltételezést indirekt módon megtámogató bizonyítéka is: bármelyik Szabó Lőrinc-kötetet üjtük is fel, mindegyikben azt találjuk, hogy a vers 1949-ben, tehát a nyári körutazást követő évben született. S a dolgot csak látszólag bonyolítja, hogy ez az évszám magától Szabó Lőrinctől ered, hiszen ő írta oda a vers alá, amikor 1956-ban először megjelent kötetben, válogatott verseinek *Valami szép* ciklusában. Feledékenységéből? Vagy ellenkezőleg: utólag akarta elkonspirálni ennek az illegális látogatásnak az emlékét is, s talán éppen azért, mert akik előtt tikolódznia kellett, azok számára nagyon is nyilvánvaló lett volna, hogy mit is akart, kit is keresett ő Földváron? Mit remélt ettől a földvári két naptól? S hogy hiába tünteti el utólag a nyomokat, hiszen a vers 1948-ban már megjelent? — Akik ismerték, jól tudják, milyen körültekintően, milyen aggodalmasan ügyetlen konspirátor volt szerelmi ügyeiben Szabó Lőrinc.

L. L.: — Azt hiszem, nagyon jellemző, nagyon érdekes, amit a vers háttéréről, keletkezéséről elmondta. Kiderül belőle, hogy Szabó Lőrinc, akit általában intellektuális, tudós költőnek tart a közvélemény, mennyire benne élt a köznapi világban, abban az értelemben is, hogy (mint naplójából, levelezéséből kiderül) szakadatlan éber figyelemmel tapadt környezetére jelentéktelennek tetsző eseményeire, s abban is, hogy szeretett ide-oda utazni, itt-ott néhány napra megszállni egy-egy barátjánál. Állandóan úton volt, a szó fizikai és szellemi értelmében egyaránt. Ez a mindig útra készítő nyugtalanság fejeződik ki abban is, amit a vers előzményeiről elmondta.

D. M.: — Alkata még komplikáltabb volt, mert ugyanakkor rettentően szenvedett is ettől a nyugtalanságtól, amelynek izgalmait titkon élvezte. Úgy jelentkeztek ezek a hétköznapi apró izgalmak az életében, mint türehetetlen csipések, amelyek nem engedik meg, hogy olyasmikre koncentrálja erejét és idegzetét, amikkel foglalkozni szeretne tulajdonképpen.

L. L.: — Egyébként lehet, hogy éppen ezek a Szabó Lőrinc szemébe, tudatába tömegesen belerögződő apróságok gerjesztik azt a rejtelmes feszültséget, amely legjelentősebb verseiben mindig jelen van. Szakadjunk most el a vers közvetlen környezetétől, és hadd szóljak néhány szót Szabó Lőrinc lírájának természetéről. Kevesen ismerték nála jobban a 20. század világirodalmát, költészetét. Mégis konokul mást csinált, mint a modern líra nagyjai, mint azok a költők, akiket akár szeretett, fordított is. Köztudott, hogy századunk költészetének formálódásában milyen nagy szerepet játszottak a különféle avantgarde törekvések. Most nem is azokra a rítkító színterületekre gondolok, amelyek aztán rendre elfakultak. Inkább arra, hogy a modern nyugati líra általában elszakad a közvetlen élménytől. A pillanatnyi élmény hevéből születő vers, mondhatni, 19. századi jelenség. Rilke valahol azt mondja, hogy a vers (a modern vers) nem érzéseket fejez ki, hanem tapasztalatot. Vagyis nem egyetlen élményt rögzít, hanem élmények halmazát. Nem közvetlenül beszél, hanem áttételesen. Gondoljunk az angol Eliotra vagy az olasz Montalera. A vers elszigetelődik, elválik, Montale szavaival, az alkalomtól. Személytelen és tárgyias. Szabó Lőrinc költészete nem ilyen: forrón személyes és *hirtelen*, ha szabad ezt a kifejezést használnom, szinte olyan, mint a Petőfié: mindig ott érezzük benne a közvetlen élménynek nem is a melegét, hanem a forróságát. Nála nagyon is az alkalomból szökik fel, ajzott, ideges remegéssel, a vers.

D. M.: — Talán ezért is szerette annyira Goethét! Az avantdarge ellenében Goethével együtt vallotta, hogy minden igazi költészet alkalmi költészet. Verseiben, nemcsak *A földvári mólón*-ban, az ember érzi az élmény forró szédületét, de azt is, hogy ez a költő szinte ugyanabban a pillanatban lépárolja a tapasztalatot is, és azt is megmondja; mit ér, eszméi mérlegén, ez a tapasztalat.

L. L.: — Igen, Szabó Lőrinc ebben is nagyon goethei alkat. Nemcsak abban, hogy ennyire kötődik az alkalomhoz, hanem abban is, hogy észreveszi (Goethe szavaival) a változóban a maradandót, az örököt. Nyomban lecsap az élményre, s olyan közvetlenül, látszólag pongyola egyszerűséggel rögzíti, hogy az az érzésünk: ugyanígy el tudnánk mi is mondani, szinte észre se vesszük, hogy versben beszél. Közismert, hogy Erdélyi József versbeszéde milyen termékenyítően hatott az új magyar lírában. De Szabó Lőrinc nagy verseiben az egyszerűség többnyire csak látszólagos. Azért tűnik egyszerűnek, mert már-már képtelenül pontosan képezi le a látványt, a gondolatot. A Szabó Lőrinc-vers első pillantásra világos, mondhatni: racionális, de átlátszó felszíne alatt mégis bonyolult lírai anyag rejlik, de hogy pontosan hol, miben, nagyon nehéz tetten érni.

D. M.: — A remekművekhez általában társuló érzés ez, hogy a versnek titkos többlete van, amit nem lehet teljesen megmagyarázni és kielemezni. Én sem hiszem, hogy a vers születési körülményeinek, az életrajz akár eltitkolt motívumainak az összegereblyezésével tetten lehetne érni ezt a titkos többletet, legfeljebb Szabó Lőrinc költői természetének a működését lehet vele egy hajszálnyival pontosabban érzékelteni. S ennek a természetnek a jellemzéséhez hozzátartozik az is, hogy miközben ennyire ki volt szolgáltatva a pillanat élményeinek, a legutadato-

sabb költője volt talán a 20. századi magyar lírának. S ennek a tudatosságnak volt egy általános érve az élet és a költészet minden jelenségével szemben, amikor a maga álláspontját, hitét, gyakorlatát magyarázta, és pedig az, hogy: *kipróbáltam!* Személyes tapasztalatból is tudom ezt, hiszen — a kiadó megbízásából, mint szerkesztője — segédkeztem neki nagy műfordítás-gyűjteményének, az *Örök barátaink* (1958-ban, halála után megjelent) kettős kötetének összeállítási munkálataiban. Ez a munka hetekig tartott, nem kis részt azért, mert Szabó Lőrinc majd minden költőjéről elmondta közben a véleményét. Hosszú eszmefuttatásokba bocsátkozott a 20. századi líra különböző áramlatait illetően, s a végső, bizonyító argumentuma mindenre ez volt, akár elfogadta, akár elutasította, hogy: *kipróbáltam*. De ugyanezt mondta akkor is, ha például a mérgekről esett szó. Nem tudom, sajnos, felidézni a mondatait, de egy este hosszú és lenyűgöző előadást tartott a mérgek hatásáról, amelyeket, mint állította, mind kipróbálta önmagán, de azért nem lett belőle narkomán, mert kipróbálta és megtapasztalta, hogy nem adnak olyan szédületet és káprázatot az embernek, mint egy-egy nagy gondolati felismerés élményének az átélése. Mindezekről olyan izgatottan beszélt, versben is, és a személyes érintkezés során is, mint egy hiperérzékeny önképzőkori kamasz, másrészt a legbonyolultabb tartalmakat is olyan világos fogalmazásban adta elő, hogy az ember azt hihette: egy szakácsnő, vagy egy futballdrucker beszél itt az élet legfontosabb dolgairól. Lépcsőházi közvetlenségével és hatalmas intellektusával, amely nem volt képes még a közvetlenség kedvéért sem leegyszerűsíteni a világ bonyolultságát, elvárásolta az embert.

L. L.: — Azt hiszem, ez az ösztön, ez a mindent *kipróbálni*, amiről beszéltél, ez a legfontosabb hajtóanyaga Szabó Lőrinc lírájának. Ez jellemzi az anyaghoz, mindenféle anyaghoz való viszonyát. Némi túlzással azt mondhatnám, hogy lázas, forró, mohó érzékiséggel nézi a világot, a tárgyakat is olyan sóváran kívánja, akarja birtokolni, mint a nőket. Ezt érzem ebben a versben is:

*Partra dőng a tó: nagyítóüveg-
húsa alatt ingó terméskövek
dagadnak-fogynak...*

A víz *húsáról* beszél, a terméskövek meg *dagadnak-fogynak*: milyen anyagszerű, eleven, fogható, tapintható minden! S noha ez a vers, ahogy mondani szokták, leíró vers, a világ egy kis részletének, egy természeti jelenségnek a tárgyias leírása, s az a gondolat is, amihez eljut: az apró jelenségekben megnyilatkozó iszonyú, nyomasztó végtelenség tudata csak egy pillanatra kötődik bele személyes sorsába, mégis minden szavából süt a közvetlen élmény heve. Azt hiszem, ennek a magyarázata éppen az a bizonyos érzéki hevület: megragadni, legyűrni, birtokolni az ingerlő, kívánatos vagy ellenséges anyagot.

D. M.: — Szabó Lőrinc valamennyi nagy Lét-versét jellemzi a gondolat megelevenítésének szinte tapintható érzékletessége, amit mondasz. Képzületben összeállítottam egy sort az ő 1945 után írt Lét-verseiből, azokból, amelyekben az apró jelenség a pillanatban egyszerre a kozmikus távlatokkal szembesül, mert érdekes és elgondolkodtató felismerésekhez vezethetnek Szabó Lőrinc költői világszemléletét illetően. Közhely ugyebár, hogy egész lírai életműve mottója lehetne, amit a *TücsökHzene* alcímének szánt: „rajzok egy élet tájairól”; hogy egész életműve egyetlen verses életregényként is felfogható. Mi ennek a regénynek a végső mondanivalója? Hagyatékában fennmaradt a *TücsökHzene* egyik „eszmei” konceptusa: e szerint a mű végső és alapvető tartalma a Tér és az Idő, s e két kategória keretében; az Időben, amely a vázlat szerint fizikai vagy szellemi mozgás (valami mindig mozog benne és a mindenütt jelenvaló Térben), valamint az álom, a tér, az idő, a szellem, az anyag és a tudat kapcsolataiban kell a személyiség léthelyzetét megfigyelni és ábrázolni. Ha most képzületben egymás mellé állítod a *TücsökHzene* 69. darabját (a *Napra nap telt* címűt) és a szóban forgó verset, akkor rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy abban még gyerekként éli át ugyanazt a kozmikus élményt,

mit se tudva róla, amit *A földvári mólón* kifejez. *A Tücsözkzene* 276. darabja, az *Idő*, a felnőtt költő hétköznapijai fölé feszíti ki hirtelen és vakmerő gesztussal ezt a kozmikus életérzést, Idő-élményt, ugyanilyen fesztelenül, érzékletesen és érzéken fogalmazva, ugyanakkor a gondolatnak, a felismerésnek azzal a megrendültségével, mint *A földvári mólón*: s olyan költői bravúrral, hogy Rába György szerint „nyelvét már olyan bűvészet formálja, hogy úgy érezzük, szavakkal és jelentésükkel az értelem határain belül szabadabban banni nem is lehet.” De ezeknek a verseknek a háttérében az elmúlás iszonyata még csak az elképzelt halál víziója. A sor *A huszonhatodik év Omló szirtről* című szonettjével lesz teljes, amelynek a kedves halála folytán a költő szívébe markoló rémületét előlegezik szinte ezek a versek, s amely a megfogalmazásnak megint csak azzal a bravúrával tűnik ki, hogy Déry Tibor például így irt róla: „a magyar irodalomnak ez az egyik leglegiesebb és lebegőbb verse minden szavával és gondolatával az anyaghoz kötődik, az anyag törvénytárát foglalja össze, az anyag rejtelméről szól. Az anyaghoz tapadva néz szembe a végtelennel, amely maga is anyagból van. Az anyagból gyúrt ember tragédiája: számomra mindmáig az elmúlás legmegrendítőbb látomása.” — De nemcsak ez a kozmikus megrendülés, nemcsak Időnek, Térnek, s végtelenségűkhöz mérten az egyszeri életét „millió buta tragédia s komédia” közt leélő hűs-ér ember tökéletesen jelentéktelen tragédiájának a komor látomása köti össze: a versbeszéd olykor szó szerinti azonossága is. Szabó Lőrinc hasonló sorokkal, szinte azonos megfogalmazásokkal is összepántolja ezt a sorozatot. Azt kell gondolnunk tehát, hogy ezekkel a kérdésekkel kapcsolatosan itt valami végleges és végérvényes felismerésre jutott.

L. L.: — Igen, ezeket a verseket ugyanaz az indulat feszíti. Szabó Lőrinc roppant intenzitással élte át az emberi életet: életünk megszámlálhatatlan lehetőségekkel kápráztat, kimeríthetetlenül gazdagnak tetszik, de legmámorosabb pillanatainkba is beletolakszik létünk végességének, jóvátehetetlen csonkaságának a tudata.

D. M.: — De én érzek e versekkel kapcsolatban olyan különbséget is, amit szintén érdemes megemlíteni. Azt, hogy közülük *A földvári mólón* az egyetlen, amelybe nem került bele semmilyen vonatkozásban a személyes élet. Sem az, amit életrajzi háttér gyanánt megidézünk, sem az, amit a költő, függetlenül e nyári körutazás élményeitől, életének kintző és megoldatlan gondjaként oda ki, a földvári mólóra is magával cipelt. Az irodalomtudomány biztosan nem írná alá, amit most mondok, mert nincsenek hozzá lábjegyzetbe kívánckozó bizonyítékok, de én úgy képzem, hogy ez a vers, illetőleg a verset kiváltó élmény a titkos kedvesre való hiábavaló várakozás óráinak az emlékében gyökerezik. S azért gondolom, hogy *A huszonhatodik év* hősnőjére várakozhatott itt Szabó Lőrinc, mert ez a szerelem, ahogyan a költő életrajzi titkainak baráti letéteményese, Baránszky Jób László írja, a „Földvár—Tihany varázslatos pólusai között feszülő mágikus terében égnek, víznek, hegynek” keletkezett, akitől már a *Tücsözkzene* „Elképzelt halál” ciklusában is ugyanebben a földrajzi térségben vett búcsút, mert kettejük közül akkor őt gondolta túlélőnek. („Úgy hittem, én előzlek”, olvashatjuk *A huszonhatodik év* egyik szonettjében.) A víz örök játékának önmagában jelentéktelen látványa azonban olyan különlegesen intenzív gondolati képzettársításokra készítette a hiábavaló várakozástól nyilván letargikus költő idegzetét, ami kiszorította a tudatából mindazt, ami az úton — és az életben — ide, a földvári mólóra elvezette.

L. L.: — Meggyőzően mondtad el, milyen helyzetben, helyzetből született, születhetett meg ez az életrajzi anyagot csak sejtető, tulajdonképpen tárgyias, de megformálásában, hevületében mégis személyes költemény. Elmondhatnánk még, ha a verset a tartalma felől közelítjük meg, hogy ennek a versnek az a trükkje, hogy ezt a léha szót használjam, hogy ezt a minden embernek többé-kevésbé ismerős élményt-gondolatot: a törékeny emberi lét fölé boltozódó nyomasztó végtelent, az anyag örökkévalóságát nem a nagy dolgokban, a változatlan égboltban, a nagy hegyekben veszi észre, hanem valami tűnékenynek tetsző apróságában. Én mégsem úgy képzem el a vers születését, hogy a titkos kedvest hiába váró köl-

tőt egyszer csak megszállja a versben megfogalmazott gondolat. Képzeli el: ott áll, a látvány sugallta gondolatra már felkészített elmével, persze, és nézi azt, amit mindnyájan látunk: egyhangúan csapkodja a víz a partot, közben a vízben pillanatról-pillanatra változnak a kövek, a fények, az árnyak, a konokul ismétlődő tünékeny képek. Nem a gondolat fogamzik meg benne, hogy maga a rettentő végtelen hullámozik előtte. A vers először a kihívásra válaszol: hogy lehetne megfogalmazni, rögzíteni ezt az ezerszer látott apróságot. A vers nagysága szerintem abban van, hogy ez sikerül: magát a mozgást közvetíti, úgy, hogy szinte minden részletét, minden pillanatát látjuk. Csodálatos, hogy felesel egymással (vagy hogy egészíti ki egymást) a versben masszívan-otrombán anyagszerű és a lehelletfinom, tünékeny, borzongó fény-árnyjáték. A nagy, torz terméskövek dagadásának-fogyásának képét mintegy ellenpontozza a légies-tündéries víz alatti mozgástömeg. Kétszer nézzük végig mind a két képsort, mire eljutunk a vers egyértelmű fogalmi tartalmához. A leírást akár egy fizikakönyvbe is bele lehetne tenni: lehet-e pontosabban érzékeltetni a fénytörést, mint ahogy Szabó Lőrinc csinálja az alakjukat változtató kövek megjelenítésével? S lehet-e a hullámmozgás természetét, az interferenciát hívebben, szebben láttatni:

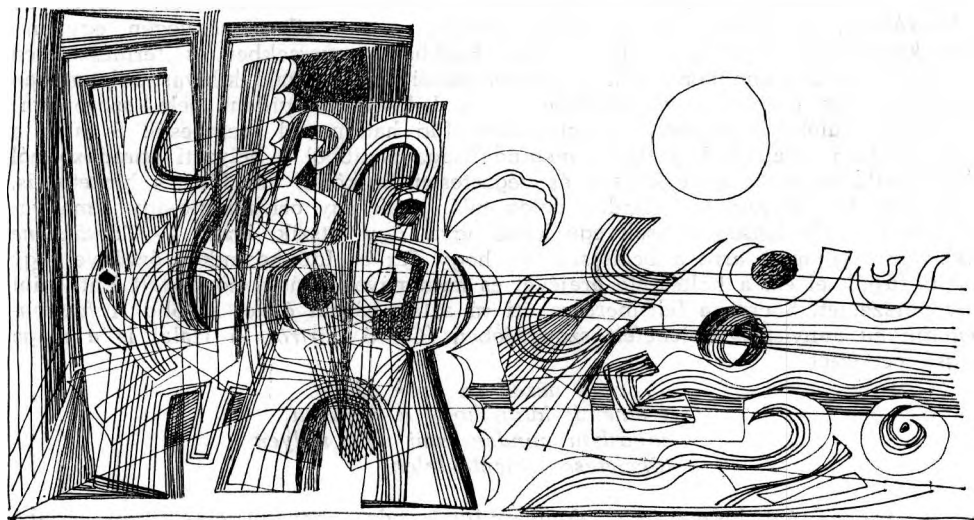
*... s fél vagy negyed ütemkésés konok
játékával kontráztatja saját
lélegzetének nyugodt ritmusát.*

D. M.: — Hát persze, hogy így születhetett, csakhát az ember nagy versek esetében nem tud szabadulni attól a kényszertől, hogy együtt tekintse a verset az életművel, mert — akár ez a vers is — az életmű szinte minden fontos költői tulajdonságát hordozza. De igazad van: szinte látni, ahogyan Szabó Lőrinc jobb keze mutatóujjának tétova mozgásával a Gabelsberger-féle gyorsírás „jelényeivel” telehintve a levegőt, elkezdi leírni a látványt minden szubjektivitást kiküszöbölve, mintha egy svájci óra finom és bonyolult szerkezetének a hajszálpontos műszaki leírását akarná adni a versben. S amikor ez sikerül, a pontos fogalmazás, leírás ajándékként egyszer csak ott van a gondolat, a *jelentés*. Kibukik szinte a leírásból, s a költő észreveszi, hogy a látványban, amit úgy írt le, mint egy óraszerkezetet, az öröklétnek a metronomja ketyeg. Az egyetlen maradandó, örök tünemény a létezésben. — „Félve néztem sorsuk titkaiba”, írta egyik verse végén, egy emberi kapcsolatra célozva, Szabó Lőrinc. Ezekben a versekben, s természetesen *A földvári mólón* címűben is, ha a pontos költői leírásra való kihívás pillanatában nyomban nem érezte is, végeredményben a Lélel titkába pillant bele, szorongva: a mindent túlélő, s mindent semmivé tevő Idő hatalmával szembesül. S talán a vers befejező sorainak különleges megindultsága is abból a helyzeti paradoxonból táplálkozik, hogy ez a végletesen és végzetesen Én-költő, aki hitte s hirdette is, hogy Tér, Idő, anyag, lét, minden dolog talán csak egy óriás költő-agy álma valójában („a Mindenség is csak egy költő agya, úgy látszik, igaz” — *Tücsökműzene* 350. darabja), most arra a belátásra jut, hogy Tér és Idő kozmikus örvényei úgy nyelik-fújják el ezt a költészete erejével és hatalmával óriássá növesztett Ént, mint egy porszemet. S erre a felismerésre úti rá aztán három évvel később *A huszonhatodik év* annyiszor emlegetett szonettjében (*Omló szírtől*) a Halál is a maga végső pecsétjét:

*... csak nézek az örök időbe,
s elnémít látni, hogy a végtelen
zajlásban minden, ami volt, milyen
tökéletesen jelentéktelen.*

— L. L.: — Azt hiszem, visszakanyarodtunk oda, ahonnan elindultunk. Szabó Lőrinc alkotásmódját híven jellemzi ez a vers: ajzott figyelemmel rátapad a látványra, és ahogy a látványt, ezúttal az anyag tülekedését, forrongását, áradását, szavakba fogja, már fölé is emelte a látványnak a verset. Meg kellene persze ma-

gyaráznunk, hogy tudja Szabó Lőrinc ezt a csupa-mozgás látványt, s a látvány diktálta gondolatot olyan megejtő természetességgel, könnyedséggel látszólag szinte henye, valójában végérvényesen pontos fogalmazással rögzíteni. Az embernek az az érzése, hogy pontosan azt írja le, amit lát és gondol. Vagyis a fogalmazás hézagtalanul simul tartalmára. Verseiben egyszerre érezzük az anyag birtokbavételének forró indulatát s a mindig mozgékony, éber tudatot. A meg-megiramodó, megtorlódo, megszabdalt mondatok, a váratlanul megtört sorvégek azt sugallják az olvasónak, hogy a vers mintegy a szeme láttára születik, szeme láttára formálódik az élmény, a szenvedély, a gondolat, és épp most keresi, próbálgatja a legalkalmasabb kifejezést. S ennek az ideges feszültségben remegő versanyagának enged mindig a forma is. Ez a vers például a legkényelmesebb formában íródott: ötös jambusokban. De hát hol van ebben az egy-rövid-egy-hosszú egyhangú kopogása? Rögtön az első sor („Partra döng a tő: nagyítóüveg-”) milyen bonyolult ritmust ír le: pam-pa-pam-pa-pam-pa-pa-papa. A verstan nyelvére fordítva: a jambikus vers (ahogy a látvány üteme diktálja) egy trochaikus-daktilikus sorral kezdődik. Ha lekottáznánk az egész verset, a ritmus gyorsulását-lassulását, bicegését, szabályos lüktetését vagy olvadékony áradását, a vers tartalma, áramingadozása rajzolódna elénk. Az ihlete elektrokardiogramja.

A JELENKOR IRODALMA

BERTHA BULCSU: *Délutáni beszélgetések*

„Az írók húsz százalékának a társadalmi helyzete nagyon jó, politikusokkal vacsoráznak, sokat járnak külföldre, gyermekeik megkülönböztetett bánásmódban részesülnek. A további harminc százalék megjelenik, keztefognak velük, díjakat is kapnak. A többi ösztöndíjban és segélyekben részesül.” Bertha Bulcsu válaszolt így Bertha Bulcsunak, a *Jelenkor* októberi számában megjelent Bertha—Bertha interjúbán. A jelen recenzió szempontjából leginkább azért érdemes erre a berthabulcsusan frappáns válaszra figyelni, mert legutóbbi harmadik interjúkötete néhány — tán három-négy — kivétellel erről a húsz százalékról szól. Nagyjából ugyanez az arány a második kötetben is, de az első kötet, a *Meztelen a király* még inkább csak mutatványképpen mutatott be húsz százalékos írókat, más kérdés persze, hogy azóta közülük is legtöbben bejutottak a húsz vagy legalább a harminc százalékba, s ebben tán a Bertha-interjúnak is szerepe lehetett, hiszen B. B. Jelenkor-sorozata időközben valóságos intézménnyé növekedett, ahová illik bekerülni magára adó írónak. Tán ezért is döntött úgy Bertha Bulcsu, hogy — a magáról írt interjúból sejtethetően, de remélhetőleg csak egy időre — abbahagyja az író interjút? Az sem lehetetlen, hogy ezzel a húsz százalékkal függ össze a meglepő egyöntetűség a válaszokban az állandóan visszatérő kérdésekre; ám a kulcs-szó az egyöntetűségben mindenképpen a „helyzet”. Ezeknek az íróknak ugyanis valamiképpen mindig „helyzetük” van, bár nem biztos, hogy örvendenek neki, és akadnak, akik önmagában is kissé fonáknak érzik, abban a pontos értelemben, ahogyan a Csurka-interjú megfogalmazza: „Kell, hogy egy írónak mindig helyzete legyen? Elgondolkoztató tulajdonképpen. Az a normális, ha az írónak írói helyzete van, ír. Én igyekszem ilyen helyzetbe hozni magamat. Az értelmiség szereti ezt a szót, állandóan helyzete van. Ha erre baromian odafigyel valaki, nem tud írni.” Csakhogy a Csurka-interjú — s általában a Bertha-interjúk — egyik bravúrja éppen az, hogy megmutatja: a „helyzet” szempontjából a politikusokkal elfogyasztott vacsorák nyugodtan helyettesíthetők zsokék és más „lőemberek” társaságában elköltött étkezésekkel, és a „bohémóság”, megfelelő körülmények közepette, lehet akkora létbiztonság, mint egy jó fixfizetéses állás, ha ugyan nem nagyobb. Mert akár tetszik, akár se, a „helyzet” számít; abban azonban már igaza lehet Csurkának, hogy ez a „helyzet” pontosan úgyszólván soha nem definiálható, s még körüljárni is igen körülményes. Ez éppen a Bertha-interjúk másik bravúrja: az írói helyzet körüljárása.

Rendszerint messziről, bizonytalan és tétova lépésekkel indul: egy város, egy közös gyerekkori vagy későbbi emlék, vagy éppen egy távoli múltból felvillanó történeti kép homályából, hogy aztán egy váratlan mozdulattal nagyon határozottan reámutasson valamire, amiről addig is gyanítottuk, hogy lényeges, csak éppen nem tudtuk se meglátni, se kimondani. Györe Imre esetében például önként kínálkoznak kiindulásul a közös keszthelyi gimnáziumi évek, a méltóság-teljes Festetics-kastély, a Balaton, kéken, szürkén, befagyottan, de az már meglepő és megvilágosító trouvaille, ahogyan meglátja és meglátatja mögötte a benecés kolostort, szűk kerengővel. „De lehet, hogy Györe nem is Benedek-rendi. Szigorú atyákat képzelek melléje, akik eltökélték, hogy életük árán is ragaszkodnak meggyőződésükhöz, s az eretnekeket visszatérítik az egyetlen igaz egyházhoz. Az atyák között, fiatal kora ellenére, Györe a legszigorúbb és a legkö-

vetkezesebb. Tisztelet övezi, kicsit félnek tőle. A rendfőnök ellenőrzi a postáját (mivel nagy hitvitázó), s alkalmanként feljegyzéseket készít kijelentéseiről, a logikai következtetéseiről, melyek szokatlanok. Győre hitkérdésekben tántoríthatatlan és következetes. A test dolgaiban előfordul, hogy engedékenyebb. Irigyei (sok buta pap zsúfolódik össze egy ilyen kolostorban) azt suttogják, hogy éjszaka kilopózott a konyhába, s a presszorból, ami csak este érkezett vissza a füstőlőből, befalt egy egész szeletet." Vagy ahogyan Kormos István lényegét megjelenítette: „Megy a folyosón, cigarettázik, és ettől a kívülálló szemében a szerkesztőség valódi, hiteles szerkesztőség lesz. Kormos lenyűgözően tud hitelesíteni egy helyzetet, kort, közeget, személyiséget vagy hatalmat. Észre se veszi a király, hogy az udvarban van, mivel annyira természetes a jelenléte, mint a falaké, bútoroké. De ha egyszer mégis megkérdi a véleményét valamilyen államügyben, a beszélgetés nyomán néhány hitványabb hercegi fej porba hull. Hamarosan a király bizalmasa lesz, s mikor XIV. Lajosnak megtetszik egy Susanne nevű szolgálólány, aki az éjjeliedényeket szokta a hálóteremből kihordani, Kormos adja kölcsön a szenespince kulcsát. Két csalánszakot is terít a szénre, nehogy a felség bekoszolja a térdét. Mindezt könnyedén, mellékesen, mintha Csurkáról lenne szó." Ezt nem lehet megtanulni, a plasztikus megjelenítés evidenciáját: Bertha lenyűgözően tud érzékeltetni egy helyzetet, kort, közeget, személyiséget vagy hatalmat. S ha egyszer megkérdi véleményét valamilyen államügyben — mondjuk kesudió-ügyben — a beszélgetés nyomán néhány hitványabb hercegi fej bizonyosan papirkosárba hull. Igen, Bertha ugyanúgy érti a hitelesítés titkát, akár Kormos. Csak belép valahová, körülnéz, vagy még be se lép, csak éppen elindul, vagy megáll a ház előtt, s valahogyan azonnal légkört teremt, amiről elhiszük neki, hogy hiteles. Az előző kötetben olvasható tán az efféle atmoszfératemtő remekelés minta-darabja, a Déry-interjúban, ahol a téli esőből, a pasaréti villából, a villanykapuból, a Rákosi-évek föltoluló emlékeiből, Déry Tiborról elterjedt néhány közhelyből, legendás kutyáinak híréből és saját drukkjából olyan tökéletes Déry-hangulatot teremt, hogy úgyszólván nincsen is szükség az író személyiségének megértéséhez kérdésekre. S a mostani kötetben mekkora hozzáértéssel jellemzi Csoórit lakásával, beleértve közelebbi környezetét, sőt azt a vadászkutya vezető csinos leányt is, akit Csoórihoz menet követett. „Testhez álló, vadászos, sportos nadrágban és pulóverben lépdelt fölfelé. A kutya tegeződött vele. Arra gondoltam, hogy talán jobb lenne, ha ezzel a lánnyal beszélgetnék Csoóri helyett. Csoóri biztosan megértene. De aztán eszembe jutott a pénz, amit Szederkényi ígért az anyagért." Ez mind nagyon érdekes adat és egyáltalában nem triviális, mert például Déryék kutyája láthatóan nem tegeződött a gazdáival, még kevésbé Bertha Bulcsuval. De Csoórihoz menet csakis efféle csinosgazdájú, tegeződő kutyával dukál találkozni, Bertha Bulcsu soha el nem véti az életbevágó apróságokat, hiszen épp ezek horgonyozzák le teljes biztonsággal az eszmék és vállalások hullámain ingó személyiségeket. Ezek a gyakran „abszurd” apróságok rendszerint többet elárulnak az írók belső világáról, mint saját szavaik. Nem mintha az írók nem lennének — legalábbis nagyjából — őszinték, csakhogy a válaszaikat láthatóan annak a képnek tudatában fogalmazzák meg, ami róluk hosszú évek alatt önmagukban és a kritikában kialakult. A tárgyaik, a lakásuk, az utcájuk azonban műveik alapos ismeretében közvetlenebbül vall róluk, persze csak annak, aki úgy érti a nyelvüket, mint Bertha Bulcsu. A kivételes műveltségű Hubay Miklós valahogy észre is veszi ezt, s rögtön, kérdés nélkül lakhelyei részletezésével kezd bemutatkozni Berthának. S mire eligazodunk a két ideiglenes pesti otthon és az állandó firenzei lakás rejtelseiben, jobban megismerjük Hubay életfelfogását, mintha hosszan beszélt volna róla. Persze azt is látni kell hozzá — szó szerint látni, mert B. B. fényesen ért a láttatáshoz, — ahogyan eszik a reggeli fényben, fent a magasban, a háztetők között, Váci utcai albérletében. „Kockás pulóverben, kék kordbársony nadrágban ül a rézpánttal díszített kerek asztal mögött, mely félig sincsen megterítve, de a fehér mezőben így is elfér a tányér, az evőeszközök, a nagy tálca, melyen az olasz

szalámi mellett lángolt karaj kínálja magát s negyedkilónyi vaj, paradicsom és paprika. Az abrosz szélén ezüsttál kenyérszeletekkel. Kicsit odébb zöld üveg, melyből az író időnként fehér bort töltöget a pohárba, s egy harmatos oldalú palackból ásványvizet lötytyint hozzá. Aligha tévedek, egy magányos férfi reggelijét látom, valahol a második felvonás vége felé. Körülötte a tárgyak már elvesztették valóságukat, bár az ezüsttálban igazi kenyérszeletek vannak, s az asztalt valódi rézpánt szorítja össze. A tárgyaknak a hosszabb személyes kapcsolatot híján kellékjellege van. Az az érzésem, hogy a reggeli után bejönnek majd a munkások és átrendezik a színt. Érthető, következik a harmadik felvonás." Tán az ilyenek az igazi nagy Bertha-interjúk, ahol az író partnerül kínálkozik, belemegy a játékba, mint Hubay, Csoóri, Kormos vagy Csurka? Nem bizonyos, és mindenkivel egyébként sem lehet partnerként eljátszozni. Láthatóan egészen másként kell nekilátni mondjuk egy Benjámin-, Dobozy- vagy Darvas-interjúnak. Nem mintha B. B. túlonatúl tekintélytisztelő lenne, de kifinomult helyzetérzéke ilyenkor valahogyan szabályosabb hanghordozásra készíti, akár az előző kötetben az Illyés, Illés Endre, Juhász Ferenc, Nagy László, Vas István interjúk esetében. Az is igaz, hogy túlságosan ismert személyekről nehéz volna az irodalomtörténetileg kanonizálttól erősen eltérő portrét festeni, s nem is lenne tán mindig indokolt. Meg aztán ilyenkor akaratlanul is jobban ragaszkodik az ember a szó szerinti idézéshez, s a közeleti és irodalmi szereplésekben — felszólalásokban, interjúkban, nyilatkozatokban, temetési beszédekben — edzett vezető írók óhatatlanul és véglegesen megformálják önmagukat, hiába kérdez B. B. bárhogyan. Egyetlen esetben, a Kolozsvári Grandpierre-interjújában B. B. meg is írta, mennyire ügyelt az író minden szavával, hogy ragaszkodjék a róla kialakult képhez. De B. B. még ilyenkor is ért hozzá, hogy ha nem is rajzol merőben új képet, a közismert arcon kiemelje az érdekes vagy lényeges vonásokat. Nagy Lászlóén például a sejtelmes „bizantinikus hangulatot”, s hogy „néz valamit, lát valamit, amit sem én, sem mások nem látnak”, Juhász Ferencén az iszonyatos elszántságot, mely „minden tudatos és öntudatlan energiájával egyetlen célra, feladatra összpontosít, s ez a költészete, más szóval önmaga megvalósítása. Ebbe az erős központi áramkörbe futnak be a kertből, a házból, az országból és a világból az összes szálak, ebbe az áramkörbe kell mindennek és mindenkinek bekapcsolódnia Juhász körül, ha létezni akar." Azonban nem valószínű, hogy a komolyabb és tartózkodóbb hang mögött mennyivel fogalmatlanabb megfogalmazta meg Grandpierre lényegét, a rózsadombi lakás aajtáján megpillantott névjegy ürrügén: „A névjegy szigorú: Dr. Grandpierre Emil. Ki gondolná, hogy író? Ez a névjegy inkább mérnököt, statikust sejtet. Szakembert. Grandpierre persze tényleg szakember, s ahogy a saját pályáivét kiszámította, azzal a tudásanyaggal ballisztikát is taníthatna valamelyik katonai akadémián." Mégsem valószínű, hogy a komolyabb és tartózkodóbb hang mögött valamiféle társadalmi-irodalompolitikai rangnak járó távolságtartás sejtethető, mert például a Darvas-interjú szinte „tananyag” lehetne, hogyan kell közismert, nagyteknélyű vezető íróval ugyanolyan közvetlenül, barátián és „testközelből” beszélgetni, mint bármelyik közeli pályatárssal. Bár éppen Darvas József, önmarcangoló öregségében valahogyan újra megtalálta fiatalágát, megközelítette az *Egy parasztsalád története* és a *Város az ingoványon* tiszta csúcseit, és valóban, tevőlegesen és érzelmileg is kortársa lett fiatalabb kortársának. Ő maga formálta ki magából az új Darvas-képet, következetesen és önkíméletlenül. Ám B. B. érdeme akkor sem csekély, hogy éppen ezt vette észre és hangsúlyozta, mindenféle távolságtartás nélkül, közvetlenül, barátián.

Talán éppen a „barátság” az egyik kulcs-szava ezeknek az interjúknak; a megszólaltatottak valamiképpen mind B. B. „baráti köréhez” tartoznak. Az első kötetben ez még közvetlenül és azonnal látszott; azóta B. B. írói növekedtével természetesen jócskán tágult ez a kör, de ő maga nem szűnt meg hangsúlyozni azóta sem a beszélgetések eredetének teljesen baráti jellegét. Természetesen Várkonyival, Örkényvel, Déryvel, Benjáminnal, Karinthy Ferencsel nem lehetett ugyanúgy beszélgetni, mint Szakonyival, Kiss Dénessel, Kertész Ákossal, Kalász-

szal, Tüskéssel azon a régi szárszói nyáron, mikor az interjúk ötlete született; de B. B. később is sokáig figyelte az „áldozatait”, mielőtt leült velük beszélgetni, körüljárta őket, begyűjtötte a róluk terjedő legendákat és pletykákat, érdeklődési körébe vonta őket, szóval barátjaiul fogadta. Így azután a megszólaltatottak köre reá magára ugyanúgy fényt vetít, mint mondjuk egy gondosan válogatott könyvtár a gazdjára, nem jobban, de nem is kevésbé. És persze B. B. írói profilja (ami, Móser Zoltán két remek fényképéből láthatóan — milyen kár, hogy a kötetekből az interjúkhoz belsőleg hozzátartozó Móser fotók kimaradtak! — egyáltalában nem azonos B. B. írói szembe-arcával) is reávetül a megkérdezettekre; az interjúk így együtt bármily határozatlanul, de mégis kijelölnek a jelenkori magyar irodalom tágas és tarka mezejében valamit, amit nem lehet persze se iránynak, se vonulatnak, se körnek, se semmi ilyesfélének nevezni, hiszen a legkülönfélébb nézeteket és életelveket valló s a legkülönfélébb „irányú” emberek tartoznak belé, és egyelőre semmi más közöset nem tudunk mondani róluk, mint azt, hogy mindöjüket megbeszéltette B. B. S ez mégiscsak szolgál valamiféle eligazításul, ha nem egyébért, hát azért, mert vannak az interjúknak stereotip, kérdőív-szerű, állandó kérdései. Először tehát azt kell megvizsgálni, miként felelnek ezekre a megkérdezettek. Az ilyen kváziszociológiai vizsgálatról persze nem várhatunk sokat, legföljebb valamiféle gyengécske statisztikát, ám lássunk neki mégis.

Természetesen csak az igennel, nemmel és „is-is”-sel (illetve „közömbös”-sel) megválaszolható kérdések számítanak kvázistatistikai feldolgozás szempontjából, s gyakran még ezekkel is baj van, mert sok válasz — olyik elég ravaszul — kibúvik ez alól az egyszerű kódolhatóság alól. Így is kiderül azonban, hogy a megkérdezett írók túlnyomó többsége (90—95 százaléka) hisz a barátságban, illetve így vagy úgy igen nagy jelentőséget tulajdonít neki, többsége (70—80 százaléka) — ha nem is ennyire határozottan — úgy érzi, hogy vannak személyes ellenségei, viszont viszonylag kevesen (20—25 százalék) vállalják, hogy ők maguk — legalábbis tartósan — gyűlölnének valakit. Majdnem mind magányosnak érzik magukat, illetőleg nélkülözhetetlennek ítélik alkotásukhoz a magányt (egyetlen kivétel: Várkonyi Nándor, tán mert süketsége őt társaságban is magányra kárhóztatta?), kivétel nélkül mind úgy tartja, hogy nehezen ír, illetve senki teljesen nem vállalja, hogy neki könnyű lenne írni, egyes-egyedül Kolozsvári Grandpierre Emil vallja be, hogy ha már egyszer amúgy istenigazában belelendült az írásba, akkor könnyen ír. Nagyobb részüik (55—60 százalék) elégedetlen önmagával, de akad jócskán elégedett, illetve olyan, akit ez a kérdés nem izgat. Furcsa, hogy milyen sokan (30—45 százalék) válaszolnak rendkívül tartózkodóan a nők, illetve szerelem kérdéscsoportra, bár körülbelül ugyanennyien (leghatározottabban Galgóczi, Kormos, Csoóri, Fodor, Vas, Kardos G. György, Grandpierre) azt vallják, hogy az ő életükben bizony meghatározó szerep jutott szerelemnek, illetve nőknek. Nehezen megítélhető a szenvedély kérdése, mert ezt föltűnően sokan összezavarják a kedvteléssel, passzióval, hobbyval, műértéssel, szórakozással, sporttal, cigarettával, s akad olyan is, aki — lényegesen több joggal persze — a „Nő”-re korlátozza a szenvedélyt. Az itallal nem keverik össze; tán, mert azt B. B. rendszerint külön is megkérdezi; ha úgy fordul, a kártyát is. Egyébként a „szendély” és a „passzió” összetévesztése, illetve azonosítása annál különösebb, mert B. B. gyakran külön megkérdezi mindkettőt, s az írók akkor se veszik észre a különbséget. Vannak azonban néhányan, akik a maga eredeti értelmében (leghatározottabban Galgóczi Erzsébet: „Csak szenvedélyeim vannak. Jók, rosszak vegyesen. Ha valamilyen ügy, ember, munka, kutatnivaló nem érdekel szenvedélyesen, igyekszem lerázni”) vallják és vállalják a szenvedélyességet, de mégis úgylátszik, hogy a B. B. által kiválasztott író-„minta” e tekintetben megegyezik az ország népességében általában tapasztalható eloszlással, bár ez is csupán érzés, mert a KSH még nem vizsgálta meg részletesen a lakosság szenvedélyeinek kérdését. A politikát viszont majdnem mindnyájan életük és munkásságuk meghatározó, alapvető tényezőjének tekintik, s a nem jelen-

téktelen (úgy 15—20 százalék, s szakmailag igen jelentékeny) kivétel is vállalja és döntőnek ítéli a közéleti érdeklődést és felelősséget. Az író közéleti szereplését, illetve az irodalom közösségi hatását azonban meglehetősen szkepszissel nézik: a megkérdőjelezettek több mint fele egyáltalában nem tartja jelentősnek. Van, aki ezt kicsit fájlatja, de legtöbbször természetes társadalmi és kulturális fejlődés következményeként regisztrálják: nincsen már szükség rá, hogy prófétai szerepet vállaljon az író, nálunk is, mint Nyugaton már régen, a maga felelős, de jól meghatározott helyén kapcsolódhat be a társadalom nagy mozgásába. Nagyon találóan jegyzi meg Gáll István: „Mi, ahogy felzárkóztunk Európához, az irodalom úgy vesztett a szerepéből. Én ezt bizonyos bölcs hűvösséggel nézem.”

Tán ezzel a józan racionalitással fűgghet össze az is, hogy egyetlen (inkább tréfás) kivétellel mindenki — többnyire nagyon határozottan — tiltakozik a babonák ellen; van viszont, aki buddhistának vallja magát, és hisz (szintén nem tudható, mennyire komolyan) a lélekvándorlásban, s elképesztően sokan — többen nagyon lelkesen és komolyan — válaszolnak igennel B. B. kérdésére: „Elképzelhetőnek tartod, hogy más bolygókon is élnek emberek?” Igaz, akadnak elég sokan, akik ugyan elképzelhetőnek tartják más bolygón legalábbis az „életet”, de ez őket nem érdekli, hisz annyi sok még a gond és a baj itt a Földön!

A világunk gondjaira vonatkozó kérdéscsoportot azonban nagyon nehéz statisztikailag értékelni. A válaszok aligha kódolhatók igennel és nemmel, s ha valamit, hát leginkább azt tanúsítják, hogy íróink igen jól tájékozottak napjaink válság-irodalmában. A fegyverkezési hajszája, az atomkatasztrófa, a „technikai civilizáció”, a fejlődő világban permanensen dúló véres háborúk, ugyanott az éhínség és az ipari fejlődés legyőzhetetlennek látszó gondjai, a túlnépesedés, a környezetrombolás, a közöny, a felelőtlenség, a terrorizmus terjeszkedése, és úgy szólván mindaz, amit Déry öreg napjainak szenvedélyes szép hordalékaiból ismerünk, itt is föl-fölmerül, olykor nagyon keserűen és sötét színekben. Ennek ellenére majdnem mindenki hisz az emberiség jövőjében, fejlődésében vagy haladásában (bár a szavakra elég érzékenyek és a megfogalmazásban igen körültekintőek), és a harmadik világháborút teljes határozottsággal egyes-egyedül Csurka ítéli elkerülhetetlennek, szerinte viszont „biztos, hogy túlélhető”. Szerinte „nem az a veszély fenyegeti az emberiséget, hogy fegyverekkel pusztítja ki magát, hanem a zűrzavar, amit teremt, melynek következtében csak fizikailag létező emberiség él majd ezután.” Karinthy Ferenc sem a harmadik világháborútól fél elsősorban, hanem „a brutalitásoktól, a szadizmustól, az öncélú kegyetlenkedéstől, a túszedéstől. A privát és kollektív neurózisoktól”. Kormos konkrétan fogalmazott: „A tiszteletlenség az értékek iránt, a minimális tiszteletadás hiánya a másik ember iránt, mindenütt tapasztalható. Harminc éve beszélünk a kulturális fölemelkedésről, de zöld utat kap minden talmi. Gondolnak-e arra a felelősök, hogy megromlott a viszony ember és ember között? Miért vagyok el-lensége a bolti eladónak, ha inget kérek? Miért kell ácsorogni fiatal költőnek szerkesztői előszobákban? Alig néhány évvel idősebb a versrovatvezető, de érez-teti, hogy az asztal másik oldalán ül...” Nagyon szépen, európai műveltség év-ezredeivel a szívében mondotta el aggodalmát Hubay: „Nekem az nem vigasz-talás, hogy én a magam életében megúszom, s vigyorogva, ágyban, párnák közt halok meg, de a háború utoléri a gyerekeimet és az unokáimat. Ha jön, jöjjön még az én életemben. Az a gondolat, hogy én ágyban halok meg, és ez a sok kedves fiatal, akikre ráhagyunk politikai rendszereket, találmányokat, már rég nem is olyan jelentős ideológiai ellentéteket, és ők egyszer csak felnőnek, és ott találják magukat egyedül abban a világban, amit mi abszurdnak becéztünk, de ez most már nem egy színpadi sikerdarab, hanem egy világ-Hiroshima. Nem, nekem nem vigasztalás, hogy nekem sikerült korábban kihalnom belőle. Addig kell valamit csinálni, amíg élünk. Az államok s emberiség intézményei nem tudtak úgy megváltozni, ahogy megváltozott a fizika az atomhasadás felfedezése óta. Ha ilyen mértékben nem tud megváltozni, akkor a helyzet menthetetlen.”

A világ gondjaira vonatkozó kérdés után B. B. elég gyakran megkérdezi: „És a mi alapvető problémánk?” De mintha ezen a területen az írók kevésbé lennének járatosak, mint a világ problémáiban, vagy kevésbé érdekelné őket. Néhányan azt válaszolják, hogy a magyarság és a világ alapvető problémái részben vagy egészben egybeesnek. (Benjámin, Csurka.) Ismét Galgóczi a kivétel, aki a többséggel ellentétben a világ alapvető problémáját egyetlen találó szóval, a békével jelöli meg, hosszan beszél viszont a magyar nép lét-gondjairól. „Az emberek — összegezi szenvedélyes szavait — egyre inkább csak az árát tudják a dolgoknak, az értékét nem. Én Németh Lászlóval vallom, hogy az élet minősége több, mint az élet. Nos, az élet minőségét érzem veszélyben.” Csanádi Imre — írókról lévén szó, érdekes, hogy egyedül — méltó aggodalommal a nyelvet említi ezzel kapcsolatban, Csoóri Sándor pedig a jövő kérdésére hatalmasat kanyarodik a múltba, külön kérdés nélkül népünk múltjába is, amiről tudja, hogy eltipphetetlenül és szervesen épül be saját életébe s élményvilágába. Nem lehet az tán véletlen, hogy a sok interjúban egyetlen egyszer történik érdemi hivatkozás Németh Lászlóra, éspedig Galgóczinál; úgy látszik, nemigen él már az írókban az az érzékenység népünk létkérdései iránt, mint ami Németh Lászlót hevitette a gyötörte. Sok minden lehet az oka, nyilván az is, hogy mindez ma már háliságnak nem úgy gondtán, mint akkor; de épp Galgóczi, Csanádi és Csoóri szavai s példája mutatja (akiket különbözőségük ellenére éppen ez szinte külön kicsi szigetté szilárdít a bemutatott írók színes kavargásában), hogy ... mit is mutat? Egy ilyen mondatot nyilván könnyebb okosan elkezdeni, mint befejezni. De amíg magyarok milliói szenvednek el nap mint nap hátrányt egyszerűen nyelvük miatt, amíg külföldi turistaként lépten-nyomon pirulhatnak hangos honfitársaink miatt vagy közelmúltunk (szomszédaink emlékezetében s a miénkben) máig kísértő hóhérai miatt, amíg elegáns közönnyel vagy gúnnyal siklunk át nemrég tán még elitelt vagy egyszerűen csak elfelejtett szellemi értékeink fölött, amíg — milyen frappánsan fogalmazta meg Simon István! — a nagy folklór-divat közepette a falukból még nyoma is kivész mindenféle népművészetnek, amíg történelmünkben folyton csak az aktuális lemaradási rátát és a látványos kitöréseket keressük, s a szívós helytállás csodáira alig-alig nyílik szemünk, amíg — amint Györe Imre szép szárazon megfogalmazta — a szocialista tudat szintje alacsony, s „nem lépi túl a termeléshez szükséges tudati színvonalat”, (s amíg sok helyütt úgy lehet még ezt sem éri el), addig az írók kifejezhetnék efféle gondjaikat, pláne, ha B. B. kérdezi. Érthető ugyan, hogy jó ízlésük ódzkodik a frázisoktól s viszolyog a régebben sokféleképp lejáratott kérdésektől, de nem kéne patetikusan, fennköltén szólni, s ha valaki nem szívesen emlegeti a sorsot, még csak némethlászólóan se, csak úgy valahogy, mint a Bazsiba hazalátogató Simon Pista: „Furcsa, amikor a koma odafelejtkezik a televízióra... Beszél neki egy idegen ember, aki bement a lakásába, de ő nem szólhat vissza. Csakhamar oda jutunk, hogy a Népművelési Intézetnek kell visszavinni a falvakba a falvak kultúráját? Egy-egy bizottsági ülésen milliárdok sorsáról döntünk, de ami a falun ma történik vagy nem történik, milliárdokkal nem mérhető. Bár pénzre is szükség van”. Hatalmas átalakulás zajlik hazánkban; a külsőségekben, de a lelkekben is. És ennek nincs nyoma az interjúk többségében, kivált nincs a változások vizsgálatának a hagyományos honi értékek tükrében. S ha Simon István generációja kihal — márpedig megkezdte jócskán —, akkor előreláthatólag még kevesebbeket fognak efféle gondok gyötörni.

B. B. interjúiban ennél a generációnál újabbak nem szólnak meg, de sokszor szó van róluk, s a nemzedékek dolga általában is láthatóan érdekli az írókat. A saját generációját csaknem mindenki elég szerencsétlennek tartja, Illés Endrétől Takács Imréig, a különbség csak az, hogy Illés az utánuk következőket itéli viszonylag szerencsésebbnek, Takács Imre az előttük járókat viszonylag hátkonyabbnak. Zelk ugyan kivétel, de csak látszólag, mert ő a saját generációját azért itéli szerencsésebbnek, mivel Osvátnak, Babitsnak mutathatták meg kézírataikat, és ezt az — önmagában is kérdéses — előnyt jócskán lerontják más

tényezők. Gáll István négy generációt lát a mai prózában, „a nagy öregeket, a felszabadulás után indulókat, azután a mi generációnkat, Galgóczi, Sánta, Csurka, Moldova, Szakonyi, ez mind egy nemzedék és a fiatalokat.” Az első három azonban lassan mintha összeérne; részben azért, mert immár a harmadik is ötven körüli, de főként azért, mert mindhárom generáció nagyjából egyformán vélekedik a „fiatalokról”. Igaz, kevesen fogalmazzák meg világosan, miként érznek, tán tartanak az ifjúságtól. Legtisztábban Mándy beszél, akinek igen nagy a körükben a tekintélye, meg Benjámin, aki örökölte Kassák szigorú szókimondását. Mándy szerint a mostaniak egészen mások, „szinte mintha egy másik bolygón élnének. Riasztóan romantikusak a lelkük mélyén. Sokszor a kereszténység kezdő korszakára emlékeztetnek. Közben, attól félek, hogy alig várják, hogy ők töltsék be azokat a helyeket, amiket az idősebb nemzedék foglal most el. A lelkük mélyén azért talán öregek, spekulatívak.” Ugyanezt mondja — csak szenvedélyesebben s fájdalommal — Benjámin is: „Idegenek tőlünk, a saját életüket értik csak. Az előttünk jártakra, Veres Péterre, Illyésre mi úgy néztünk, hogy a folytatás a mi dolgunk. Olyan építőknek éreztük magunkat, akik egy megkezdett házat építenek tovább. Én ezt nem leltem a fiatalabbakban. Mintha valahonnan a semmiből indultak volna. Mintha az ő feladatuk az alapok megadására lenne újra, és amit mi a házon építettünk, lebontják. Tökéletesen semmibe veszik a mi működésünket.” Nem tudható persze, hátha csakugyan egészen újra kell ásni az alapokat, B. B. ezirányban nem kérdezősködik. A folytatásban azonban Benjáminnak mélyesen igaz van, a harmadik generáción túl folytatás nincs, s épp ez a folytatás köti össze kor- és nézetkülönbségeken keresztül az első hármat. Voltaképpen tehát két generáció él a mai irodalomban együtt: a folytatók és a nem-folytatók. B. B. interjúalanyai kizárólag a folytatók közül kerülnek ki. Talán csak Ladányi Mihály volt kivétel, akinek vallomása szerint — helyesebben bemondása szerint — 1972-ben nincs generációja és szívesebben van együtt a huszonöt éves Béres Attilával, mint egy generációjabeli férfiúval, de „hol van már az a Ladányi”. Maradnak tehát a folytatók. Bár mégsem ilyen egyszerű ez, mert először is ki tudja mi lesz holnap-holnapután a mai nem-folytatókból, s különben is mit árul el egy ennyire színes és izgalmas írókból álló csoportról, hogy többé-kevésbé kölcsönösen elismerik (ha nem is föltétlenül vállalják) egymást. Nem többet, mint mondjuk az, hogy mind benne vannak az Írószövetségben. De tényleg nem mond ez az írószövetségi tagság róluk semmit? Nem tudom. De hát miért is kellene valami közöset keresnünk mondjuk Karinthy, Györe, Bárdosi Németh János, Juhász Ferenc, Csurka, Garai Gábor, Grandpierre, Dobozy és Ladányi között? Elég belepillantani az interjúkba, hogy meggyőződünk: ezek az írók mind erős egyéniségek, a maguk öntörvényű világában élnek, legyen az a világ hangos és akaratos mint a flasztertörő, vagy lágy és halk akár az esti szellő nyáron, faluszélen, munkás nap után. De aztán izlelgeti az ember B. B. naivul zseniális kérdéseit (Voltál-e halálveszedelemben? Szorongani szoktál? Hát álmodni? Visszatérő álmokat? Enni meg mit szeretsz? És inni? Melyik a legkedvesebb ünneped? Mond egy összeget, amit már annak tartasz! Sokat jártál külföldön Mi a passziód? Milyen a közérzeted?), hasonlítgatja az ember a válaszokat, mosolyog magában, miként fog fel a kérdések hálójába apróbb füllentéseket s tár fel rejtett, ám jól fejlett hiúságokat (magában is nehéz feladat, hisz Ortutay professzor volt az egyetlen ember Magyarországon, aki ezt a gyöngéjét bevallotta), meghatódik némelyik válasz nyers őszinteségén s a szavakból olykor kicsendülő tisztaságon, s amikor újból és újból kézbeveszi a könyvet, nem érzi már idegeneknek ezeket az írókat. Se egymástól, se magától. Összeköti őket sok apróbb és nagyobb érzés, viselkedés és vélekedés; nagyjából azonos összeget ítélnék például tekintélyesnek, általában szeretnek — és tudnak — enni-inni, szeretnek külföldre járni, honvágyat éreznek, túlnyomó többségük másutt élni se tudna, és hazatérőkkor nehezen tudják titkolni meghatódásukat. Jól élnek, néhányan igen jól, de ezt — kevés és többnyire igen öreg kivételtől eltekintve — még maguknak se merik bevallani; régi nyomorok, szen-

vedések, félelmek tükröződnek az arcukon. Van, aki kendőzetlenül vállalja a régi vonásokat, van aki egész plasztikai műtéig elmegy eltüntetésük érdekében, de mintha mind egy kicsit „abszurdnak” vagy „túlzónak” érezné az írók helyzetét, bár tán inkább csak a többiekét, hiszen két autót például mégsem lehet csupa hóvégi adósságokból fönntartani, és a sok külföldjárás nehezen egyeztethető össze azzal, hogy tízezer forintot tart nagy összegnek valaki. Ismerős ugye ez a szemérmesen rejtegetett (hisz még nagyon szokatlan) vagy önkéntes bohémsággal vállalt szerény jólét: az elmúlt másfél évtized, a hetvenes évek Magyarországa ez, amiért több-kevesebb erővel és tisztességgel mindnyájan megküzdöttünk. Ezt képviselik B. B. írói, minket. Fönntartás nélkül vállalják mind a nagy társadalmi átalakulást, de fönntartják maguknak — elvben mind, olyik gyakorlatban is — a bírálat jogát. Egyszerre jó és rossz a közérzetük, hisz érzik naponta az országot föllendítő akaratot és lehetőségeket, de regisztrálják a visszahúzó erőket is, külsőket és belsőket, egyénieket és kollektívokat. Féltik ezt a történelem buktatóin át kiküzdött nehéz jólétet, sajátjukét és a népükét; féltik az életet, a ritka, drága Békét. Felelősnek tudják magukat érte, de azt is jól tudják immár, hogy ezen túl nem sokat tehetnek. Az írói hatás jellege megváltozott, a nyájas olvasó a múlté. Másféle olvasók veszik kézbe ma a könyvet, mást várnak. Az írók tudják ezt, számolnak vele, ahogyan Örkény nagyon pontosan megfogalmazza: „Felkészültem rá, hogy olvasóim magányosak, közönyösek, munkától fáradtak, információk tömegével feltöltődtek, és ezért sokszor, amit leírok, hatástalan. Megszűnt például a fogékonyosság a szépség iránt, ami az én ifjúkoromban még általános jelenség volt. Rendkívül nehéz katartikus hatást elérni, amikor az olvasó vagy néző tompultan fogad minden külső behatást. Ebbe belenyugodni azt jelentené, hogy lemondunk a művészetről és lemondunk a művészettel elérhető hatásról. Író ilyen nem tehet. Mindenki a maga módján harcol tovább a létért, a művészet fentmaradásáért...” Erről szólnának végül is ezek az interjúk, erről a harcról? Biztosan erről is. De amikor az olvasó leteszi B. B. kötetét, nem ilyesmi jár az eszébe. Inkább azokat a régi, krúdys ízeket és színeket csodálja, ahogyan Bertha Bulcsu például a Várkonyi-interjút bevezeti: „Soha nem felejttem el azokat az aranylót, napfénybe hullót, tespedt vasárnap délelőttiöket a pécsi sétaterén. A KIOSZK sörkertben üldögélünk hárman, négyen, öten írók, álmodozók, művészfélék. A székesegyházból közben a térre ömlött a szagosome egész közönsége. A misét celebráló kanonokok már rég hazatértek, de a nép nem fogyott. A pécsi nők szagosan, mosdottan ott riszáltak a vadgesztenyesor alatt, s oldalt pillantgatva felmérték a sörkert egész közönségét. Bejöttek... Persze, kísérettel. A szentelt ostyára megettek egy-egy zónát, sós kiflit, s ittak. Jó hideg volt ott a sör és olcsó. Mi is söröztünk. Ilyenkor szokott megszólalni a sovány könyvkereskedő, aki egyébként tehetséges, gondolatgazdag tanulmányokat írt a helyi folyóiratban: — „Voltam a Nándornál... A Kürt utcában...” Hát ilyesféle „voltam-nála-hitelesség” érződik B. B. interjúból, jó hideg sörrel izesítve és a baráti beszélgetés élményével, a térre hulló napfény aranylót zuhatagában. Bertha Bulcsu akár csak néhány mondattal mindig meg tudja teremteni ezt a szagosome utáni hangulatot: megnyugtatja az embert, hogy a misét celebráló kanonokok már rég hazatértek, s feszült figyelemmel várjuk a híreit, bárkiről legyen is szó: „Voltam a Nándornál”. A maga módján B. B. csodát mívelt: irnitudásával, hagyományos magyar írói eszközökkel, harc, moderség és hatásosság nélkül jóismerősünkké, sőt barátunkká tett egy egész irodalmat. A Jelenkor irodalmát. Pedig olykor csak egy tál forró töpörtyűről beszélt, kedvvel és izesen. Vagy éppen ezért? „Mit mondjak?... Van ilyen?” (*Szép-irodalmi, 1978.*)

HERNÁDI GYULA REGÉNYEI

Hernádi Gyulát legmélyebben két dolog érdekli: általában a nyelvi kifejezés, a nyelvi normák szétrombolásának módjai és a történelem mozgása s abból is különösképpen az erőszakos cselekmények, a háborúk és forradalmak. Nyelv és forradalom, — ez paradoxonnak hangzik, ám ha jobban utána gondolunk, talán belátjuk, hogy ez a jellemzés megközelít valamit művei világából. Mindezekelőtt novelláinak, regényeinek tartalmi, szerkezeti, nyelvi légköréből — színdarabjait, verseit ugyanis prózai munkái nyomán keletkezett, mintegy azokból kifejlő alkotásoknak tekinthetjük; mind szerkezetileg, mind nyelvileg regényeit kell eredetibbeknek látnunk, elbeszélést imitáló műveiben magasabb fokú az esztétikai-poétikai koherencia. Hernádinak gondolati víziója támad az életről, emberekről, témákról; novelláinak, regényeinek magva mindig valamilyen elvonatkoztatás, tétel, alternatíva, vagy, nevezzük így röviden, probléma s ezt a problémát járja körül, elemzi, részletezi, feszíti végletekig, — illetve részben meg is jeleníti, már amennyire effajta műveletre elvonatkoztató hajlama lehetőséget nyújt neki.

Az „arany könyvek” sorozatában *Elindulnak a karácsonyi mezők* címen négy regénye jelent meg együtt (*Folyosók, Sirokkó, Az erdő, Vörös rekviem*). Aki a mesélő irodalmat kedveli, jobb, ha kezébe se veszi a könyvet. E regények mindegyike abban a szellemi környezetben helyezkedik el, amit a bevezető jelzett, épp annyit kell hozzátenni, hogy Hernádi előtt a jelen idő is történelemként mutatkozik meg, mert a jelenkorból is a mozgató rugók érdeklik; a jelennek mintegy a történelmi dimenzióját látja; azt a csontvázat, amelyre ráakódnak az élet tényei, történetei, emberi arcai. Tegyünk próbát, nézzük meg, mi hiányzik regényeiből, azon nyomban rájövünk, hogy a több oldalúan jellemzett emberi helyzetek és karakterek. Azt, hogy embert, a maga élő mivoltában, állítson elének, idejét múlt, pepecselő munkának tartja. Az ember is döntések, alternatívák, problémák formájában jelenik meg előtte; úgy mint a történelem atomja, aki küzd a szabadságért, vagy fegyvert ragad a szabadságukért küzdők ellen.

Tudnunk kell azonban, hogy valójában miféle képzeete van Hernádinak a történelemről. Nem kell tán mondani, hogy nem leíró jellegű, nem az eseménytörténet vonalán haladó. A kronológián lépegető Clio nyújthat neki adalékokat, de ennél többet nem. A történelem azért érdekli, mert kerete, alkalma az emberi szabadság létrejöttének, az ezért folyó küzdelemnek; illetve, a szabadság eltiprásának. Az állandó motivumot, a törvényszerűséget, az egyöntetűséget, az ismétlődéseket kutatja benne; ez pedig nem egyéb, mint egy nagy rendszer kereteiben az önmagát megalkotó ember története. A rendszerekben, történelmi modellekben tevékenykedő embernek vagy nyílt arra lehetősége, hogy önmagát kibontakoztassa, vagy megakadályozták benne. Az átmenetek, a részletek, a helyi színek elhanyagolhatók, amiből látnivaló, hogy Hernádi problémái egyúttal ún. nagy problémák, döntő alternatívák, alaphelyzetek. Mármost hasztalan vetnénk Hernádi ellenébe azt a megjegyzést, hogy az élet, a mindennapi élet éppen a jelentéktelennek tetsző átmenetekből rakódik egybe, a döntő alternatívák nem naponta adódnak — ez gyöngye ellenkezés lenne. Két okból. Előbb azért, mert elvileg ilyenformán is láttatható a történelem. Másodjára azért, mert ki vonhatná kétségbe az irodalom jogát ahhoz, hogy a lényegi dolgokat ragadja meg? Az irodalomban mindennek helye, létjoga van; ha valami jó, eredeti, akkor kiváltséggal. Anélkül, hogy meg nem engedhető rangsort tételeznénk fel témák, meg-

közelítési módok között, melyek elvileg teljes mértékben egyenrangúak — megállapíthatjuk, hogy egyre kevésbé köti le olvasóját az a mű, amely a publicisztika, az ismeretterjesztő szakirodalom, a tömegkommunikáció által megtárgyalt, napirenden tartott, netán agyoncsépelet témák és írásformák körében ragad. A regénynek, versnek részint elszállt élménykifejezésből fakadó varázsereje s önámító az irodalom, mely még ma is az empirikus élmények, tapasztalatok elsőbbségére esküszik. Nemrég igényes interjúban olvashattuk, hogy az író mindig, eleve többet tud a kritikusról, mivel a személyes átélés folytán behatóbban ismeri tárgyát. Főlöszleg a szembeállítás ebben a formában vitatni, mert csupán részigazságot fejez ki: annyit, hogy ez is előfordul, noha nem törvényszerű. S itt nem is író és kritikus manapság fölkapott ellentéte az érdekes, hanem az élmény minden más fölé helyezése. Azt persze aligha akarná bárki is kétségbe vonni, hogy amit valaki egyénien tapasztalt, megszenvedett, arról egyedül neki lehetnek olyan — élményekre alapozott — ismeretei, melyeket rajta kívül senki más hasonló módon nem élhetett át. Csakhogy az élménytartalom még nem meríti ki magát a művet, nem azonos vele, s azon kívül, amint az élmény objektívalódott, a mű tárgyi mivoltában alakot öltött, azaz esztétikailag kódolt véleményként jelentkezett — elvileg egyenrangúan melléje állítható egy kis külső ítélet. Annál inkább, mivel ez a külső ítélet ugyanúgy vélemény, közlemény, amiként az irodalmi alkotások nem csekély hányada is az. Amíg az irodalom a hétköznapi élmények, tapasztalatok, jelenségek, események ama körében mozog, amelyben nagyjából az olvasó élete zajlik, — mindig vállalni kénytelen azt a procedúrát, hogy hozzámérjék a napi élet normáihoz; vagyis úgy kezeljék, mint az élet tükrét. Márpedig arra mindenki jogot érez, hogy kijelentse: a tükrözöttet ő szintén ismeri, noha más oldalról, de ugyanígy mélyen, behatóan. Nem állítható, hogy az irodalmi alkotás nem önkényes; hogy ez az „előjoga” csak a kritikának van meg. Csupán a kiemelkedő művek ébresztik azt a képzetet, hogy bennük az ábrázolt tárgy teljes képe jelenik meg, a nem kiemelkedő művek részleges érvényűek s ennyiben nem szentségtörés kívülről jövő véleményt melléjük állítani. A kör ezzel bezárult. Az empirikusan valóságot ábrázoló irodalom kénytelen saját módszérének elméleti következményeivel számot vetni.

Hernádi ezt a tortúrát vagy csapdát — mindkettőnek mondhatjuk — úgy kerüli ki, hogy még csak a közelébe se jut, nem is érintkezik vele. Ő ugyanis nem ábrázol, nem megjelenít, hanem racionalizált modelleket vagy víziókat közöl velünk. Az irodalmi hagyományokkal keveset törődik; azt, ami előtte történt a regény, a novella, egyáltalán az epika köreiből, magára nézve nem tartja kötelező érvényűnek. Él azzal a jogával, hogy mivel a regényforma mindent elbír, befogad, nem korlátozza hatókörét, sem tartalmilag, sem szerkezetileg. Habozás nélkül összeházasít elvont fejtegetést napihírrrel, dokumentumot tudományos előrejelzéssel és kénye-kedve szerint váltogatja az elbeszélői nézőpontot. Apja halálát úgy mondja el a *Folyosók*ban, hogy közben a magyar gazdaság akkor — 1962-ben — legaktuálisabb, megoldatlan közgazdasági problémáiról értekezik. Olyanokról egyébként, melyekről a regény megjelenése idején alig tárgyaltak hasonló nyíltsággal, egyértelműséggel, ahogyan azt a regény szereplői tették s amelyek részint napjainkig nem avultak el. Halál és közgazdaság — ez a témapár jól jellemzi Hernádi regényírói módszerét. Az életnek ez a két oldala miképpen függ össze — kérdezhetnénk —, miért ne tartozhatna egybe — jelenthetjük ki a regény ismeretében, ha az író-főszereplő tudatában egyidejűen volt jelen és hasonló intenzitással töltötte ki a regényidőbe foglalt napjait.

Hernádi regényei lépten-nyomon ilyesféle megoldásokkal élnek az ún. történelmi tárgyakban is. Hernádit kiváltképpen az foglalkoztatja, milyen erők mozgatják a történelmet, miképpen működik a hatalom, az önkényuralom, a szent cél érdekében embereket áldozó terrorszervezet. Be akar hatolni az élet, a történelem rejtett zugába; az irányítók, a kiagyalók, a manipulátorok világába. A hatalom, a terror-gépezet mitológiai erő képében mutatkozik előtte: szereplői a kegyetlenség, az ölés, a szadizmus rituális szertartásjátékainak szabályai szerint

mozognak a *Sirokkóban* és *Az erődben*. A gyilkolás rituáléjában tárul föl az író előtt az emberi természet megfoghatatlan, irracionális, tudat alatti rétege s ezt a hátborzongató irracionálitást kélféle módon jeleníti meg. Résztint logikus következetességgel, helyenkénti egyhangúsággal írja le azt, hogy a kegyetlenség szertartásai, ha külsőleg változnak is, belülről mindig ugyanazok. A gyilkolás ismétlődő ritusa modellszerű helyzeteket hoz létre, s ezekben a szituációkban a parancsolás és engedelmeskedés, a rideg fölény és a kiszolgáltatottság lélektan szabja meg az emberek viselkedését. Hernádi hideg, majdhogynem gépies racionalizmussal teremti meg modell-helyzeteit, kiszámított pontossággal írja elő külső koreográfiáját és belső ürességét. A *Sirokkóban* ehhez a racionalitáshoz vizionálások, kusza álmok társulnak, bemutatva azt, hogy a rideg célszerűség valójában feneketlen poklot takar.

Hernádi modelljei mindig pontosan körülhatárolt térben és időben képződnek, nem általános történetbölcséleti kérdések megjelenítésére, hanem a történelem egyik vagy másik jellemzőjére — igaz, fontos jellemzőjére — irányulnak. Így aztán, bár regényei az agresszió és az emberiség reménytelennek tetsző, mert egyenlőtlen küzdelmét rajzolják, föl sem lehet tenni a kérdést: borúlátó történelebölcséletet fogalmaz-e meg bennük.

Nem tehetjük, hogy igen-nel vagy nem-mel válaszoljunk erre, távol áll tőle, hogy kategorikus válaszokkal intézze el a dolgokat. Az igen meg a nem könnyű megoldás lenne, s ezzel nem kíván élni. Ő is oda írhatná könyvei élére azt a Stendhal-mondatot, melyet John Dos Passos idézett *Három katona* című regénye bevezetőjéül: „Atszenvedett események borzalma oly kitorólhetetlen néha, hogy emléküik megront minden örömet, még a mese örömét is”. A mese öröme Hernádiban is megromlott, a ráció örömét találta meg helyette — az értelemét, amely logikában gondolkodó elme számára kíméletlen, következetesen hajszólo, megnyugtató megoldásokat nem kínáló igény lehet. Az értelem újra meg újra ingerlő tárgyat követel magának, közben elhárítja azokat a tárgyakat, melyek legyenek bár nagyon hétköznapiak, az élet másfajta képzetét kínálják. Hernádi világában minden esemény kitervelt, célra irányított; mindegyikben valamilyen törvény nyilvánul meg. Olyannyira, hogy az *Erőd* már-már paródiaként hat, de nemcsak a tárgy, hanem az írói technika önkéntelen paródiájaként is.

Mindezzel tökéletesen szemben áll műveinek nyelvi anyaga, vizionáló képzelete; az a mód, ahogyan racionalizált tárgyait értelmén túli közegbe ágyazza. Hernádi végsőkig racionális a témáiban, és ezzel egyidejűen, végsőkig avantgarde nyelvi képzeletében. S ez a képlet egyedüli tünemény mai prózairodalmunkban. Melléje állítva másokat — Örkényt, Mészölyt, Tandorit, Esterházyt —, kiderül, hogy Hernádi mindegyiküknél végletesebb, kockázatosabb utakat próbált ki, illetve próbál ma is járhatóvá tenni. Nem azért van ez így, mert kortársai-
ban kisebb lángon ég a kezdeményező erő. Éppen ellenkezőleg, igényeiben egyik-másik kortársa fölötte áll: mégis mély rokonság mutatható ki köztük, noha egyébként, írói karakterüket tekintve külön-külön világot alkotnak. Amiben Hernádi különbözik, az a nyelvi képzelet, késő-szürrealizmusra emlékeztető, szabadjára engedése. Ez csupán egy tény leszögezése — értékítélet nélkül. Már annak mérlegre tétele, hogy például a *Vörös rekviem* tárgya, tartalma és nyelvi anyaga milyen fokon adekvát egymáshoz, nem egykönnyen dönthető el.

A *Vörös rekviem* Sallai és Fürst kivégzéséről szól, — legalábbis az elején meg a végén; ideje mindössze kerek egy óra, amit az író állandóan hangsúlyoz azzal, hogy a fejezetcímek helyett külön sorba tördelt percek jelzésével tagolja a szöveget. Az olvasó eleinte próbál jelentést kihüvelyezni a regénynek ebből a pontoskodó földarabolásából, mert gyánítja, hogy a kis időegységekre tördelés az idő drámai lüktetését, múlását lenne hivatott érzékeltetni, de később már nemigen kell törődnie azzal, hány óra és hány perc van. A történet ugyanis túl-lendül az objektív időhatárokon, szubjektív időben játszódik s ez pedig nem egyéb, bár tán képtelenségnek tetszik, Hernádi nyelvteremtő fantáziája és szerkezetet konstruáló késége. A *Vörös rekviem* a montázs és a szabad kép-

zettársítás mindenhatóságára építi, de a történeti hitelesítés, vagy egyáltalán, az egyszerű tájékoztatás kedvéért, megtűzdeli korabeli írásos dokumentumokkal. Dokumentum indítja és zárja a történetet: a statáriális tárgyalás jegyzőkönyvével kezdődik és a kivégzésről szóló jelentéssel fejeződik be. Ami közbül van, az a regény, de persze, csak a keretező dokumentumokkal együtt, mert azok nélkül több pontja homályban maradna.

A regény egy órája külsőleg a siralomházban telik el, valójában messze túlterjed azon. Nem úgy azonban, hogy a főhős egy óra leforgása alatt, sűrítve és dramatizáltnan, végigéli az életét; ez a bevált, jócskán elkoptatott fogás Hernádi számára közhelyszerűen banális lenne, s emellett még elbeszélői következetességre is rákényszerítené. Más utat választott, három csomópontot ragadott ki hőse életéből: a gyermekkort, a forradalom hónapjait és a forradalom bukását, a forradalmár mártíriumát (Korvin Ottó személyében) s ezeket az eseményeket rajzolja fel köréje oly módon, hogy a siralomházig vezető életéből kiemelhesse a törvényszerűnek vélt mozzanatokát. Hernádit itt egyáltalán nem az egyéni, hanem az általános érdekli, miként drámáiban is nagy tételeket vagy épp egy egész kort próbál megeleveníteni. A társadalom működése, amiben az ember csupán egy a sok közül, arctalan egyed. 1918—19 irodalmának tömeg-ódái, messianisztikus elhivatottsága hangneméhez, szemléletmódjához közel is állna ez az elképzelés, csakhogy az akkori aktivistákat még valami más is fűtötte. A regény első története a bolondos hajóépítő és álmodozó öregemberről meg a hozzászegődő gyerekről, aztán a kamasz és a tanár beszélgetése a városról — romantikusra stilizált tanmese, jelképes példázat, groteszk finter, brechti felhangokkal. Majdnem mellékes, miről esik szó a párbeszédekben, fontosabb a meghökkentőnek szánt gondolatfűzésük, s persze az, hogy nem egyénitelenek, hanem témákat pendítenek meg, ötleteket dobnak fel, komoly vagy groteszk stílusban — a hős személyes világához vaimi kevéssé visznek közelebb, mert egy-két lényegtelen életrajzi adalékon kívül az általánosság, példálózás és a csináltság, a spekuláció elvont köreikben mozognak. Hogy Hernádi mennyire nem akar jellemezni a szó megszokott értelmében, arról igazában a forradalomnak szentelt lapok győzhetnek meg bennünket. Pontokba szedve, tételeket sorol fel a háború okairól, ami részint nyilván korhangulatot hivatott kifejteni, de jól egybevágt teoretizáló hajlamaival is. Amint az is, ahogyan magát a forradalmat állítja elének, röpiratok, felhívások, levelek, hazafias tendenciájú első világháborús riportrészletek közbeiktatásával. S itt érkeztünk el a *Vörös rekviem*nek — a dokumentum-kollázs és levegőben lógó fikatív párbeszéd után — ahhoz a harmadik rétegéhez, amely mint tetszés szerinti mennyiségben variálható nyelvi massa, betölti a dokumentumok és a dialógusok közötti hézagokat.

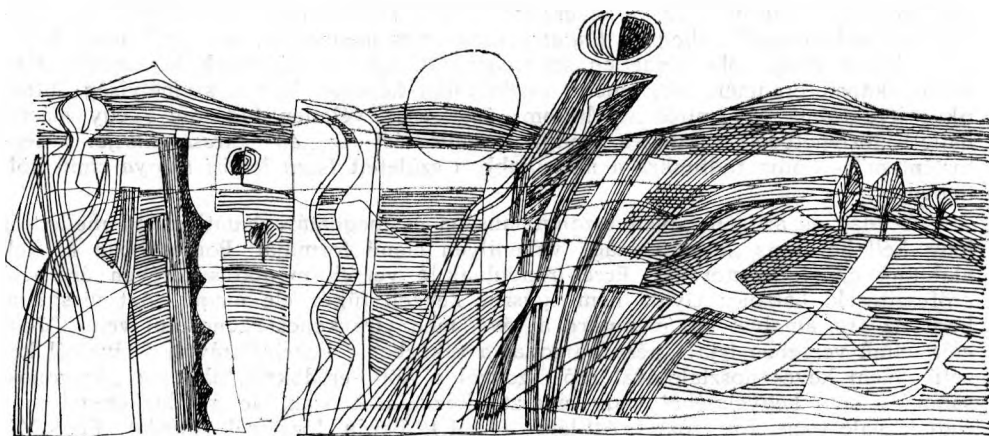
A bevezető jegyzőkönyv után a regény így indul: „El kell kezdenem a figyelem érlelését. A százezer tő fokát benépesítem hűvös állatokkal, galléros városállamokkal, a piactér felől érkező, imbolygó vasakkal, aranyakkal, egyezkedő fogalmakkal. Kinyitott testembe fogadom magam, szárnyaim alá veszem szakállas arcomat, felforgatott ujjaimat, ritka fémmé ütött talpamat, a szájkosár lángoló drótjait, nyelvem érvénytelen kavicsait, szórványos, ellazított kérdéseimet”. Ez a szabályos nyelvtani és mondattani rendben tartott képömlés — a „figyelem érlelése” — néhol hozzásimul a tárgyhoz, főként azon egy-két oldalon, ahol prózavershez hasonlíthatóan, a forradalom ódáját zenqi, miként Kassák és csoportja 1919-ben. Másutt és általában semmi közösséget nem tart sem ezzel a hagyománnyal — ami egyáltalán nem hiba, csupán ténymegállapítás —, sem pedig a tárgyával — ami viszont már figyelmet érdemel, ha a műalkotások alkotóelemei között szabad feltételeznünk koherenciát. *Valamit*, bármit, ami egybe tartja őket.

Úgy látszik, Hernádi a koherenciát is ósdi szabálynak tekinti, mert igazában nem is regényt írt, hanem regény formájú, küllemű illusztrációs szöveget egy témára. A szabad asszociációs képömlés átbogarászása után ugyanis egy kérdés tolu fel bennünk: miért éppen itt olvassuk őket? Az, hogy a „tér áttemelke-

dik az idő egyhajlásos rendszerébe, az idő visszazárnyal a tér szigethajtó színehez”, nem azért található itt, mert itt kell lennie, hanem azért, mert az írónak történetesen akkor ötlött eszébe, amikor a *Vörös rekviem*et fundálta.

Az írói szubjektivitásnak végsőkéig igaza van, ez az irodalom alfája és omegája, de ha igényt, várankozást ébresztett bennünk egy pontosan meghatározott témára, azt kell kielégítenie s a *Vörös rekviem* ezt csak részben teljesítheti, mivel nem kerültek benne összhangba a különböző célú, rendeltetésű eszközök, megoldások. Ezt joggal mondhatnánk, ha a *Vörös rekviem*et történetet, eseményt *ábrázoló* epikus regénynek fognánk fel. Láttuk azonban, hogy annak aligha tekinthetjük, inkább egy történelmi esemény illusztrációját kell felismernünk benne. Az ábrázoló regény a maga világteremtő eszközeivel elbeszéli, megeleveníti — az író szemszögéből — azt, ami volt; oly illúziót keltve, hogy a regény lapjain megidézett élet a valósággal egyenértékű, sőt annál még sűrítettebb, töményebb valóság. Az illusztráció szintén irányulhat egy adott eseményre, de azt nem ábrázolja, hanem véleményt mond, gondolatokat közöl róla; eszméket, ötleteket vet föl vele kapcsolatban. Az írói személyesség kap ezáltal nagyobb nyomtatékot s olvasás közben azt figyeljük, mit mond az író választott tárgyáról, milyen összefüggésekre világít rá, milyen asszociációk ötlenek róla eszébe. Művét intellektuális teljesítményként mérlegeljük vagy mint logikai-heurisztikus absztrakciót vesszük tudomásul. A laza képzetársítás nagyobb szabadsággal ajánlékozta meg az író, de egyúttal önkényességre is rácsábíthatja s ha gondatlan önkényességet ugyan nem, a mérték elvesztését a *Vörös rekviem*ben is tetten érhetjük, főként a szürrealista képek gáttalan sorjáztatásában.

Hernádi nem közönséges képzelőerővel alkotja műveit s az ő képzelete és kombináló készsége egyúttal korlátokat, szabályokat ledöntő gátlástalanság is. Képzetársítási leleményessége új összefüggéseket világít meg, vagy legalábbis annak sejtelmét idézi fel az olvasóban. Nem a merészségét sokalljuk, hanem újabb műveiben az ötletek elburjánzását, azt az inkoherenciát, amely a *Vörös rekviem* egységét is megbontja.

SZÜNTELEN KÉPMÁS

- Labancz Gyula versei -

Több mint egy évtizede ismerkedtem meg Labancz Gyula verseivel. Magányosan dolgozott akkor, szinte visszhangtalan csendben, alig bizakodva abban, hogy tiszta hangjára válasz érkezik. Nem vett részt a fiatal költők mozgalmaiban, noha versein érződött a vágyakozás a társak, a befogadó közösség és természetesen a nyilvánosság után. Első versei a kecskeméti Forrásban és a Vigiliában láttak napvilágot, majd 1975-ben szinte váratlanul a párizsi Magyar Műhely adta ki első verseskötetét, pontosabban füzetét. A szépen metszett betűkkel nyomott fekete borítású *Idő: személyi csönddel* című füzet keltette fel a hazai könyvkiadás figyelmét a költő iránt. Így kapott végre nyomdát *Szüntelen képmás* című kötete, amelynek anyaga nagyjából megegyezik a párizsi füzet versanyagával. Ha a versek alatt rögzített első dátumot tekintjük, két évtized alkotó küzdelmeiről alig ötven költemény ad számot. A szigorú rosta is mutatja, hogy Labancz nem kívánt részt venni abban a gát és gátlás nélkül ömlő verstermelésben, amely sajnos részben elmossa fiatalabb költészetünk karakterét.

De mi adja meg Labancz Gyula verseinek saját karakterét? Azt hiszem egy bensőleg mélyen átélt és megszenvedett küzdelem, amely minden kihívó jelzés nélkül szövi át a verseket. Küzdelem, amelynek kudarcairól és ritka győzelmeiről erős hangfogóval szól Labancz. Egy mind általánosabb alkotói közérzetet fejez ki. Törékenynek és esetlegesnek érzi személyes létét, talán a létezését magát. Verseinek tárgyi világa alig fogható, a dolgoknak, amelyekről beszél, nincs valóságos anyaga, határozott kiterjedése és körvonala. „Hang árnyéka a falon — / megétem hiányával a fény”, „ür zizeg, fényvesszős kosár / csobban a csönd”, „alakot ölt láthatóvá sekélyül a csönd” — olvasom jellegzetes sorait (*Hang árnyéka... Látható zene*). Kulcsszavai a *hiány*, a *csönd*, az *árnyék*; a való világ mintha csupán negatív lenyomatában lenne jelen. Ebben a negatív világban, amely szinte a semmivel érintkezik, a költői „én” fogalmát is erős kétségek övezik. A sokféle hiányból szerkesztett személyes létezés a rossz közérzettel, sőt a fájdalommal lesz azonos. Az „ön tudatos fájdalommal”, ahogy a *Bagatell* című vers megnevezi. Az „én” maga is bizonytalanná válik, tőle független szükségszerűségek és véletlenek kiszámíthatatlan összjátékának eredményévé, amely minduntalan kétséget kelt a személyiség autentikus léte iránt. „...miről azt hittem: én / csak véletlen tudásom / egy mástól hallott / történetben” — tesz szorongásos vallomást *Az „én” turcsa alibije*. „Megtörténtem” — adja tudunkra a már újabban született *Isten leltári tárgya* című költemény.

A világ és az „én” ilyen bizonytalansága és meghatározhatatlansága mellett is létre kell hozni az „énazonosság” valamilyen elemi formáját. Pontosabban ki kell alakítani ennek lehetőségét. Erre irányulnak a versek mögöttes terében érezhető erőfeszítések. Labancz Gyula nem egyszer képzeli tükör elé magát. Azt vizsgálja, hogy az arc, amelyet lát, mennyire az övé, mennyire képes azonosulni vele. *Tükör előtt* című versében írja: „nézed arcodat a tükörben / közelről távoli / távolról közeli”. Nem kevés nosztalgiával szól azokról a költő-elődökről, akik az „énazonosságot” a sors kegyelméből vagy emésztő küzdelmek árán, de mindenképpen meg tudták valósítani. Így József Attiláról (*J. A.*), Berda Józsefről (*Berda*), Füst Milánról (*A bibliai*), Déry Tiborról (*Megkéssett válasz D. T.-nak*), Kormos Istvánról (*Bújócska*), és észrevehető vonzalommal idézi annak az Oláh Gábornak az emlékét,

akinek egész életét a költői „én” megvalósításáért folytatott — többnyire hiába-
való — viaskodás töltötte be (*Nyelvlecke, Kék derengésben*). Az, hogy a személyi-
ség mennyire valóságos és autonóm, Labancz számára újra meg újra kínzó kérdést
jelent, a *hiány*, az *árnyék* és a *csönd* erre a gyötrelmes kérdésre utal.

Válaszolni a vers feladata lehet. A személyiség önmagával való azonosságát,
egyáltalán autonóm létezését a költészetnek, pontosabban a költői tevékenységnek
kell bizonyítania. A *Krónika* négy sora ebben a tekintetben lényegre tapintó pon-
tossággal világítja meg a költői „én” és a költészet viszonyát: „egy testét vesztett
árnyék / magánya számára lefoglalt / hídfeületlen keresi / élményéhez szükséges hi-
telesítőit”. A költői tevékenység, mint az „énazonosság” igazolása, azonban lehet
csapda is. Azoknak a kezén, akik személyes létük minden apró rezdülését igyekez-
nek versre váltani, s ezáltal az ihlet, az alkotó munka és természetesen a termés
inflációját idézik elő. Az állandó lírai készenlét kezdetben bizonyára a személyiség
önmagával való azonosságát szuggereálja, kiteljesedését igéri, idővel mégis automa-
tizmussá válik, kondicionált reflexeket fejleszt. Hogy Domokos Máttyás szerencsés,
egyszerűsített metaforáját vegyem kölcsön, egyszerűen egy „versíró gép”
kialakulásához vezet. Ezzel pedig radikálisan vége szakad annak a küzdelemnek,
amely az „énazonosság” érdekében folyt: a költőből robot lesz, igaz, időnként
artistsztikus és szórakoztató robot.

Az állandó készenlét Labancz esetében is megtalálható. A gépszerű termelék-
kenység helyett ő mégis a rendkívül ritka, mondhatnók, ünnepi versíró ihletben
és fogalmazásban próbálja megszerezni magánüdvösségét. Lehet ez alkat dolga is.
Ismervén Labancz alkotó módszerét, azt, hogy az elkészült versszövegen szüntel-
lenül javít és csiszol, s hogy vannak versei, amelyek egy egész évtized munkája
által nyerték el végső (vagy jelenlegi) alakjukat, mégis azt kell hinnem, hogy szük-
szavúságát mindenekelőtt igényessége magyarázza. Az, hogy csak a legfontosabb-
ról, a legszükségesebb mértékben beszél. A ritka szólás nemcsak kegyelmi aktussá
teszi a verset, hanem valóban egy adott emberi sors foglalatává, amelyben az „én”
önmagára talál. „Fölszabadul egy jel / és megszilárdul (...) arcodra kövül a távol
/ Hiába, hogy a test / megszökik nézése mögül (...) lélegzetében is / elfér parányi
sorsa” — mondja a *Fölszabadul ...* című költemény.

Az a gondolat, hogy a felszabaduló jeleknek, vagyis a fogalmazásnak, de mond-
hatnám azt is, a nyelvnek és a költészetnek egy emberi sors lényegét kell magukba
foglalnia, legalábbis számomra, Heidegger esztétikájára utal. A német filozófus a
költészetben, általában a nyelvben az emberi nem ontológiai lényegét fedezte fel.
Mint mondta: „a költészet a lét és a dolgok lényegének alapító megnevezése —
nem tetszőleges mondás, hanem az, ami által válik csak minden nyilvánvalóvá,
amit aztán a mindennapi beszédben megbeszélünk és elintézünk.” Ehhez még a kö-
vetkezőt fűzte hozzá: „Az emberi létezés alapja a beszélgetés mint a nyelv tulajdon-
képpen története. Az ősnelv azonban a költészet mint a lét alapítása”. (*Hölderlin
és a költészet lényege*. Redl Károly fordítása.) Heidegger ezekre a gondolatokra
Hölderlin olvasása nyomán jutott, s Hölderlinnek a magyar költő szellemi mesterei
és ihletői között is alapvető szerepe van. A bölcselő szerint a költészet és az em-
beri létezés a legszorosabban összefügg, a költészet, mondhatnók, az emberi léte-
zés bizonyítéka, maga a metafizikai aktivitás. Nem tudom, Labancz Gyula olvasta-e
Heideggert, néhány verse azonban, éppen azok, amelyek személyes költészettenát
rögzítik, mintha a német mester esztétikájának bélyegét viselnék magukon. Így az
Életrajzi emlékeztető s még inkább az *Utóirat*: „ha a félelem a költészet alapja /
és a csönd képei / a hangtól láthatók / a vers csak fokozza a hiányt.” A vers, lehet,
csak fokozza a hiányt, a költői „én”-nek mégis a vers az egyetlen eszköze és esé-
lye arra, hogy létének üres terét kitöltse valamivel, s így ő maga is határozottabb
lélet nyerjen a felismert hiányok között.

A költészet, midőn kísérletet tesz a hiány megszüntetésére, szilárd alapot ke-
res. Ez az alap lehet transzcendens és/vagy etikai jellegű. A transzcendencia kere-
sése Istenhez köti a költészetet, ahogy Labancz *Hölderlin a telefonnál* című verse
mondja: „végtére is a líra Istenhez kapcsol / miért várnál a megszólításig”. A sze-

mélyes „én”, ebben az értelemben, a transzcendencia felé nyitott, onnan várja az igazolást. Hasonló meggyőződésről tanúskodik néhány újabb keletű verse (*Ne ronts el, Genezis, Isten leltári tárgya*) is. A transzcendenciára irányuló költészet, hacsak nem misztikus révületben születik, az elhallgatás veszélyét súrolja, szüntelenül ingadozik a szó és a némaság között. (Gondoljunk Pilinszky János elhallgatásaira.) Ezért van szükség az etikára, mint szervező elvre, amely állandó készenléttel, állandó választással jár. Ezáltal nemcsak a személyiség belső feszültségét tartja fenn, hanem az alkotó aktivitás számára is célt és mozgató erőt teremt. *Három föladatlan levél* című versének tanúsága szerint Labancz valahol a személyes múlt és jövő határán látja a költészetet. A líra egyfelől a múltra irányul: „számomra a költészet / testetlen emlékezés”, másfelől a jövő feladatokra: „olyan arc vállalása, amelyet / csak elképzelünk magunknak / de amiért máris felelünk”. Az emlékezés a költői személyiség elemi állapota, amelyben alig kényszerül arra, hogy közelebből meghatározza vagy kialakítsa magát: meghatározzák őt az emlékei. A vállalás és felelősség viszont etikai elv, amelynek az alkotó tevékenységet, sőt az önmegvalósítást kell irányítania. Ez a felelősségtudat nem véletlenül az emberi immanenciához vezet vissza a költőt. Mondhatnók, ő maga mondja, az emberi közösséghez, amelynek körében igazán meg tudná valósítani önmagát. „Nem a fa sorsára vágyom (...) közöttetek vagyok csak igazán boldog / csontjaim mélyéig szabad” — kap befejezést az imént idézett költemény.

Ha a versnek a léthiány kitöltésében van szerepe, az emberi személyiség valóságát kell igazolnia, és etikát kell teremtenie, nem lehet más, mint hihetetlen pontossággal és tisztasággal megmunkált műalkotás. Mint a parnasszisták éremserű verse vagy a modernek — Rilke és Babits — elvontan tárgyias költészete. Labancz Gyula is a tisztaságban és az elvonatkoztatott tárgyszerűségben találta meg költői eszményeit. „... megérzi a szó tisztaságát a világ” — jelenti ki (*Csönd az...*); „kérdőjel-horgászatban / kifogni azt az egy szót / mely árnyéktalan, mint a víz” — szab maga elé feladatot (*Csalétek*). Ebben az igen magasra néző igényességében, látnivaló, Pilinszky a mestere. Olyannyira, hogy vannak versei, a *Szőkevény* vagy a *Lázadó alázat*, amelynek nem mások, mint igen érzékeny és műves Pilinszky-utánpotok. Máskor is találhatók Pilinszkyre, később Tandori Dezsőre vagy Oravecz Imrere utaló reminiscenciák. (Székely Ákos az *Életünk* 1978. decemberi számában pontosan vet számot velük.) Ám, ha igaz is, hogy Labancz Gyula költészete abban az erőterben foglal helyet, amelyet egyfelől Pilinszky, másfelől, a saját nemzedékében Tandori és Oravecz lírája jelöl meg, az is kétségtelennek tetszik, hogy ki tudta alakítani a maga személyes nyelvezetét.

Ennek a nyelvezetnek a tömörségben és a mozaikos technikában van a sajátossága. A konkrét képek nyomban elvontakká, mint már szóltam róla, önmaguk negatív lenyomatává válnak, s ezeket a „negatív képelemeket” absztrakt rajzolatú mozaikká tömöríti a hallatlan belső fegyelem. A mozaikos szerkesztést emeli ki a ritmus is. A *Szüntelen képmás* versei a hagyományos jambusi vagy trocheusi ritmikat csak törmelék módjára használják fel, a nagyfokú koncentrációban minden szó-nak szinte külön nyomatéka van. Olyan „szabadvers” alakul ki, amelyet az elvont fogalmak gondolati nyomatéka tagol (*Most következik...*, *Pantomim*). Labancz valóban csak azt akarja szavakba önteni, amit fontosnak tart. Minden mást kíméletlen szigorral rostál ki, arra számítván, hogy a vers az olvasó képzeletében épül tovább. (*Magvető*)

(Bevezető a kötet megjelenése alkalmából Budapesten rendezett írószövetségi estén.)

Cseres Tibor:

ELVESZÍTETT ÉS MEGŐRZÖTT KÉPEK

Lassan két évtizede sorjáznak Cseres tollából ezek a műfajilag talán pontosan számba sem vehető, hosszabb-rövidebb terjedelmű írások. Mint egy helyütt említi, a hajdani újságíró újból feltámadó közéleti érdeklődése ösztönzi, hogy odafigyeljen a világ, ezen belül pedig a haza, az ország ügyes-bajos dolgaira. Emellett azonban úgy érezzük, az öregedő író higgadt bölcsessége, a felhalmozódott élettapasztalatok átadásának természetes igénye is nagy szerepet játszik abban, hogy immár a második vaskos kötetét vehetjük kézbe ezeknek a sok műfajú, de céljukban, szándékukban egységes írásoknak.

Az Elveszített és megőrzött képek anyaga javarészt a hetvenes években keletkezett, s ennek az időszaknak eleven társadalmi, művészeti problémáihoz kötődik indíttatásában, tartalmában. A korábbi időkből csak néhány tanulmány, cikk került be a kötetbe, olyanok, melyek valamiképpen kiegészítik, árnyalják a könyv alapján kialakult képet. Sok esetben egy megjelent könyv, olvasói levél, személyes beszélgetés, vagy egy apró, elgondolkodtató jelenség ösztökéli az írókat a megszólalásra, de az indítékok majdnem mindig általános érvényű mondanivalóvá szélesednek. Ezért is többek ezek az írások, mint egyszerű cikkek, riportok, olvasónaplók, kritikái észrevételek. Mindenütt a *Hideg napok* lényegi, olykor kellemetlen igazságokat megfogalmazó alkotóját érezzük mögöttük. Cseres sajátos egyéniségének jelenléte, az a mód, ahogyan egy kérdést több oldalról, érzékeny odafigyeléssel és élettapasztalatainak biztonságával megvilágít, még a látszólag jelentéktelen írásoknak is vonzerőt ad.

Az író részben megkönnyíti a recenzens dolgát, mikor könyvének anyagát egy-egy nagyobb gondolati egység szerint ciklusokba rendezi. Nem éles elválasztó vonalak ezek a ciklusok, némely írásokat nyugodt lélekkel fel lehetne cserélni, más-hová sorolni, céljuk inkább az egyes gondolatkörök kiemelése.

Az első ilyen gondolatkör a háború és

a történelem problémáihoz kapcsolódik, s ezen belül a történelmi eseményeket val-lató író mai gondjai szólalnak meg. A személyes emlékek egy-egy villanásra idézik a múltat, főként a leszűrhető tanulságok szándékával. Cseres a tárgyilagos szembenézés felelős igényét vallja, hiszen számos kérdés tisztázatlansága nehezíti még manapság is történelmi tisztánlátásunkat. Sokszor hallunk olyan véleményeket, hogy a háború kimerített téma. Hatásosan cáfolja ezt a felfogást Cseres nem egy írása. Többek között a Bezdáni ember című tárca, mely mintegy kiegészíti, árnyalja a Hideg napok problémáját. Bár az eset, amit a bezdáni ember az írónak elmond, egyedinek, kivételesnek tűnik, mégis fontosnak érezzük itt, ahol a népek morális felelősségéről esik szó.

Két terjedelmesebb interjút is olvashatunk a könyvnek ebben a részében. Az egyikben E. Fehér Pállal beszélget az író, harmincegy évvel a béke első napja után, s mint már a cím is jelzi, a háború és a béke legalapvetőbb kérdéseiről mondja el véleményét. Simon István interjúja (Írószobám) életútjáról, alkotói pályájáról faggatja Cserest, javarészt azonban itt is az író és a történelem viszonyáról van szó.

Az *Alomképek* címmel összefoglalt írások valamiképpen mind a szülőföldhöz, Erdélyhez kötődnek. Cseres minden megjelent könyvre, cikkre, híradásra gondosan odafigyel, ha azok a szűkebb haza emberi és művészi világáról vallanak. Erdékes reflexiókat fűz hozzájuk, gyakran csak egy-egy gondolat kiemelését, szubjektív megvilágítását tartja fontosnak, mégis úgy érezzük, a mű lényegét ragadta meg. Ilyen írás a *Nem évülő párbeszéd*, melyben Balogh Edgár könyvének mulhatatlan érdemeire mutat rá. Különösen érdeklik a múlt „aranybányájából” előkerült emlékek. Nagy szeretettel és tisztelettel szól Szabó T. Attila hatalmas vállalkozásáról, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*-ról, mely lényegét tekintve jóval több mint pusztán nyelvszemléti szenzáció. Gondolatokra indítja a magyar zsoldárok nyelvének szépsége, egy széki paraszttasszony megrendítő önvallomása, az ösztönös művészet természetes tisztasága és ereje. Ami igazán érdekessé, fontossá teszi ezeket a rövid, olykor csak néhány

oldalal írásokat, az a bennük rejlő sajátos írói szemlélet mindenkori jelenléte.

A *Találkozásaink* című ciklus írói arcképek tablója. Csak ritkán mesél történeteket volt kortársairól — többségükben olyanokról esik szó, akik már nincsenek az élők sorában — inkább egyéniségük, munkásságuk némely jellemző vonását emeli ki, miniatűr portrékat rajzol, melyeket a személyes emlékek, az „ahogy én láttam” szándéka tesz színekben gazdaggá. Tamási Áron, Gaál Gábor, Kós Károly, Darvas József, Sarkadi Imre, Féja Géza, Kamondy László, Jankovich Ferenc arca villan fel rövid időre ezekben az írásokban, de maradandó emlékként az olvasó számára.

Cseres éppoly szenvedélyesen érdeklí történelmünk távoli múltja, mint azok az idők, melyeknek maga is szenvedő részese volt. A *Kézirat gyanánt* részben sorakozó írások bizonyos értelemben a könyv első ciklusához kapcsolhatók. A régmúlt története elevenedik meg az itteni jegyzetekben, de egy-egy fontos, nem egyszer vitatott kérdés elgondolkodtató taglalásának keretében. Többnyire egy könyv, vagy folyóiratcikk az apropó. Al'gha vélhetjük, hogy egy olyan kérdésben, mint például a magyar őstörténet, az író mondta ki a döntő szót, a felvetett gondolatok azonban mindenképpen figyelemre érdemesek. Cseres sokoldalúan tájékozott évszázados történelmünkben. Erre vallanak azok az írásai, melyek forrás értékű könyvek, kultúrtörténeti munkák, nyelvi és néprajzi problémákat tárgyaló művek olvastán születtek. Legtöbbször a továbbgondolás, a kiegészítés a célja, de kritikai észrevételeit sem hallgatja el, ha ennek szükségét látja (*Kézirat gyanánt*, *Mohácsaink értelme*, *Ráják és a Harács*, *Térképek*, *Képek a Kassai Kódexről*).

A könyv műfajilag talán legváltozatosabb fejezete az utolsó, a *Szakmai beszélgetések*. Szerencsés megoldás, hogy az ide sorolt írások élére a Bertha Bulcsu készítette interjú került. A beszélgetésből elsősorban Cseres emberi portréját ismerhetjük meg abban a tájban, környezetben, mely számára sokkal többet jelent a lakóhelynél. Hogy mennyivel többet, azt maga az író fogalmazza meg tárcákban, jegyzetekben, riportokban, életképekben. A látottakat, hallottakat, személyes tapasztalatait mindig valamilyen általános, közér-

dekü probléma felé tágitja. Élénk figyelemmel kíséri a táj és az ember kapcsolatát, a természet és a civilizáció viszonyát, ezek kisebb-nagyobb, de lényegében fontos mozzanatok hordozó változásait. Izgatják a morális kérdések, akárha beszélgetés során merülnek fel, akárha televízióadásban hangzanak el. A közéleti érdeklődésnek azzal a szenvedélyes formájával találkozunk itt, mely Veres Péter munkásságát jellemezte.

A kötethez csatolta az író Békéscsabáról szóló, hosszabb terjedelmű munkáját is. A 250 éves város múltját és jelenét felvázoló írás tárgyilagosságával tűnik ki, de a sorok közé becsempészett vallomások az egykori város lakó hírlapíró emlékeiről beszélnek. (Magvető Kiadó, 1978)

KOVÁCS SÁNDOR

Holdosi József:

KÁNYÁK

Holdosi József első regénye egy cigány-család három nemzedékéről szól, de a családtörténet mögött egy egész népréteg sorsa, egzotikus története is felsejlik, sőt a háttérben a szélesebb sodrású történeti-társadalmi folyamatok is szóba jönnek: a két háború közötti magyar társadalom és a második világháború megannyi nyomorúsága, s a felszabadulást követő évek küzdelmei. Így tudhatjuk meg, hogy ennek a sokat szenvedett néprétegnek a szorongása napjainkban sem oldódhatott fel teljesen, a magyar társadalomba mélyen beleivódott előítéletek miatt a cigányság léte bizonyos mértékig még napjainkban is igazolásra szorul.

A regény fordulatosa története ugyanis bőségesen bizonyítja, hogy a cigányok társadalma a felszabadulás előtt törvényen kívüli társadalom volt. A cigányokat többszörös gettó zárta körül. Jogfosztottságukat a totális analfabétizmus is súlyosbította: rájuk a tankötelezettség sem vonatkozott, sőt valójában ki voltak rekesztve az iskolából.

A cigányokkal a „hatalom” kénye-kedve szerint bánhatott. Bábit, a varázsszavak öregasszony „sámánját” mint fákllyát

égették el pusztán azért, mert engedély nélkül koldult. Géza úr, a fiatal csendőr „kis benzines tartályt vett elő és végigöntötte az öregasszonyon. A benzin pillanatok alatt beleivódott a szoknyájába, blúzába, érezte, hogy átszivárog a húsán, megfagyasztja a szívét. A gyufa villanását és a röhögést már csak a szem és a fül észlelte.” A háború végnapjaiban pedig Kozár csendőr alakjában „imbolygott a halál” a cigányfalu felett. A kivégzéstől csak a „nagykapitány” oroszainak gyors előnyomulása hozott szabadulást.

A mostoha sors elvetülésre kárhoztatta a cigánytehetségeket. Kudarcba fulladt minden kítőrészi kísérlet. „Néma Péter”, a kiemelkedő tehetségű cigányfestő autodidakta önképzéséhez sem voltak adottak a feltételek; a gróf iskolájában ugyan megtanulhatott írni, olvasni, de könyvet, festéket haza nem vihetett, zseniális képességét csak a gróf „dicsőségére” hasznosíthatta. Csak a kápolna falára festhette Madonnát a pufók kiseddel, köréjük sápadt arcú apostolokat és boldog angyalokat. Lázás látomásaiban hiába képzelte el népe krisztusi megváltását, a Cigánykrisztust képtelen volt megformálni, mert a színek megfakultak, az ecset kihullott kezéből, szürkéség oldotta fel egész énjét. Ernő, a zenészfiú is hiába bolyongott a nagyvilágban, hiába kutatta az ősi folklórt őrző titokzatos öregember nyomait, a hiteles cigánymelódiára nem lelhetett rá. Bele kellett örülnie lázas bolyongásaiba. Húsz évvel később színdarabot szerző fia is képtelen volt kimondani a szabadulás varázsszavának. A Kányáknak tovább kellett hurcolniuk kegyetlen sorsukat. A „bölcsek” csak legyintettek hóbortjaikra.

De akármennyire is fogva tartja az író a népe iránti elkötelezettség, a számkivettség belső indítékairól sem hallgathat. A cigányközösségek zárt világot alkotnak. Ha házasság révén mégis oláh cigány kerül rumungró családba, fellángol a gyűlölködés. Ezért marad Malina mindvégig üzött vad a Kánya családban. A közös érdek sem tudja összekötni a rumungrókat az oláh cigányokkal. A civódás számtalanszor vérhullató verekedésbe fordul.

A műben szüntelen előkerül a lumpenerkölcs és életfelfogás mint bomlasztó, fejlődést akadályozó tényező. A cigányok nem tudnak kitartani a szorgos munká-

ban. Tékozló hajlamuk nyomban kiütközik, mihelyt sorsuk jobbra fordul. Takarékos életvitelre képtelenek. Kánya Jenő kezében a mesebeli kincsesláda nem a boldog jövődől, hanem a romlás forrása. A kincsből téglaházakat építhetne az egész falu számára. De megszédül a pénz mámorától: gyöngyöket, tükröket, papirtrombitákat vásárol; cilindert, frakkot, estélyi ruhát. A falu népét fékevesztett dáridóra szólítja. Tart az étel ital egy egész hétig. Közben mindent befed a szemét: üvegek, csontok hevernek szanaszét. Bűzik az utca a pálinkától, a hulladéktól és ürüléktől. Rothad a sok szemét. Koszos, bűdös minden ember. A dáridó után a falun a semmittevés honol. A gyerekek lopnak vagy kéregetnek. Végül tifusz tizedeli az embereket.

Holdosi József erős színekkel, markáns élettörténetek segítségével hitelesen tudja megjeleníteni a cigánysorsot. Sőt a könyv legszebb lapjai egy népréteg válságos történetén is túlmutatnak, az általános embersorsot is megidézik. Sajnálatos, hogy az 1945 utáni események felidézésében az író elbizonytalanodik. A napjainkba forduló történetek többnyire vázlatosak, sematikusak, helyenként még rendkívül naivak is (pl. Matild pártszervező kísérlete).

Holdosi Józsefnek is, mint megannyi regényíró társának, még kell küzdenie a családregény műfajának nehézségeivel. Már mások is rámutattak, hogy döntő feladat az egyszemélyes, bújtatott énrégény és a családregény konfliktusának feloldása. Holdosi korántsem ragad bele az elvetélt családregények egyszereplős struktúrájába. Gyura Roziban — igaz — kulcsfigurát teremt, hiszen ő a valóságos családfeje, rendkívüli energiákkal megáldott asszony, minden visszahúzó erő ellenére a Kánya család összetartója. Szüntelen ott él benne a magasabbrendű életvitel ígénye. Mellette azonban más életerős portrékat is felvázol az író — nemegyszer éppen az epizódfigurákban. A sorsok, gyűlölködések sorozatában ezek a portrék mintegy felegetnek egymásnak, színes polifóniát alkotnak.

Kétségtelenül a modern regény eszménye ihlette Holdosi Józsefet. Igyekezett megszívlelni a korszerű prózaesztétika tanulságait: a mai regény csak a lírai alámerülés segítségével frissíthető. Regénye

szövedékében a tárgyias, részletezően naturalista szövegek lírai szépségű megjelenítésekkel váltakoznak. Az effajta ábrázolást adekvátnak tekinthetjük a cigányság életvitelének bemutatásával. A cigányok felfokozott, önpusztító szexualitása helyt adhat a borzongató naturalizmusnak; a legendákban, mesékben hallatlanul gazdag cigányfolklor felidézése pedig csak lírai hevülettel lehetséges. Ez a gazdag élményanyag vezetheti Holdosit a látomásos, vizionáló megoldásokhoz és a költői ragyogású szürrealista képteremtéshez. A látomásos líraiságrért azonban most még nagy árat is kell fizetnie: a lírai fantázia szétzilálja a kompozíciót, a regény szövegének laza szövedékét eredményezi.

A modern próza jegyeire mutatnak a regény látomásokba forduló belső mono-

lógjai is. Ezek jól illeszkednek az egzaltált hősök élményvilágához és gondolatátcsapásaihoz. A párbeszéd szövegetésében azonban — helyenként — érződik bizonyos elfáradás. S a könyvnek azok a lapjai, amelyeken a belső monológok hosszú sorozatát eleven párbeszéd nem frissítik, feloldják az olvasó figyelmét. A gördülékeny párbeszéd azonban nem annyira a tehetséget, mint inkább az írói rutint igénylik. Ez a „mesterségbeli” beavatottság gondos aprómunkával viszonylag könnyen megszerezhető. Ezért bizunk benne, hogy az erőteljes részletekben gazdag Kányák c. regény tartósan eljegyezte Holdosi Józsefet a szépprózával. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.*)

NEMES ISTVÁN

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR K

Megjelent a Győrött szerkesztett MŰHELY c. folyóirat ez évi első száma. Irodalmi anyagában többek között *Bárdosi Németh János, Keresztury Dezső, Kerék Imre, Parancs János, Simon Lajos* és *Weöres Sándor* verseit, *Cserhalmi Imre* drámarészletét és *Galgóczi Erzsébet* elbeszélését olvashatjuk. *Gárdonyi Béla* interjút készített *Galgóczi Erzsébet*t, *Hajdu Ráfi*s *Gábor* pedig Élni mikor tanulunk meg? címmel adalékokat közöl egy *Galgóczi*-portréhoz.

Gazdátlan hajók címmel megjelent a Szegeden élő fiatal költők antológiája a Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportjának kiadásában. A kötethez *Ilia Mihály* írt előszót és *Szigeti Lajos* szerkesztette *Petri Csathó Ferenc, Baka István, Téglásy Imre, Géczy János, Zalán Tibor* és *Belányi György* verseiből.

Július 13—31-ig rendezik az idei Pécsi Nyári Színház adásait. A szabadtéri színpadon a *Pécsi Balett* három műsorát és egy néptánc-előadást mutatnak be, a Barbakán színpadán *Ghelderode*: A nagy halál balladája c. darabját játsszák *Sík Ferenc* rendezésében. A Csontváry-múzeum

udvarán bábjátékokat és zongorakoncerteket rendeznek, a Tettyén pedig *Bulgakov*: Álszentek összeesküvése c. művét mutatják be. Rendezője: *Bagossy László*.

PÉCSI MŰVÉSZEK KIÁLLÍTÁSA: *Swierkiewicz Róbert* grafikusművész kiállítását március 30. és április 23. között rendezték a Pécsi Galériában. — A pécsi Képcsarnokban *Sugár Gyula* festőművész képeit mutatják be április 26-tól. — *Simon Béla* festőművész képei a Magyar Nemzeti Galéria X. csoportkiállításán, a debreceni Déri-múzeumban láthatók május 13-ig.

A pécsi *Janus Pannonius Múzeum* Évkönyvsorozatának új kötetében (22. szám) — egyéb közlemények mellett — három művészettörténeti tanulmány kapott helyet. *Aknai Tamás*: A képző- és építőművészeti szintézis problémája c. írásának III. részében a Bauhaus fotóművészeti tevékenységét, kiváltképpen *Moholy-Nagy László* munkásságát elemzi. *Németh Lajos*: Csontváry: Mária kútja Názáretben c. művéről készített elemzését francia nyelven közli az évkönyv. *Tóth Antal* írása *Nagy Istvánnak*, a Múzeum tulajdonában lévő csaknem nyolcvan darabból álló gyűjteményét ismerteti.